3 1761 07538540 1

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/natsionalnaekono00conr

612c

1

28

HB
175
C6719
1904a

LIBRARY
AUG - 2 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

Проф. Др. Й. Конрад.

75

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЯ.

Переклав

Михайло Лозинський.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.
1904.

HB
175
C719

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

FEB 27 1937
UNIVERSITY OF TORONTO

Вступ.

§. 1.

Суть политичної економії.

C. Menger, Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften. Leipzig, 1883.

H. Dietzel, Ein Beitrag zur Methodologie der theoretischen Wirtschaftswissenschaft. Jahrbücher für Nationalökonomie N. F. Bd. VIII, S. 107.

Em. Sax, Das Wesen und die Aufgaben der Nationalökonomie. Wien, 1884.

H. Dietzel, Theoretische Socialökonomik, I. Bd., Leipzig, 1895.

Stammler, Wirtschaft und Recht. Leipzig, 1896.

Чоловік має найріжнороднійші потреби, які мусить заспокоїти, щоб жити, щоб розвивати ся. Проте його стремління звернені безнастанно на заспокоєнє тих потреб, аби мати почутє задоволення. До сего треба ужити духової і фізичної сили, щоб дари природи повернути собі на службу. Діяльність, обернену на заспокоєнє потреб, називаємо господарською. Поняте діяльностий, обернених із пляном на заспокоєнє потреб дому, підприємство чи особи, називаєть ся господарством. Уся плянова діяль-

ність народа для заспокоєня його потреб, се народнє господарство, а наука, яка старається усталити причину і наслідок в явищах господарського життя народа, обняти їх як цїлість і зрозуміти в органїчнім звязку, о скілько розходять ся о старане про матеріяльні потреби, се наука народнього господарства або національна економія.

З нею звязана тїсно політика або управа народнього господарства. Єсть се наука про старане суспільности і публичної власти про господарське добро народа. Коли національна економія розглядає тільки факти, як вони є, то політика народнього господарства кладе означені цїли, які держава і суспільність повинні осягнути. Вона показує, які повинні бути господарські відносини, і ро óправ, якими способами на підставі результатів національної економії можна дійти до них. Тому супроти національної економії як теоретичної части вважають ся вона також другою або практичною частиною тої науки, частиною, в якій вникають ся глибше в господарські деталї. До сих двох наук належить іще наука про фінанси, т. є. наука про домашне господарство держави. Вона досліджує, яким способом найвідповіднїйше до цїли держава, фіскус, добуває грошеві засоби, яких потребує до виповненя своїх задач, при чім заряд і видатки уступають більше на задній плян.

Ті три науки творять разом замкнену ґрупу, звісну під назвою політичної економії, що творить окрему часть усїх державних наук.

§. 2.

Становище політичної економії супроти споріднених наук.

З політичною економією близько споріднена політика, звана також загальною наукою про державу, яка обговорює по части той самий предмет. Есть се наука про найлучші способи найвищої власти до осягнення державних цілий. Звичайно ділять її знов на отсї три части: 1) політика устрою або наука про державу в вузшім значінню; 2) політика культури і 3) політика заряду, яка обнимає в собі управу народнього господарства і науку про поліцію.

Наука про поліцію, се наука про заходи державної власти, щоб запобігти безпосередно забуренням внутрішнього порядку. (Поліція безпечности, обичаєва, лїкарська, зглядно опіка над хорими).

До державних наук зачисляєть ся дальше статистика, так у розуміню науки про державу, яка має за задачу квантітативно мірити і представляти відносини державного і народнього життя, як також у розуміню порівнуючої статистики, яка стараєть ся чисельними, систематичними, масовими дослїдами не лише констатувати соціяльні і господарські явища, але й означеним групованєм і порівнанєм збагнути також їхні причини і консеквенції. Вона йде з національною економією рука в руку в досліджуваню істнуючих явищ народнього життя, підпираючи її і критикуючи своїм обективним, чисельним дослїдом.

Політичну економію вважали давнїйше частиною камеральних наук, які містять у собі те, чого давнїйше вимагано, помимувши

науку права, від урядників монархічної комори, звідки й походить їхня назва. Сюди крім політичної економії належала наука про політію і науки технічні або промислові, як наука рільництва і лісництва, технольогія, наука гірництва і торговлї. Промислові науки займали ся технічним процесом промислу і способу продукції, але не їх економічним впливом, що знов бере під розвагу політична економія.

§. 3.

Загальна лїтература.

1) Handbuch der politischen Oekonomie, herausgegeben von Gustav Schönberg. 4 Auflage. Tübingen, 1896—97.

2) Adolf Wagner, Allgemeine oder theoretische Volkswirthschaftslehre. 1. H. Grundlegung. Leipzig, 1902.

3) W. Roscher, System der Volkswirthschaft. Die Grundlagen der Nationalökonomie. 20 Aufl. Stuttgart, 1894.

4) G. Cohn, Grundlegung der Nationalökonomie. Stuttgart, 1885.

5) Knies, Die politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte. 2 Aufl. Braunschweig, 1883.

6) A. E. F. Schäffle, Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft. 3 Aufl. Tübingen 1873.

7) Adam Smith, Untersuchungen über die Natur und die Ursachen des Nationalreichtums, übers. von Garve. Breslau, 1795, — v. Asher, Hamburg, 1861.

8) John Stuart Mill, Grundsätze der politischen Oekonomie. Hamburg, 1852 u. Leipzig, 1867.

9) E. Sax, Grundlegung der theoretischen Staatswirtschaft. Wien, 1887.

10) Carey, Handbuch der Volkswirtschaft und Socialwissenschaft. München, 1866.

11) v. Philippovich, Grundriss der polit. Oekonomie. Bd. I. 2 Aufl. Freiburg, 1897.

12) A. Marshall, Principles of economics. Vol. I. 1891.

13) Leroy-Beaulieu, Traité theorique et pratique d' Économie politique. I. i II. Paris, 1896.

14) Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, hrsg. von Schäffle u. A. Tübingen.

15) Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, hrsg. von Conrad, Elster, Loening u. Lexis, Jena Gustav Fischer.

16) Jahrbuch für Gesetzgebung. Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich, hrsg. von Gustav Schmoller, Leipzig.

17) Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jena, Gustav Fischer, 1890—95.

§. 4.

Основні поняття.

Fr. J. Neumann, Beiträge zur Revision der Grundbegriffe der Volkswirtschaftslehre. Tübing. Zeitschr. für Staatsw., Jahrg. 1869 u. 1872.

Той самъ: Grundlagen der Volkswirtschaftslehre. 1 Abt. Tübingen 1889.

H. v. Mangoldt, Grundriss der Volkswirtschaftslehre. Stuttgart, 1871.

Bastiat, Harmonies économiques. Oeuvres compl. T. IV. Paris 1864.

Karl Marx, Das Kapital. Buch I. Der Produktionsprocess des Kapitals. 2 Aufl. Hamburg, 1872.

Lindwurm, Der Wert. Hildebrands Jahrbücher IV.

v. Böhm-Bawerk, Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts. Jahrbücher für Nationalökonomie. N. F. Bd. VIII. 1886.

Menger, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Wien, 1871.

W. v. Hermann, Staatswissenschaftliche Untersuchungen. 2 Aufl. München, 1871.

Wieser, Der natürliche Wert. Wien, 1886.

Patten, Die Bedeutung der Lehre v. Grenznutzen. Jahrb. f. Nat. 1891. Bd. II. 3 f.

Lexis, статя: Grenznutzen в Supplementband d. H.-W.-B.

Щó надаєть ся до заспокоєня людської потреби, те називаємо ужитковим; щó можемо і хочемо використати для наших цїлий, те називаємо добром. Добром можуть бути так річи, як і особисті виконування робіт, услуги і відносини між особами і річами. Тілько те, що можна виключно посїсти і через те вчинити частиною маєтку, і що можна дістати за жертву, вважаєть ся господарським добром у противенстві до свобідного добра.

Значіне добра для людських цїлий єсть його вартістю, яку одначе можна виразити тілько через порівнане з иньшими добрами (як теплоту, висоту і т. п.). Вартість не єсть абсолютною признакою річий (так само як і барва), тільки надаєть ся їм через оцїнку чоловіка і означуєть ся через порівнане тої оцїнки.

Здатність предмету до заспокоєня людських потреб загалом названо абстрактною ужитковою вартістю; здатність означеного предмету до безпосередної служби даним людським цїлям — конкретною ужитковою вартістю (Pay), а здатність до заміни за иньші добра — вимінною вартістю. Одначе спосіб оцїнки заховує все однаковий характер. Основою вимінної вартости мусить усе бути ужиткова вартість, яка знов означуєть ся через порівнане з иньшими добрами. Інтензивність запотребованя, а через те й сама ужиткова вартість условлені можливістю вимін. Таким чином вираз вартість ужитий тут лиш невластиво, бо тут ходить лиш про чинник означеня вартости. Спосіб ужитя не творить власної категорії вартости. — Вартість дїлять також на обєктивну і субєктивну

(Найман, Бем-Баверк), але перша майже однозначна з ужитковою вартістю, а в субєктивній не достаточно підчеркнений народньо-господарський момент.

При оцінці вартости в народнім господарстві беруть ся під розвагу отсї моменти: 1) природна корисність предмету; 2) його рідкість; 3) потреба даного добра, яка відповідно до своєї конечности має ріжний вплив; 4) при виборі предметів і можливости сповадженя звідки инде міродатна при оцінці затрата праці на нове сповадженє. Дальше мусить істнувати можливість порівнаня оцінок, що особливо виявляєть ся при вимінних предметах, але також можливе при предметах невимінних.

Причина ріжнородности дефініції вартости лежить у тім, що раз один, то знов другий момент уважаєть ся переважно або виключно міродатним, коли на правду все вони всї ділають разом, тільки в однім випадку один, в иньшім знов иньший впливає в більшій мірі. Без ужиточности предмет ніколи не може осягнути вартости, і тому їй приписував Тірґо рішаючий вплив. Одначе навіть дуже ужиточне свобідне добро не має ніякої вартости. Віденська школа і Паттен приняли знов за рішаючі потребу і рідкість відповідно до висоти граничної користи, т. є. відповідно до найменьше конечної потреби, яка може бути заспокоєна з істнуючого запасу. В багатьох випадках се вірне (запас збіжа в обляженім місті), але віддїлуваня впливу на цїлий запас зовсім не повне, і на дїлї часто кошти продукції творять долїшню границю, на якій може здержати ся вартість, не вважаючи на надмір (занадто великий наклад книжок). Сміт оцїнював вартість скількістю працї, яку

можна за неї купити, Рікардо загально коштами продукції дібр, які можна довільно репродукувати, Кері коштами репродукції, Бастія заощадженою працею, Маркс працею пересічно потрібною до продукції. Одначе на ділї при означеню вартости грає неввичайно велику ролю виключне посїданє (der Monopolbesitz), як також загалом рідкість добра в народнїм господарстві. Тільки при добрах, які легко збільшають ся і всюди знаходять ся, рішаючим моментом для означеня вартости є кошти продукції, в иньших випадках пересічно лиш для долїшної границї.

Еквівалентом для вимінного предмету есть його ціна, і то загально виражена в законнім платнім способі, отже в грошах. Коли взяти пересічно великий народньо-господарський оборот, то ціна і вартість по найбільшій части сходять ся, але в поодинокім випадку лиш рідко.

Суму всїх господарських дібр, які в власністю фізичної чи юридичної особи або народа, називаємо маєтком. Але багато частий народнього маєтку не оцінюють ся по вартости, а хвилева вартість багатьох засобів продукції не есть міродатна для народнього добробуту, про який рішав радше дохід народнього господарства.

РОЗДІЛ І.

Наука про продукцію.

Уступ І.

Основи продукції.

§. 5.

Потреба, се причина народньо-господарської дїяльности.

Чоловік, як істота здібна в високій мірі до розвитку і єдино здібна до культури, підпадає зі своїми потребами, як також зі своїми понятями про право і мораль значним перемінам, при чім міняєть ся очевидно вся дїяльність для заспокоєня потреб, отже все народнє господарство. Чим вище підносить ся культура, тим ріжнороднїйші стають потреби, особливо через появу духових вимогів, тим більше треба працї, аби ті потреби задоволити, і не можна означити границї зросту потреб у народнїм господарстві, а тим самим також границї дальших вимогів працї. Бо чоловік так само винахідчивий у витворюваню нових потреб, як через опановуване природи в виборюваню нових, лїпших способів добуваня заспокоюючих засобів. У народів, що розвивають ся, обі сї сторони дїяльности викликають і піддержують себе взаїмно.

На низших ступнях культури буджене потреб есть першою умовою піднесеня пиль-

ности, заохотою до підвищення творчої здібности через витворене фізичних і духових сил, а тим самим до піднесення господарської і духової культури.

Зі сказаного виходить, що приватний інтерес чоловіка загалом змінявть ся, бо відповідно до ступня культури треба що раз иньшої діяльности, щоб викликати в нім почутє вдоволення. Чим вище підносить ся культура, тим більші обовязки спадають на кождого супротив держави і суспільности, тим більше заострюють ся совість, почутє чести, як також жах перед наганою суспільства. Тому культурного чоловіка ті самі причини спонукують також у господарськім житю до иньших поступків, як чоловіка природи. Проте тільки дуже мала частина господарських поступків означена природним законом, а число господарських природних законів багато меньше, як се принимала стара школа, яка виходила від загально, однаково розвиненого еґоізму. Таким чином національна економія мая брати чоловіка в його культурнім розвитку історично. При тім не повинна ігнорувати етичних мотивів його дїяльности в господарськім житю, як се робила стара школа.

§. 6.

Суть продукції.

Народнїй добробут підносить ся через приріст вартостий серед загалу. Тому господарська дїяльність мав на метї помноженє вартостий. Але приріст вартостий може відбувати ся ріжними способами: 1) через повстанє

нових дібр, зглядно переміну істнуючих для осягнення більшої ужитковости, що творить ся: *а)* самою природою, т. є. свобідне творенє вартостий (самозасіянє лїса, наріст торфу і т. п.); *б)* працею чоловіка в сполученю з природою, і тодї говоримо про продукцію. Се дїють ся передовсїм при промислах сирої продукції (управа рілї, лїсова культура, гірництво) і при промислах ублагороднювання матерій (фабрикація і ремесло). — 2) Підвисшенє вартостий наступає далї через зміну відношеня оцїнюючого субекта до оцїнюваного обекта: *а)* через відкритє корисних прикмет в істнуючих предметах, пр. в тютюновій ростинї, в гумі, в ніклю; *б)* через спровадженє дібр на місце запотребованя, отже через промисл перевозу і через торговлю, т. є. перехід у руки того, що з даного добра вміє зробити лїпший ужиток. Той самий запас дібр через відповіднїйший роздїл у краю одержує вищу вартість. Коли два господарі-сусїди вимінюють звірів, яких вихували, тим способом, що кождий із них дістає як-раз того звіря, якого потребує, за того, якого йому не треба, то на тім зискують оба, а також народнє господарство.

Хлїборобство, промисл і торговля зі становища народнього господарства мають однакове значінє. Також краєва торговля може побільшити народнїй маєток, бо вонз, добре ведена, викликує підвисшенє вартости товарів. Її треба вважати частинною актy продукції, а не ставити в противенстві до продукції. Непродуктивна торговля трапляють ся очевидно також, але так само часто трапляють ся непродуктивна фабрикація, що не витворює надвишки вартостий, і нераціональна хлїборобська

господарка. Занадто багато перекупнїв може бути злом так само, як занадто багато ремісників і при за великім роздробленю землї занадто багато хлїборобів.

При продукції співдїлають три чинники: *а)* зверхня природа; *б)* чоловік зі своєю силою праці; *в)* капітал.

§. 7.

Суть консумції.

Lexis, Handbuch Schönberg-a §. 505.

Patten, The consumption of wealth. Philadelphia 1889.

Супроти повставання вартостий стоїть нищенє вартостий, при якім можуть траплятись ся ті самі випадки, тільки в відворотний спосіб. Сама природа нищить безнастанно вартости через смерть, гнитє, вітрінє і т. д. Знищенє вартостий може викликати також зміна людської оцїнки (через моду).

Комсумція або нищенє вартостий стоїть у звязку з продукцією через людське уживанє. Нїколи очевидно не може тут бути мови про нищенє матерії, так само, як при продукції про творенє матерії. Єдино міродатна ость тут радше зміна вартостий. Продукція все заключає в собі консумцію, а консумція по найбільшій части продукцію. Тільки в першім випадку добуваєть ся надвишка вартостий, а в другім дефіцит. Господарське стремлїнє звернене на те, аби при продукції нищенє вартости як найбільше обмежувати, а при консумції заховувати як найбільше вартости, пр.

у відпадках. Задача господарської дїяльности: при малім накладї осягнути як найбільше підвисшеня вартостий.

§. 8.

Природа яко чинник продукції.

Knies, op. cit. ст. 44; v. Bär, Ueber den Einfluss der äusseren Natur auf die socialen Verhältnisse des einzelnen Volkes etc. в його мовах, т. II. Петербург, 1876.

Між дарами природи треба розріжнити добра, на які чоловік із огляду на їх зріст і зміну може мати тільки малий вплив або й зовсім нїякого, від яких впливу він не може охоронити ся, які він може використати тільки так, як вони є (клїмат, орографічний характер краю, приплив і відплив моря, підземні скарби і т. п.), — і добра, які він може помножувати, уліпшувати, переміновати, одним словом, через працю робити здатнїйшими для своїх цїлий, пр. плодючість землї.

Далї розріжняють ся средства уживання і средства здобування. Надмір перших у тропічних країнах так само шкідливий для розвитку чоловіка, як занадто велика недостача обох на далекій півночи. Чим висше підносить ся культура, тим більше вчить ся чоловік опановувати природу і визволяти ся з-під її впливу. Багно і пісок може він часто перемінити на плодючу рілю. Також у пустинних околицях може він розвинути великий промисл і таким чином у неврожайних країнах вижити в добробутї густе населене, коли тимчасом урожайні країни остались на низькім

ступні культури. Господарський розвиток має все певні границї, але чим на вищім ступні культури стоїть нарід, тим більше незалежно від природних обставин може він розвивати в себе народне господарство.

§. 9.

Людська робуча сила.

Rodbertus. Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände 1842.

Th. Kozak. Rodbertus-Jagetzows socialök. Ansichten, Jena 1882. Стор. 28 і дальше.

Engel. Der Wert des Menschen. Berlin 1883.

Для використаня того, що дає природа, потрібна все людська діяльність, т. є. праця. Чим вище підносить ся культура, тим більшого треба накладу працї, щоб учинити добра відповідними для людських потреб. Людські продуктивні сили є *а)* фізичні, *б)* інтелєктуальні, *в)* моральні.

1) Фізична робуча сила означаєть ся в народї числом населеня і процентовою стопою, яку творить часть населеня, що знаходить ся в продуктивнім вїцї.

Ступні віку в:	до 15	15—60	над 60 лїт
Німеччині	35,0%	57,3%	7,7%
Франції	27,0 „	61,1 „	11,9 „
Вел. Британії	36,3 „	56,2 „	7,5 „
Австрії	32,2 „	59,4 „	8,4 „
Італії	32,3 „	59,4 „	8,3 „
Злуч. Держ. Півн. Америки	37,9 „	56,3 „	5,8 „

Фізична здатність до праці у ріжних народів ріжна. В своїй суті залежить вона від дбання про тіло, особливо від поживи. Незвичайно шкідливо впливає на неї алькоголізм. (В Нїмеччинї зовсім недостаточне дбанє про тїло, велика смертність дїтвй і занадто велике правильне уживанє алькоголю).

2) Інтелєктуальна здатність до праці залежить від: *а*) памяти; *б*) дару швидкої орієнтації; *в*) зручности; *г*) концентраційного і комбінаційного дару, т. в. здібности вдумувати ся основно і глибше в дану задачу, потрібної аби робити винаходи і сотворити щось у фільсофії. Тільки в остатнім огляді германська раса йде перед иншими, в двох перших рішучо по заду романської і славянської раси. Німецький нарід мабуть найбільше здібний до образованя, і певне найбільше жадний науки.

3) Тілько через пильність, витревалість, чесність, почутє чести і обовязку, змисл до порядку і ощадности, охоту до праці, точність і вищі стремлїня можуть иньші прикмети під господарським оглядом приносити користь.

Людська праця може бути: 1) окупацією (переважно в тропічних країнах, де споживаєть ся безпосередно плоди, які дав природа); 2) відкритєм і винаходом; 3) творенєм, облагороднюванєм і розділюванєм дібр; 4) услугами в вужшім розуміню, яких народньо-господарське значінє може бути таке саме, як і иньших дїяльностий.

§. 10.

Капітал.

Karl Knies, Das Geld. Kap. 1. Berlin 1873.

C. Menger, Zur Theorie des Kapitals, Jahrb. f. Nationalökonomie, 1888 N. F. Bd. XV.

V. Böhm-Bawerk, Kapital und Kapitalzins. Innsbruck 1884 і 1889. Т. I. і II.

Капітал, се часть маєтку, яка, сама продукт людської праці, призначена знов до продукції. В звичайній мові під капіталами розуміємо як запас для будучого використання, так і добування, але лїпше означити його як противенство до природи, як певну означену часть маєтку і покласти натиск на спосіб використання дібр, бо так можна перевести найточнїйше відмежованє того понятя. Під капіталом не належить розуміти дібр, яких вартість не дасть ся оцїнити, як особисті здібности, держава і т. д. і свобідні добра. Тільки те, що з приватно-господарського становища єсть безпосереднім засобом уживання, може з народньо-господарського становища бути капіталом.

Основою творення капіталу єсть продукованє продукційних засобів замість дібр до уживання і щаджене сих остатних через обмежене з'уживання, щоб осягнути надвишку продукції.

Всякий поступ культури містить у собі збільшене капіталу, а те знов уможливлює поступ культури на більшу скалю. Збільшене капіталу залежить від ощадности, пильности та інтелїгенції народа, від правного безпеченства, як також від продуктивности вкладу капіталів, зглядно від висоти процентової стопи.

Капітал тим ріжнить ся в своїй сути від инших чинників продукції, що його в багато більшій, майже необмеженій мірі можна збільшати і збирати в даним місцї. Він заступав людську силу працї і що-раз більше за-

бирає в чоловіка чисто механїчну сторону дїяльности. Тілько він уможливлює чоловікови успішне опановане природи і дбане про будучність.

§. 11.

Роди капіталу.

Розріжняємо капітал, який самі з'уживаємо, і капітал позичковий. Первісно тільки остатний уважав ся капіталом, а капіталістом той, хто без праці може мати дохід зі свого маєтку. Капітал обіймає нерухомі і рухомі добра; нерухомі: пр. управлена земля і будинки (але не площа під будову); рухомі: знаряди, пожиточні звірята, помічні матеріяли, як камяний вуголь, гроші і безтїлесний капітал, фірма, опатентований винахід і т. д.

Розріжняємо капітал стоячий і оборотовий. Оборотовий капітал переміняєть ся сам при продукції і служить тільки раз до продукції (збіжє на засїв, мука, камяний вуголь), а його вартість переходить у продукт. За те стоячий капітал дїлає постійно і з'уживаєть ся лиш поволи (машини, будинки, звірята до тягла, монети). Оборотовий капітал мусить бути по можности переміненый на стоячий. Тілько збільшене стоячого капіталу підносить постійно добробут, збільшує дальшу продукцію. Всяке зменшене його редукує постійно продукцію, єсть знаком занепаду. Але оба вони мусять знаходити ся в відношеню відповіднім даному народньому господарству, щоб себе взаїмно підпирали, бо инакше одна часть мусить остати ся невикористаною. Тому людська сила і капітал переходять зі старого сьвіта до нового.

§. 12.

Злука трьох чинників у промислах.

Поодинокі продуктивні сили в краю не дїлають нїколи злучені в цїлість, тільки подїлені на поодинокі ґрупи продукцїї. Ґрупи, в які лучать ся поодинокі люди або товариства для з'єдиненя поодиноких частий сили, називають ся промислами. Тілько злука трьох названих чинників уможливлює більшу народньо-господарську дїяльність. Але відповідно до ступня розвитку народнього господарства виступає то один, то другий чинник на перший плян, так у загалї, як і в поодиноких промислах. В початках культури переважав загалом зверхня природа. Людська дїяльність обмежаєть ся спершу на окупацію. В хлїборобствї панує екстензивна господарка. Та постепенно починаєть ся уживати що-раз більше людської сили і — в доповненю — капіталу. Хлїборобська господарка стає інтензивною, ремесло переходить у господарку фабричну.

В старинних і середнїх вїках капітал був іще зовсїм на заднім плянї. За те в остатних столїттях дійшов він до переважаючого значіня.

Лиш стільки продуктивних сил одного рода дасть ся економічно ужити, скільки їх можна злучити з иншими і о скільки вони дадуть ся з'асимілювати відповідно до культурного стану. Надвишка, яка лишаєть ся, остає невикористаною. Відповідно до співдїлання результат народнього господарства при тім самім запасї може бути ріжний, так само ті самі сили через відповіднїйшу орґанізацію можуть бути доведені до більшої видатности.

§. 13.

Власність.

Thiers, La propriété. Paris 1848.

Laveleye, De la propriété et de ses formes primitives. Paris 1874.

Staatswörterbuch von Bluntschli u. Brater. Стаття Eigentum Блюнчлі.

Zeitschrift für d. ges. Staatsw. 1877. Стаття Weisz-a.

Ad. Wagner, Allgem. Volkswirtschaftslehre, Grundlegung. Leipzig, 1894.

Samter, Das Eigentum in seiner socialen Bedeutung. Leipzig, 1879.

R. Hildebrand, Recht und Sitte. Jena, 1896.

Власність, се правне панованє особи над економічними добрами. Її основували ріжним способом:

1) По праву природи на внутрішнїй суть чоловіка для збереженя індівідуальної самостійности, потім для заохоти до економічної дїяльности (Аренс).

Після старої школи права (Гуго Ґроцій, Льок, Шталь, також Бастія) на справедливости, опираючись відповідно до повстаня власности: *а*) на окупації; *б*) на роботї і ощадженю.

Супротив тих двох теорій з апріорними мотивами стоїть 3) лєґальна теорія (Гоббс, Монтескіє, Джер. Бентам, Ад. Ваґнер). Відповідно до неї власність установлена виключно властю державною і для державної цїли. Одначе власність витворюють ся вчаснїйше, ніж держава. Жадна з тих теорій не вистарчає сама одна до поясненя нашого сучасного права власности, але треба ужити до того всїх трьох. Прінціп

власности в загалї можна без сумнїву вивести з перших двох теорій і оправдати на їх підставі, але існуючі правні інституції можна оснувати тільки на третїй теорії. Як учить історія, приватна власність, як і особиста свобода, се основне услівє всякого культурного розвитку, але з другого боку нашого сучасного права власности не можна вважати закостенілою, незмінною інституцією, тільки вона відповідно до господарського і духового розвитку народів може і мусить розвивати ся, — се й доказано, що права власности без перестанку історично зміняли ся.

На прімітивнїйшім культурнім ступнї народнього господарства переважав спільна власність, бо інтереси тодї більше спільні. Та чим більше поодинокі індівідуа розходять ся з собою в здібности до працї, в поглядах на житє і т. д., тим більше для повного напруженя всїх сил, для уможливленя повного використаня засобів продукції став потрібним розширенє приватної власности, яка обнимав нові области; а з другого боку при зростї колізій між приватними інтересами і загальним добром потрібно для охорони остатного відповідно до обставин що-раз більших ограничень розпорядимости власністю (при власности лїсів, копалень, зелїзниць через експропріяцію, в фабриках через поліційні, санїтарні приписи, через розпорядженя що-до працї в фабриках і т. д.)

§. 14.

Вимінa.

В загалї тільки з розвитком вимінн можна говорити про народне господарство. Можливість вимінн, се підстава подїлу працї. Обі

вони йдуть рука в руку в своїм розвитку. Виміна виступає не лиш як конець ланцюха економічних діяльностий, приносячи предмет у руки консумента, але також як член продукційного процесу. І чим більше переведений поділ працї, тим частїйше виміна виступає як член продукційного процесу, бо вироблюють ся що-раз більше дібр для виміни і лиш на-пів готових, які мусять перейти через більше число рук, заки стануть готові до консумції. При правильній вимінї мусять обі сторони зискати, або бодай мусить їм так здавати ся, бо инакше не прийшло б до виміни. Отже в тій мірі заходить тут спільність інтересів обох противних партій. Зиск одного не потребує опиратися на страті другого.

§. 15.

Конкуренція.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte 1877. Статї Герцки і Вольфа.

Wagner, op. cit. стор. 223. Das moderne System der freien Konkurrenz.

В вимінним оборотї противенство партій виступає о стільки, о скільки кождий старає ся осягнути як найбільший зиск, який в части можна осягнути лиш на кошт зиску другого. Свобідне супірництво більшого числа людий в вимінним оборотї, як і в господарській діяльности загалом (конкуренція) при рівній силї сторін не допускає до надмірного зиску одної части і впливає добродїйно на вирівнане зиску, як також на напруженє і використанє всїх сил.

Природна короткозорість і лінивство людий, перепони в господарськім житю, віддаленє, бідність, при що-раз більше зростаючій складности народньо-господарських відносин запобігають і без обмежаючих державних уряджень та традиційних примусових інституцій загальному розширеню свобідної конкуренції та її повному вплинови. Таким чином господарська свобода абсолютно не приносить усюди свобідного, рівного суперництва, як се приймала школа Адама Сміта, і при істнуючій нерівности здібностий та посїдання дає якраз лїпше вивіпованому поважну перевагу над слабшим у народньо-господарськім, як краєвім так і міжнароднім руху. Се виступає дуже остро як при твореню цїн, так також при регуляції зарібної плати. Занадто сильна конкуренція веде легко до руїни співконкурента, доводить до ошуканств і шахрайств. Вона доводить часто до твореня перстенів (рінґів) і через те наносить рівночасно шкоду всьому народньому господарству.

Відповідно до степеня культури населеня, до пануючої моральности та її сили має конкуренція дуже неоднаковий вплив.

§. 16.

Подїл працї.

Bücher, Entstehung der Volkswirtschaft. Tübingen, 1893.

Чим ріжнороднїйшої треба праці для витвореня засобів до заспокоєня людських потреб, чим більше капітал підпомагає силу працї, тим більше розвиває ся подїл працї,

при якім один виробляє лиш сей, а другий лиш той предмет, або лиш поодинокі части цїлости, або в кінцї дехто сповняє лиш певні услуги, до чого кождий відповідно до своїх здібностий і замилування найлїпше надаєть ся. Чим більше розвинена якась галузь промислу, чи наука, тим більший наступає в нїй звичайно подїл працї, тим більша витворюєть ся спеціялїзація дїяльности.

Користи з подїлу працї отсї: 1) Найбільше використане робучих сил, які на високім степенї культури бувають як найріжнороднїйші, як-раз там, де вони найвідповідниїйші. 2) Найвисше вибразуване здібностий поодинокых робітників (пильникар, окуліст, моделїст). 3) Запобіженє страт часу і труду, що по найбільшій части лучить ся зі зміною працї. Таким чином осягаєть ся підвисшенє та улїпшенє продукції при такім самім накладї працї і капіталу, т. є. лїпше використане істнуючих продуктивних сил.

Шкоди з подїлу працї отсї: 1) Велика односторонність працї впливає шкідливо на дух і тїло, особливо на зовсїм молодих людий, коли зміна дїяльности може їх осьвіжити, а навіть підвисшити їх здібність. 2) Односторонне вибразуване здатности до працї приносить із собою велику залежність робітника від певних осіб і обставин. 3) Занадто велика спеціялїзація сбмежує часто видатність. Таким чином користь із подїлу працї має свої границї. Вплив за далеко посуненого подїлу працї обертаєть ся в противний бік і шкодить так соціяльно, так і економічно.

§ 17.

Злука праці й капіталу.

Em. Hermann, Leitfaden der Wirtschaftslehre.

Що тисяча людий не може поодиноко піднести, те подужають часом 4—5, злучивши свої сили. В звязку з поділом праці стоїть та обставина, що спільна праця ріжних осіб при відповідній орґанізації підвищує сильно видатність: 1) через злуку ріжнородної, але рівночасної дїяльности; 2) через злуку ріжнородної і нерівночасної дїяльности.

Хлїборобство в порівнаню з фабрикацією стоїть о стільки в некорисним положеню, що при нїм не можна перевести так далеко йдучого поділу і злуки праці.

Успішна орґанїзація робучих сил не дасть ся перевести без капіталу, і чим більший капітал, тим лекше й успішнїйше можна її перевести. Злука капіталу уможливлює далї лїпше використане ужитого матеріялу, більше опанованє відносин, лекше вписканє прихильних обставин (конюнктур) і дає більшу силу опору проти нещасних випадків. Тому при більшім запасї капіталу в найчисленнїйших галузях промислу наступає перехід до руху на велику скалю, який стає що-раз загальнїйший, де лиш можна ужити машини і де вони рішаючі для руху. Але де ручної роботи не можна заступити і де потрібна індівідуалїзація і льокалїзація праці, там задержує свою силу рух на малу скалю. Користь зі злуки капіталу пропадає, коли затрачують ся перегляд і контроля через правлячі особи заряду. Злука капіталу будить

далї народньо-господарські сумнїви через небезпеку витворення монополю, небезпечного як для робучих сил, так і для консументів. Шкідливість зростає, чим більше зі злукою капіталу злучена також концентрація доходу.

Уступ II.

Гроші.

§. 18.

Повстанє гроший.

J. G. Hoffmann, Die Lehre vom Gelde. Berlin 1838.

Carl Menger, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Wien 1871. Кар. VIII.

Той сам, Статя Geld в Handwörterb. d. Staatsw.

Chevallier, La monnai. Paris, 1850.

Fr. Ilwof, Tauschhandel und Geldsurrogate in alter und neuer Zeit. Graz, 1882.

Чим живійший став вимінний рух, тим тяжше для того, хто хоче сторгувати якийсь товар, знайти когось, хто не лиш хоче дати той товар, але також може потребувати як-раз того, що йому дають за його товар. Загально пошукуваний предмет, який дають ся добре переховати і посїдає найбільшу здатність збутя (соляні топки, шкіри, зернята какао, полотно, слонова кість, передовсїм худоба; у Ашантів монетою вважають ся штаби золота, у Дагомейців мушлї каурі, 40 нанизаних на один шнурок становлять одиницю, стрінґ, а 50 стрінґів = 2000 мушель мають цїну одної марки), став проте вчасно загальним вимінним средством,

приниманим не тільки для консумциї, але також для виміни за иньші предмети. З розвитком господарської культури береть ся для сеї цїли що-раз коштовнїйший предмет, особливо металї, і переходить ся від зелїза, цини (у Китайцїв і Маляйцїв) до міди, відтак до срібла і золота. Спершу при вимінї їх тільки важили. Щоб уникнути частого важеня, почали пускати металь в обіг у кусниках із означеною вагою, а далї також із означеним складом і формою (перстенї у Нібелюнґів, мосяжні штаби в Конґо, мідяні аси за часів римських королїв, злитки в теперішности). Важним кроком на перед було, коли держава силою своїх законів застерегла виключно для себе вироблюванє тих металевих вимінних засобів, але за те [illegible]няла також ґарантію за їх зміст, надаючи [illegible] через артистичне вибиванє, яке хоронить від ушкодженя. В Асирії почали бити монети в часах Гомера, в Грециї в часах Сольона, в Римі в часах королїв. Ще в 269 роцї били лише срібну монету, в 207 р. уже й золоту. Аж через те винайдено вимінне средство, яке відповідало вимогам розвиненого руху. Так повстала монета.

§. 19.

Суть гроший.

Carl Knies, Geld und Kredit. Abt. 1. Berlin, 1886.

Hartmann, Ueber den rechtlichen Begriff des Geldes. Braunschweig, 1868.

Той сам, Internationale Geldschulden. Tübingen, 1882.

Walras, Theorie de la monnai. Paris, 1886.

J. Meyer, Das Geld. Wien, 1871.

R. Hildebrand, Die Theorie des Geldes. Jena, 1883.

Добро, що функує як загальне вимінне средство, а тим самим як загальна міра вартости, средство ощадности і позички, се в народньо-господарськім значіню гроші. Його вимінюють загально не для консумції, але в тій цїли, щоб при нагоді вимінювати за нього иньші добра. Правно став те добро грішми тілько через державне признанє законним способом виплати, через що відбирає ться їм характер простого товару. Гроший не купує ться в загалї для уживаня відповідно до потреби, тільки одержує ться їх при продажі або за заслуги і т. д.

Щоб відповісти повищим вимогам, мусить добро, що служить за гроші, мати отсї прикмети: 1) посїдати загально признану вартість; 2) наслїдком великої рідкости представляти в малім обємі високу вартість, щоб могло бути способом заплати також для віддалених околиць; 3) бути довільно подїльним і легким до переховання не тратячи вартости.

Тим вимогам відповідають найбільше благородні металї. Тільки завдяки визначним прикметам металю одержують монети здатність, бути загально вимінним средством. Таким чином улекшують вони зносини і заощаджують людську працю, як льокомотива і подібні машини, стають ся знарядами вимінн.

Меркантилїсти приписували грошам майже безумовну купчу силу. Давид Юм уважав їх занадто виключно значками вартости, які дадуть ся порівняти зі смаровилом до машин. Адам Сміт занадто безумовно приписував грошам товаровий характер. В загалї вартість металевих гроший означує ться вартістю благородного металю, з якого зроблені ті гроші. Вар-

тість грошей, обмежених на оборот у краю, може авторітет держави означити в далеко йдучій мірі, але не безумовно. Тут виступає легко на верх товаровий характер грошей і в крайніх обставинах наказ держави показується безсильним.

§. 20.

Причини змін вартости благородних металїв.

Jakob, Ueber die Produktion und Konsumtion der edlen Metalle. 1838.

Jahrbücher für Nationalökonomie. 1881. N. F. Bd. 2. und 3.

Soetbeer, Zur Statistik der Edelmetalle in den Jahren 1876—1880.

L. Cohnstädt, Zur Silberfrage. Frankfurt, 1896.

Вартість благородних металїв, як вартість товару, який знаходить ся в вільнім обороті в великій многоті, але якого не можна довільно множити, залежить від відношеня подачі до попиту. Попит знов відповідно до ріжного уживаня залежить від розширеня уживаня тих металїв на найріжнороднїйші знаряди і для иньших промислових цїлий, а також від запотребованя монет.

Уживанє металїв на знаряди і т. д. залежить від простору даних культурних держав, числа їх населеня та їх добробуту. Запотребованє монет залежить знов: 1) від числа продажий, доконуваних у краю, — отже запотребованє зростає з витворенем народньо-господарських зносин; 2) від швидкости обігу монет, бо чим частїйше кожда монета посередничить у купнї, тим меньше стає число, потрібне до всього по-

середництва. В порівнаню з числом продажий міське населенє потребувати-ме меньше монети, як сїльське; край з густим населенєм, із живим торговельним рухом меньше, як край з якраз противними прикметами. 3) Від суми істнуючих суррогатів гроший. Запотребованє стає зглядно меньше через розширенє кредитового господарства. Чим більше запотребованє, чим швидший обіг, тим більше також з'уживанє й инші страти, які так само, як і при знарядах, треба заступити. З другого боку вартість благородних металїв із огляду на всесьвітний рух остає, як і при инших товарах, хоч тільки в обмеженій мірі, під впливом коштів продукції і розширеня нової продукції.

Благородні металї проявляють ту характеристичну прикмету, що попит за ними дасть ся незвичайно розширити і обмежити. Крім того призбираний від давна запас має тут велике значінє, так що навіть дуже значна нова продукція може остати ся без значного впливу на вартість, тим більше, що в нових часах майже цїла земля єсть злученим торговим місцем для благородних металїв. В даних обставинах кошти продукції при значнім піднесеню добуваня можуть знизити долїшню границю вартости, і навпаки.

Для країв, що не продукують золота і срібла самі, але мусять його в цїлости або в части купувати від инших, важними моментами означеня вартости є також кошти вироба і перевозу тих товарів, які вивозять ся в заміну за благородні металї. В краях на низькім ступні культури, які мають до вивозу тільки важкі для перевозу і дешеві на сьвітовім ринку сирівцї, вартість металїв буде тому висша, як

у краях із більше розвиненою торговлею і більшим промислом, яких вироби цінніші, дають ся вивозити дешевшим коштом і радо купують ся в краях, де мають ся копальні благородних металїв. Проте ріжні краї виказують дуже неоднакову вартість благородних металїв.

§. 21.

Зміни вартости грошей.

Занадто многочисленне биття монети з благородних металїв вирівнюють ся в наших відносинах легко через стопленє або еміґрацію монети з даного краю. Але рух видержує навіть значне нагромадженє монети без загального підвищеня цїн, бо великі суми можуть бути легко переховані в публичних касах. Так само недостача монети не спричинює так легко загального зниженя цїн, бо тоді продаж може відбувати ся на широку скалю при помочи суррогатів грошей і загалом при помочи кредиту. Тому вартість металевих грошей, що функціонують як законне средство заплати, не може в нинїшніх часах дїйсно віддалити ся від вартости самого металю.

Але занадто велике помноженє запасу благородних металїв у сьвітовім руху викликає обниженє їх вартости, а тим самим обниженє вартости грошей, т. є. підвищенє цїн великої маси товарів. Тільки усталюючи загально підвищенє цїн найріжнійших товарів, вироблюваних серед найнеоднаковійших обставин і підчиненых найріжнороднїйшим конюнктурам, та узглядняючи спотребовану скількість, можна би зміряти степень обниженя вартости грошей. Тому се річ дуже важка і доси ще не осягнена

сего в задоволяючий спосіб. Але обниженє вартости гроший може мати також иньші причини, н. пр., коли продукція найріжнїйших товарів наслїдком підвисшеня зарібної плати та коштів перевозу, цїни землї і т. д. стала тяжша і дорожша, або також коли до щоденного житя вимагаєть ся предметів скомплїкованої роботи, або таких, о які тяжше постаратись, т. 6. піднесенє рівня житєвих вимогів може бути причиною обниженя вартости гроший, але супротив того треба покласти подешевінє гроший.

§. 22.

Народньо-господарські наслїдки змін вартости гроший.

H. Paasche, Die Ursache der Geldentwertung und ihre bisherige Auffassung. Jena. 1879.

E. Nasse, Die Demonetisation des Silbers. Holtzendorff's Jahrb. I. стор. 115,

Той сам, Die Währungsfrage in Deutschland, Preuss. Jahrb. LV. стор. 295.

Нагле обниженє вартости гроший наносить шкоду всїм клясам, яких дохід меньше чи більше стало унормований в грошах. Се тикає ся тих, що живуть з рент, що випускають свої добра в аренду, урядників і робітників, яких плата, як учить досьвід, не опираєть ся безпосередно на змінї цїни дібр, потрібних до житя. За те заробляють на підвисшеню цїн головно хлїбороби, але також промисловцї і купцї, аж доки зарібна плата, а тим самим кошти вробу і т. д. не знижать ся постепенно відповідно до цїн товарів.

Підвищеня цїн товарів, а також постепенно цїн людської працї змушує до більшої дїяльности, до піднесеня житєвих вимогів і т. д. і викликає господарську революцію з неоднаковим пересуненєм цїн і доходів, яке тільки дуже поволи вирівнюєть ся, після чого можна привернути давнїйший господарський стан, тільки з висшими цїнами.

Подорожінє гроший або загальне обниженє цїн має противний наслїдок. Воно паде найперше на арендаря і властителя землї, а коли сей не може відповісти своїм зобовязаням, також на гіпотечного вірителя. Рівночасно настає занепад духа підприємчивости і господарська кріза, яка мусить бути злощасною для робітника. Коли відносини вартости гроший уложать ся, починає знов розвивати ся здоровий стан.

Чи цїни високи чи низькі, се після уложеня відносин для народнього господарства однаково, коли тільки зарібна плата, чинш за аренду і проценти відповідно змодифіковані.

§. 23.

Історія змін вартости благородних металїв.

Helferich. Ueber die periodischen Schwankungen im Werte der edlen Metalle. Nürnberg, 1843.

Той сам. Die Geldentwertung im 16. u. 17. Jahrh. Zeittschr. für die ges. Staatsw. Bd. XIV.

Вже в клясичній старинї благородні металї знаходили ся в великій скількости. Скарб Птолємея Філядельфа оцїнювано після Бека (Boekh) на 740.000 талантів = коло 740 мілїонів марок. Кир лишив по собі 500.000 талантів. Вартість гроший в часах розцьвіту Греції

й Риму мала бути не дуже віддалена від вартости в рр. 1750—1850. Підчас вандрівки народів продукція майже зовсім урвала ся, а велика часть скарбів пропала, так що до 800 р. нашої ери вартість гроший піднесла ся меньше-більше в четверо супротив вартости послїдних 100 лїт (ціна корови 3 марки, міри пшениці 1 марка, міри жита 75 фенників). Зріст продукції, а саме срібла в Европі (Чехія, Саксонія, Гарц) викликав уже до 1300 р. упадок вартости металїв, після чого аж до 1500 р. панував супокій. Відкритє Америки викликало наглий упадок, особливо в рр. 1550—1600, а тодїшня вартість до вартости послїдних 100 лїт відносить ся як 1·5 до 1. Незвичайний зріст, а саме продукції золота від 1848 р., з другого-ж боку все більше розширене кредиту викликають дальший упадок, який одначе здержало вирівнанє вартости гроший в ріжних цивілїзованих краях, відплив срібла до Орієнту і все більше запотребованє золотої монети наслїдком переходу до золотої валюти в ріжних краях, як також запотребованє золотих і срібних предметів оздоби та знарядів, що появило ся при більшім добробуті народів.

Від 1875 р. в руху en gros наступило подорожінє гроший, а тим самим обниженє рівня цін. Після сказаного причину сего пояснити незвичайно трудно. В наслїдок розширеня зелїзничої сїти перевіз ві всїх культурних краях значно подешевів. Витворенє парової корабельної плавби, заступленє деревляних кораблїв зелїзними і сталевими, як також побільшенє їх, далї викопанє Суецького каналу вплинуло значно на обниженє морських фрахтів. В наслїдок незвичайно великого числа важ-

них винаходів обнижились майже ві всїх галузях промислу кошти продукції, чим можна достаточно пояснити зниженє цїн найбільшого числа предметів. До того улекшенє масової продукції наслїдком великого числа винаходів уможливлює в дуже богатьох галузях промислу продукувати більше, як сего вимагає запотребованє, що також може вплинути на зниженє цїн. Чи наступило подорожінє золота і як велике, довгий час не можна було сконстатувати. Та коли найновійший величезний зріст продукції золота не вплинув на піднесенє рівня цїн, то мусимо принятн, що дотеперішні зміни в продукції золота не були на стільки значні, аби викликати зміну вартости золота.

§. 24.

До статистики благородних металїв.

Handwörterbuch der Staatsw., статі Gold, Silber.

Tabellen zur Währungsstatistik, verf. vom k. k. Finanzministerium. Wien, 1893—1896.

Ed. Suess, Die Zukunft des Goldes. 2 Aufl. Wien, 1892.

S. M. Lindsay, Die Preisbewegung der Edelmetalle. Jena 1893.

Th. Taussig, The Silver Situation in the United States. Baltimore 1894.

Verhandlungen der Kommission zur Hebung des Silberwertes. T. I. i II. Berlin, 1894.

Annual Report of the Director of the Mint. upon Production of the precious metals in the U. S. Washington.

Jahrb. f. Nat. 1896. Lexis, Die Edelmetallgewinnung und Verwendung in den letzten Decennien.

Вся продукція благородних металїв виносила після Зетбера (Soetbeer, Materialien zur Erläuterung und Beurteilung der wirtschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfrage):

		золото	срібло	золото	срібло
		кільо		мілїонів марок	
від	1493—1850	4,697.000	149,508.000	13.104	26.911
„	1851—1880	5,606 400	43,404.000	15 649	7.830
„	1881—1884	588.700	11,117.000	1.242	2.001
Річна продукція виносила:					
від	1800—1850	23.697	654.476	66,1	117,8
„	1851—1880	186.880	1,450.133	521,4	261
„	1881—1885	155.020	2,607.000	432,5	495
„	1886—1890	157.080	3,463.800	438,2	623
	1891	186.600	4,267.000	520,6	768
	1892	208.700	4,765.100	581,3	858
	1893	226.400	5,138.000	631,7	915
	1894	258.400	5,183.000	719,9	933
„	1891—1894	220.025	4,838.550	613,4	868
Вся продукція:					
від	1800—1894	9,255.547	126,589.266	55.565,3	22 9037

Після вартости продукція срібла виносила в першій половині XIX в. 64%, продукція золота 36% всеї продукції благородних металів; в рр. 1851—1880 33,3% і 66,7%, отже на відворот. В послїдних роках відношенє змінило ся знов на некористь золота.

Запас в монетах і злитках оцїнювано в 1880 р. на 13.100 мілїонів марок в золотї і 8.400 в сріблї. З того в Европі і Злучених Державах Північної Америки 11.195 мілїонів марок золота і 6.793 мілїонів марок срібла.

Весь запас в Европі й Америцї оцїнювано на близько 26 мілїярдів марок в золотї і 18 мілїярдів марок в сріблї, так що в знарядах всякого рода знаходилось би 15 мілїярдів або 57% золота і 11,2 мілїярдів або 62% срібла.

В цивілїзованих державах виносило річне з'ужитє

З о л о т а:

		На монетарні ціли, надвишка до побільшення запасу	зужитє монет і продуктова страта	відплив до Орієнту, відтягнувши наплив звідти	Промислове ужитє	продукція
1831 – 1850	кільо:	20.000	350	1.900	19.000	27.500
1851 – 1870	»	132.050	600	20.000	32 500	195.150
1871 - 1880	»	73.500	800	12.000	84.000	170.300
1881 – 1885	»	23.200	600	24.000	70.000	117.740
1886 – 1890	»	40.570				157.080
1891 – 1894	»	56.441			73 300	220.025

С р і б л а:

1731 – 1850	»	+375.000	49.000	230.000	210.000	688.400
1851 – 1870	»	—400.000	49.000	1,180.000	290.000	1,057.800
1871 – 1880	»	+120.000	46.000	1.080.000	450.000	2,234.500
1881 – 1885	»	+383.400	37.000	1,283.000	520.000	2,223.400
1886 – 1890	»	158.656				3,463.800
1891 – 1894	»	149.406				4,838.250
1894					1,000.000	

§. 25.

Відношенє між золотом і сріблом.

Ed. Suess, Die Zukunft des Goldes. Wien, 1892.

Th. Hertzka, Währung und Handel. Buch II. Wien, 1877.

Jahrbücher f. Nat. 1880. Bd. 34. Lexis, Beiträge zur Statistik der Edelmetalle etc.

A. Soetbeer, Edelmetallproduktion und Wertverhältnis von Gold und Silber 1879.

Petermanns Mitteilungen. Erg-H. 51.

Economist, London.

Відповідно до відносин продукції і запотребованя має золото то вищу то нижчу вартість в порівнаню зі сріблом. Вже в старині можна виказати вагання в тім відношеню. Аж до початку нашої ери держались вони між 1 : 14 а 1 : 11. В часах Каролінґів мінімальне відношенє було 1 : 12. Після значних модифікацій (1 : 9 і 1 : 12) обнизилось воно в часі відкритя Америки на 1 : 11. Вартість золота підносьть ся відтак до початку 17 в. на 1 : 12, а в 17 в. на 1 : 15.

Від	1750— 90	відношенє	1 : 14,60		
„	1791—1800	„	1 : 15,42		
„	1801— 50	„	1 : 15,65		
„	1851— 60	„	1 : 15,40	64,25	
„	1861— 70	„	1 : 15,48	60,94	
„	1871— 75	„	1 : 15,98	59,02	
„	1876— 80	„	1 : 17,98	52,45	
„	1881— 85	„	1 : 18,57	50,78	
„	1886— 90	„	1 : 21,10	44,70	
„	1891— 95	„	1 : 26,49	35,60	
„	1894	„	1 : 33,16	28,44	
„	1895	„	1 : 31,23	30,20	
„	1896	„	1 : 30,61	30,81	

Зниженє вартости срібла завважуєть ся в великих періодах від часу відкрытя Америки безнастанно, а в 70-их роках XIX в. воно збільшило ся швидше з отсих причин:

1) Запотребованє срібла на монети в Европі зменьшило ся. Німеччина після переведеня монетарної реформи задержала до розпорядимости коло 5 мілїонів фунтів срібла; скандинавські держави перейшли 1872 р. до золотої валюти і перевели їй о много швидше. Краї латинської конвенції знесли свобідне биттє срібла 1873 р., Індії 1893 р.

2) Продукція срібла в послїдних десятилїтях значно зросла і подешевіла.

3) Відплив срібла до Орієнту хвилево дуже зменьшив ся.

4) Уживанє золота в технїчних і монетарних цїлях зросло значно сильнїйше, як уживанє срібла.

§. 26.

Задачі держави з огляду на гроші.*)

W. Stanley Jevons, Geld und Geldverkehr. Leipzig, 1876.

Mich. Chevalier, La monnai. Paris, 1850.

Тільки держава може своєю ґарантією зобути для монет потрібне довіре, щоб запевнити їм найзагальнїйшу здатність до циркуляції. Тому має вона означити валюту, т. є.

*) Сї питаня належать до політики народнього господарства, але для лекшого зрозуміня обговорюємо їх тут в звязку з нашим предметом.

який металь має бути законним средством виплати; монетну стопу, т. є. вагу (Schrot) і делїкатність (Korn), під якою розуміли давнїйше відношенє скількости родимого металю до ваги цілої монети; усталити мішанину металю, а в кінцї застерегти вибиванє монети виключно для себе, щоб могти як найлучше переводити контролю над монетарством. Але держава мусить також дати публицї право, жадати за оплатою малої належитости (монетарні доходи; в Франції 2·5 pro mille, в Нїмеччинї 2·8 pro mille) вибиваня достарченого металю в державній монетарнї, щоб таким чином мати змогу старатись о покритє запотребованя. Коли відпадають монетарні доходи (пр. в Анґлїї), легко збільшаєть ся перетоплюванє монет; побиранє належитости оправдане, бо монета більше варта як відповідна скількість металю. Держава може жадати звороту коштів битя і страти в металю підчас уживаня. Але не можна робити монетарного монополя жерелом фінансів навіть через занадто велике видаванє дрібної монети, яка в противенстві до грубої монети єсть тільки для меньших виплат законним средством виплати і не має в собі скількости металю, яка відповідала-б її номінальній вартости.

Після нїмецького монетарного закона з 1873 р. відношенє мішанини таке, що на 900 тисячних частин золота йде 100 тисячних частин міди; анґлїйське золото має 916‰, француське срібло 835‰. Після нїмецького закона срібних гроший не можна бити більше як 10 марок на голову, а нїкльових і мідяних не більше, як $2^1/_2$ марки на голову.

Циркуляція монет в 1890 р. виносила в приближеню:

	на голову населеня	
	золото	срібло
в Вел. Британії . . .	61 марок	12 марок
в краях латинської монетарної конвенції	54 „	42 „
в Німеччині	51 „	17 „
в скандинавських крах .	17 „	0,6 „
в Росії	7 „	2 „
в Злучених Державах Північної Америки	43 „	22 „

§. 27.

Валюта.

M. Wolowsky, La question monétaire. Paris, 1869.

O. Arendt, Die vertragsmässige Doppelwährung. I. i II. Berlin, 1880.

Jahrbücher für Nationalökonomie 1880: Soetbeer, Die hauptsächlichen Probleme der Währungsfrage. 1881; Neuwirth, Der Kampf um die Währung, 1894 Bd. VII; Lexis, Zur Münz-und Währungsfrage.

Lexis, Erörterungen über die Währungsfrage, Leipzig 1881.

Ottomar Haupt, La réhabilitation de l'argent 1881.

Пор. літературу до §. 24.

Валюта може бути срібна (до 1873 р. в Німеччині, ще тепер в Індії) або золота (в Англії, в скандинавських державах, а в Німеччині від 1873 р. стремлять до неї), або подвійна, мішана, біметалїзм (латинська монетарна конвенція). В послідним випадку відношене вартостий обох металїв законно усталене і пла-

тити законно можна монетами з обох металів. Для повного переведеня подвійної валюти треба, аби публїка могла жадати вибиваня в обох металях на свій рахунок; коли се недозволене, то подвійна валюта хромає. Історичний розвиток такий: Анґлїя мала від 1275—1668 р. подвійну валюту, до 1717 р. срібну, потім знов подвійну, а від 1816 золоту. В Франції панує подвійна валюта від XI. року республїки, від 1865 р. істнує латинська монетарна конвенція з Італїєю, Бельґією, Швайцарією, а срібна груба монета обмежена на 5-франківки. Від 1873 р. знесено приватне биттє срібла. Скандинавські держави законом з 1873 р. перейшли від срібної валюти до золотої. Злучені Держави законом з 1792 р. означили відношенє вартости 1 : 15, 1837 р. 1 : 15 988, чим законно заведено подвійну валюту. Від 1833 р. панувала фактично золота валюта, від 1861 р. паперова, а цлові належитости плачено обома металями; 1873 р. знесено також законом від довшого часу спиненє биттє срібних долярів на користь паперової валюти. Т. зв. біль Блянда в наслїдок законно означеного вибиваня що найменше 2 мілїонів долярів на місяць привернув 1878 р. фактично подвійну валюту. Після білю Шермана з 14 липня 1890 р. місячне закупно срібла мало виносити $4^1/_2$ мілїона унцій, але 1893 р. сей біль знесено. В британських Індіях істнує срібна валюта, але 1893 р. знесено свобідне биттє срібла, а вартість рупії означено на 16 пенсів. Австрія стремить до заведеня золотої валюти від 1893 р., Росія від 1897 р.

Річ природна і пожадана, щоб тільки один металь фунґував як законне средство

виплати і щоб він був важний в усіх державах, що стоять в торговельних зносинах. Вищі потреби нашого ступня культури, походяче звідси обниженє вартости гроший в XIX. столітю домагають ся з природи річи в зносинах більше вартної монети. До того золоті монети зужинають ся поволійше, проте можна принятн, що більше вартне золото задержало-б рівномірнійшу вартість, як срібло. Крім того факт, що головна торговельна сила, Анґлія числить і платить в золоті, мусїв бути рішаючим для иньших країв. Тому стремлїнє, перейти до загального уживаня золотої монети, а тим самим до золотої валюти, пояснюють ся природно відносинами послїдних десятилїть. Тимчасом при загальнім заведеню золотої валюти треба після Зісса (Suess) швидше чи пізнійше бояти ся ще дальшого обниженя вартости срібла і подорожіня гроший в наслїдок малої скількости золота, т. є. загальної знижки цїн. При міжнародно принятій подвійній валюті можна б сего уникнути й осягнути більшу постійність вартости гроший, бо оба металї могли-б себе взаїмно доповнювати і заступати. Хибою подвійної валюти остались би вагання в циркуляції то переважно золотих, то знов срібних монет, відповідно до сильнійшої продукції і подачі одного то другого металю. Але питанє, чи вдало-б ся загально зовсїм усунути зміни в відношеню вартостий обох металїв. Се стало-б ся тільки в такім випадку, коли-б в основу монетарного договору лягло відповідне до обставин часу відношенє вартости і коли-б запотребованє металю на монети в злучених краях було таке велике супротив новой продукції, що могло-б відповідно заб-

сорбувати всяку надвишку даного металю. Инакше-ж сьвітовий ринок окажеть ся сильнійшим в означеню цін металїв, як державна власть. На завсїгди одначе біметалїзм (не хромаючий) в поодиноких краях нїколи не удержить ся. В данім моменті при богатій продукції золота нема для Нїмеччини нїякої причини стреміти до зміни своєї валюти. А Франція і Злучені Держави обтяжені сріблом, а їх срібні монети мають майже подвійну номінальну вартість, і тому їх інтереси занадто віддалені від нїмецьких, щоб була можлива монетарна злука.

Уступ Ш.

Кредит.

§. 28.

Суть кредиту.

Carl Knies, Der Kredit. Berlin, 1876 і 1879.
Nebenius, Der öffentliche Kredit. München 1829.

Кредитом називаєть ся довірє, яке маємо до когось, що він виконає свої зобовязаня, а то головно свої зобовязаня до заплати. „Мати кредит“ значить мати спромогу на підставі того довіря за саме привреченє віддання одержати до свобідного ужитку части маєтку (або також услуги) иншіх.

Се довірє опираєть ся 1) на здібности до сповненя, 2) на добрій волї інтересованого, сповнювати зобовязаня, 3) на можливости змусити його евентуально через суд до сповненя зобовязань

Через кредитову операцію виступає при купні замість заплати готівкою приречене заплати, а між купцем і продавцем основується таким чином постійне ділове і довжне відношене.

Услівя загального розширеня кредитових операцій такі: 1) розвинене творене капіталу, цвитучий промисл, оживлена торговля 2) високий рівень моральної зрілости населеня, 3) розвинені правні інституції, 4) політична і господарська свобода.

§ 29.

Роди кредиту.

Кредит дається також при аренді, винаймі, відложеню заробної плати, убезпеченях і т. д. Але ми говоримо тут про кредитові діла в вужшім розуміню.

Треба відріжнити кредит публичний і приватний, продукційний і консумційний. Послідний з народньо-господарського становища таксамо шкідливий, як перший пожиточний. Так звана система борґованя, в розмірах гідних пожалуваня розширена в Німеччині, відтягає від продукції велику часть оборотового капіталу і спиняє її, а також підкопує солідність народнього господарства. Хвилева нездібність консумента до заплати спричинює в торговлі і промислі найдальше йдучі забуреня, яких через заплату готівкою можна-б уникнути. Відповідно до забезпеченя розріжняємо два головні роди кредиту: кредит річевий і особистий. При реальнім кредиті довіре до особистих ґарантій зміцнюють ся заста-

вом, якого має право вірітель держати ся, коли довжник не сповнює своїх зобовязань. Се може стати ся через відручний застав або гіпотеку, відповідно до того, чи предмет заставу переходить в руки вірителя, чи ні. Одначе про гіпотеку говорить ся тільки при нерухомих річах.

Особистий кредит умісний, коли позички жадаєть ся на короткий час, хочеть ся уникнути страти часу і коштів при кредитовім ділї, а особа довжника добре знана, його відносини можна переглянути і контролювати, як се бував в купецтві. За те до гіпотечного кредиту мусить звертати ся властитель землї, що потребує позички на довший час, в якім особисті відносини можуть легко змінити ся.

§. 30.

Народньо-господарське значінє кредиту.

Те значінє лежить в отсих моментах: 1) Кредит дає для виплат в більших сумах і на більше віддалені місця богато досконалїйше средство виплати в нотах, чеках, векслях і т. д., як металеві гроші і заощаджує часу і працї. 2) Кредит заступає відповідні суми металевих грошей, яких можна ужити економічно в иньший спосіб. 3) Істнуючий капітал можна продуктивнїйше ужити, бо кредит дає йому змогу і без перенесеня власности дістати ся в руки, які можуть зробити з нього найлїпший ужиток. Також немаючий може при помочи кредиту підперти свою робучу силу капіталом, не наражуючи своєї самостійности. 4) Навіть

найменші суми можна через кредит зібрати в більші і лїпше ужити їх економічно, не концентруючи відповідно результату національної праці. 5) Змога, уміститн корисно всяку суму, змушує до ощадности і загалом до дбаня про будучність. 6) Кредит навязує зносини, що опирають ся на взаїмнім довірю і з'єднює інтереси тих, що стоять у господарській комунїкації. При розвиненій кредитовій господарці лежить в інтересї кождого, показати ся гідним довіря, що може мати виховуючий і уморальнюючий вплив на населенє.

Добре використаний кредит оказує ся проте так само економічно продуктивним, як пригожий клїмат, вище образованє народу, прикмети, яких також не можна оцінити по вартости. Він впливає подібно, як добра орґанїзація працї. В народньо-господарськім значінню кредитові засоби рівні засобам перевозовим, монетї і т. д.

Але широке уживанє кредиту має отсї небезпеки: 1) розширюють ся неуправнений консум; 2) творять ся або переймають ся підприємства, що не стоять у належнім відношеню до маєтку підприємця і бувають непевні (пр. купно земельної власности з занадто малим задатком); 3) загалом люди відважують ся на занадто непевні спекуляції; 4) маючі, що мають більший кредит від немаючих, осягають через те ще більшу перевагу над остатними. Таким чином кредит, се обосічний меч. Але користи з нього далеко більші, як шкоди.

Уступ IV.

Роди народнього господарства.

§. 31.

Природне господарство.

Bücher, стаття Gewerbewesen в Handwörterbuch der Staatsw. і Entstehung der Volkswirtschaft. Tübingen 1893.

Hildebrand, Jahrbücher für Nationalökonomie, 1864.

Ed. Meyer, Die wirtsch. Entwicklung des Altertums Jahrb. f. Nat. 1895.

Фрідріх Ліст відріжнював відповідно до переваги родів продукції отсї фази розвитку народнього господарства: 1) ловецтво і риболовство; 2) пастирство; 3) рільництво; 4) рільництво і промисл, 5) рільництво, промисл і торговлю. Одначе сей розвиток не відбував ся у жадного народа докладно в той спосіб. Біхер відріжнює отсї роди господарства: 1) замкнене домашнє господарство; 2) державне господарство; 3) народнє господарство: спеціяльно що-до промислового розвитку: 1) перевага домашньої роботи; 2) наємна робота; 3) ремесло; 4) фабрична продукція. Але сей поділ доторкав тілька одної сторони народнього господарства, а перший не тикав остро зазначених контрастів. Більше характеристичний поділ Гільдебранда, який ділить народнє господарство відповідно до родів обороту. Коли поодинокі добра вимінюють ся безпосередно відповідно до надміру і запотребования, тоді говорить ся про природний оборот, і кождий нарід починає свою економічну діяльність природним господарством. Його ха-

рактеристичні прикмети отсї: 1) повільний, по найбільшій части зльокалїзований і в найвисшій мірі неправильний оборот дібр, і тому дуже незначний поділ працї; 2) недостача капіталу, бо нема засобів до щадженя, а тим самим нахилу до твореня капіталу; 3) повна залежність від природи, недбанє про будучність, безнастанне черговане між надміром і найбільшою нуждою. 4) Нема кляси капіталїстів. Навіть по витвореню станових ріжниць стоять супротив себе тільки властителї землї і робітники як одинокі чинники продукції. 5) Тільки земельна посїлість дає силу і значінє, немаючий робітник зовсїм залежний від неї, робітник привязаний до землї, яку дістав за панщину і даннину in natura. Держава нагороджує віддані їй услуги леном землї, творить ся Февдальна держава. 6) Невласновільність робітника, безвиглядність полїпшеня його положеня утруднюють усякий розмах, тому найбільша постійність.

§. 32.

Грошеве господарство.

Загальнїйше заведенє грошевого обороту впливає найперше в високій мірі плодотворно на творенє капіталу. Кожду надвишку, як найменьшу так і найбільшу, можна легко збрати в монетї і без небезпеки страти переховати на час запотребованя. Се спричинює передовсїм вирівнанє між надміром і недостатком і правильність у консумції і продукції. Тепер через ощадність робітник може піднати ся до маючої кляси і капіталом ку-

пити собі свободу. Пануюча кляса велить платити собі данини що-раз більше в грошах, а дїланні услуги оплачує також грішми, при чім обі кляси стоять ліпше. Дотеперішнє тісне відношеня залежности, тісні цехові звязки звільнюють ся. Кождий став більше незалежним, але також більше відокремленим. Зріст потреб, назбираний запас капіталу, улекшені зносини причиняють ся до поділу працї, підносять продукцію. Все більший пожиток із працї, який дістає ся в підвисшеній мірі таки самому робітникови, побуджує всїх до живійшої дїяльности. А що капітал загалом, як і в одних руках, можна довільно збільшувати, то число капіталїстів зростає, а їх могучість зрівнює ся ступнево з могучістю властителїв землї. Між робітника і властителя землї всуває ся нова кляса. Строгі станові ріжниці зникають поволи. Февдальна держава розпадає ся.

§. 33.

Кредитове господарство.

Після наведених уже користий і небезпек кредитових операцій виявляє кредитове господарство характеристичні прикмети. Розцьвіт продукції ще багато більший і загальнійший, як при переході від природного до грошевого господарства, що меньше або більше виходить на користь усїм клясам. Капітал творить ся незвичайно швидко. Продукція на велику скалю став що-раз загальнійша і інтензивнійше працює ся для заграници. Що-раз більше витворює ся міжнародний поділ працї

і міжнароднї зносини. В звязку з сим, як сумний признак кредитового господарства, стоять часті господарські кризи, які сягають у народне життя тим глибше, чим загальнїйше кредитове господарство. Господарська дїяльність набирає при тім неспокійного характеру. Спекуляція на непевні конюнктури, жадоба розбогатіти без праці обхоплює що-раз ширші круги. Легко нажитий зиск доводить до люксусу і жадоби уживання і веде легко до дальшого здеґенерованя. Противенство між богатим і бідним проявляєть ся знов острійше і розвиває соціяльну квестію. Економічна і полїтична свобода і рівноправність усїх здобуває собі повне признанє. Земельна посілість що-раз більше мобілїзуєть ся. Старі патріярхальні відносини зовсїм зникають. Капіталїст здобуває що-раз більшу перевагу. Боротьба інтересів у господарськім житю проявляєть ся в що-раз більше заострений формі, а се примушує до асоціяції. Коли грошеве господарство причиняєть ся до відокремленя одиниць, то кредитове господарство веде знов до злуки, а то до злуки свобідних людий, звязаних спільністю інтересів. Наступає розцьвіт спілок і товариств.

Уступ V.

Ціна.

Th. Tooke і W. Newmarch, Die Geschichte und Bestimmung der Preise während der Jahre von 1793—1857, übersetzt von Asher. Dresden, 1862.

Zuckerkandl, Theorie des Preises. Leipzig, 1889.

§. 34.

Загальна міра цїни.

Міра цїни ріжнить ся від инъших мір тим, що нею має мірити ся не замітна назверх форма, тільки ідеальна прикмета, відношенє річий, і то найріжнороднїйших дібр до людської суспільности. Тому загальна міра цїни мусить бути: 1) легко подільна, щоб мірити найріжнїйші скількости цїни; 2) загально знана і признана; 3) незалежна від місця і часу. Але винахід міри цїни, що відповідала би в повні тим вимогам, треба признати проблємом, який годї розвязати.

Адам Сміт уважав найлїпшою мірою цїни людську працю. Але жертва, яку приносить робітник при роботї, не у всїх осіб однакова, а здобуток денної роботи відповідно до працюючих осіб бував ріжний як що-до місця, так і що до часу. Той здобуток сам треба ще означити через вконанє.

Дальше предкладали збіжє на міру цїни, але вартість збіжя відповідно до результату жнив бував незвичайно неоднакова. Тому для коротших періодів збіжє не надаєть ся на міру цїни. Зрештою в ріжних часах і краях то один, то другий плід землї цїнили вище як головне средство пожитку.

За те благородні металї мають усї добрі прикмети, щоб у даним моментї служити за міру цїни. Але й їх цїна, як вище показано, не все незмінна. Рівні скількости благородного металю мають у ріжних часах, як також у ріжних краях у тім самім часї нерівну купчу силу. Тому для порівнання відносин у

ріжних столїтях благородний металь не буде достаточною мірою цїни. Для сеї цїли збіжя буде лїпшою, постійнїйшою мірою. А щоб мати глибший погляд на вартість грошей, треба розслїдити рівень цін головних засобів пожитку, і то ріжних суспільних кляс.

§. 35.

Регуляція цїни при свобідній конкуренції.

Margoldt, Volkswirtschaft. Freiburg, 1868.

Zeitschr. f. d. ges. Staatsw. 1881. Neumann, Die Gestaltung des Preises etc.

Той сам, Schönbergs Handb. 1896. Gest. d. Preise.

Ціна усталюєть ся взаїмним рівноваженем вимогів купця і продавця. Коли обі сторони стоять супротив себе зовсім свобідно і з однаковою конечністю своїх вимогів, а запас і запотребованє, подача і попит у відповіднім відношеню (що в загалї буде при свобідній конкуренції, при предметї не конче потрібнім і такім, який легко і довільно можна помножити), то ціна завдяки взаїмному переплачуваню і недоплачуваню конкурентів буде зведена до коштів виробу з додатком звичайного в даній місцевости зиску. Постійно ціна не зможе удержатись ані вище, ані низше того рівня.

Підвищенє цїни понад те мінїмум серед таких обставин із одного боку відстрашить консументів, зменьшить попит, із другого-ж помножить продуцентів, продавців, піднесе подачу. Більше число осіб схоче вжористати нагоду до надзвичайного зиску і виступить як конкуренти. Тут сама ціна регулює очевидно

подачу і попит, як ті знов впливають на ціну. Відповідно до сказаного з коштами підносять ся, зглядно спадають ціни. Предмети, що кошти їх виробу однаково високі, мусять при однаковости иньших обставин мати також однакову ціну. Низше коштів виробу не можна постійно виробляти і продавати товару.

Добра, які легко й достаточно можна заступити (сурроґати), не можуть мати дуже неоднакових цін. При нерівности коштів виробу таких предметів ціну означують продуценти, які працюють серед найкорисніших обставин, а яких ще треба взяти в рахубу для покриття запотребованя, пр. при нових винаходах, які поодиноким продуцентам дають особливі користи і т. д., потім при господарських продуктах. Се видно найясніше в відокремленій державі Тінена, де запотребованє міста рішає, з якого віддаленя треба ще спроваджувати збіжє. Ціна мусить по крайній мірі так піднести ся, щоб найдальші околиці, які для покриття запотребованя треба брати в рахубу, одержали зворот коштів продукції і транспорту. Зріст видатків у посередніх кругах не має впливу на ціну, доки не з'абсорбує зовсім земельної ренти.

§. 36.

Регуляція ціни при обмеженій конкуренції.

V. d. Borght, Einfluss des Zwischenhandels auf die Preise. Leipzig, 1888.

Verhandlungen des Vereins f. Socialpolitik in Frankfurt, 1888.

Коли запас обмежений, то ціну означує той купець, який найвищу ціну вважає ще економічно оправданою, пр. при публичній лїцитації. Чим більша конечність запотребованя, тим більше може ціна піднести ся понад кошти виробу (ціни рідкостий), а боязнь перед недостатком або надмір тим більше підносити-муть ваганя цін іще понад діспропорцію між запасом і запотребованем. Границя того можливого піднесеня ціни лежить у здібности консумента до плаченя. Тому та границя наступить швидше при запотребованю біднїйшої кляси, як при запотребованю богатшої, і то тим швидше, коли розходить ся про необхідні предмети.

Але концуренція лиш дуже рідко бував зовсїм свобідна, більше в великій, як у малій торговлї, і тому вирівнанє бувае дуже недостаточне, а зниженє цін до нормальної ціни в звичайних народньо-господарських зносинах приходить рідше, як звичайно думають. Загальне лїнивство публики, яка держить ся старих цін, короткозорість і т. д. утруднюють зміни і позволяють на монополні ціни також там, де монополь неприродний і дуже легко міг би бути зломаний. Ціни детайлїчної торговлї не можуть іти за цінами en gros докладно, тільки в ослабленій мірі, бо загальні кошти остають рівні. Проте особливі причини, як зміни міри і монети, нові мита та иньші безпосередні податки, потягають за собою замітні модифікації цін. Чим більше продуценти і консументи віддїлені від себе, чим частїйше предмет переходить із рук до рук, тим меньше кошти виробу будуть міродайні для ціни, на яку вливае радше спекуляція. Отже зміна цін не

вяжеть ся безумовно зі зміною відношеня між подачею і попитом, зі змінами в коштах продукції і т. д., тільки остає під впливом найріжнородніїших обставин. Кінцевий результат залежить від того, хто має перевагу, — регуляція цін, се питанє сили.

§. 37.

Ціна землі.

M. Conrad, Die Häuserpreise in Freiburg während der letzten 100 Jahre, Jena, 1881.

H. Paasche, Die Entwicklung der Preise und der Rente des Immobilienbesitzes zu Halle a. S. Halle 1878.

Steinbrück, Die Entwicklung der Preise des Grund und Bodens in Halle und dem Saalkreise. Jena, 1896.

Земля істнує тільки в обмежених розмірах і чоловік лиш мало може причинити ся до її розширеня. Тому на вищім ступні культури подачу можна лиш незначно збільшити, коли тимчасом у народів, що розвивають ся, наслїдком зросту населеня попит безнастанно росте. Проте при нормальнім розвитку ціна землї мусить безнастанно йти в гору. Се найбільше замітно на площах під будову по містах, де ціна через зріст міста підносить ся, хоч у землю не треба вкладати ніякої працї.

Дім Гумбольдта в Берлїні коштував:

1746 р.	4.350 талярів	=	100
1796 „	28.000 „	=	643
1803 „	35.000 „	=	827
1863 „	92.000 „	=	2.115
1875 „	140.000 „	=	3.218

Склеп на столярню винаймали в Відні:

1750 р. за	24 зр.	=	100
1790 „ „	36 „	=	150
1810 „ „	75 „	=	312
1850 „ „	300 „	=	1.250
1859 „ „	1.200 „	=	5.000
1862 „ „	1.600 „	=	6 660

У Фрайбурзї зросла ціна не перебудовуваних домів пересічно:

від 1755—64 р.	=	100
„ 18.0—19 „	=	412
„ 1840-49 „	=	837
„ 1850-59 „	=	739
„ 1860 70 „	=	1.310
„ 1870—74 „	=	1.724

Палату Радзївілла в Берлїнї, збудовану 1738/39, продано 1791 р. за 30.000 талярів, 1795 р. за 60.000 талярів, 1875 р. за 2,000.000 талярів.

Від 1864—75 р. піднесло ся число домів у Берлїнї о 47%, населенє о 62%, винайм о 92%, від 1831-72 р о 100 %.

В Галлє пересічний винайм певного числа обсервованих склепів підчас ся від 1831—76 р. як 100 : 488, від 1803 р. як 100 : 1816, пересічний винайм помешкань від 1845 р. як 100 : 200, від 1803-76 р. як 100 : 300. Ціна домів від 30-их років до 1870—76 р. піднесла ся як 100 : 417. Число домів від 1834—71 р. зросло як 100 : 174, число мешканців як 100 : 206.

За те при рілї через управу, а далї через особливі мелїорациї звязують ся постійно з землею капітал, який очевидно мусить мати відповідний вплив на ціну. Для ціни міродатні отсї моменти: *a)* правні і кредитові відносини

(безумовне правне забезпечення, далі гіпотечні відносини, свобідне право продажі і загалом свобода розпорядимости); *б)* чистий дохід (який треба вважати підставою ціни; при домах есть нею сподіваний чинш, який уважають ся сирим доходом); *в)* процент із капіталу, до якого пристосовують ся капіталізація чистого доходу, тим способом, що при 5% капітал = чистий дохід помножений на 20, а при 4% помн. на 25. Але також при рівній стопі процентовій наслідком зміни відношення між подачею і попитом купча вартість бувае раз багато висша від вартости доходу, то знов низша від неї. Перша евентуальність являють ся особливо на високім, друга на низькім ступні культури. Коли добробут зростає, стремління до посідання землї проявляють ся щораз сильнійше і люди задоволяють ся малим опроцентованем купчого капіталу. Се відносить ся як до робітника, так і до капіталїста.

Чистий дохід залежить, помінувши видатність землї і рід господарського використання (більший або меньший оборотовий капітал, раціональна або нераціональна господарка), головно від ціни продуктів, далі від висоти заробної платы, від опроцентованя капіталу, який господар мусить собі числити від свого оборотового капіталу, від податкових відносин і т. д. Отже чистий дохід, зглядно аренда залежить від цін хлїборобських продуктів. Але навпаки, ціни найважнїйших хлїборобських продуктів незалежні від аренди, зглядно від ціни землї.

Купча ціна арендних дібр у Мекленбург-Шверінї виносила пересічно за морґ:

від	1770—90	р.	22.000	марок	= 100
„	1790—1810	„	60.000	„	= 270
„	1810 - 30	„	43.000	„	= 195
„	1830 - 50	„	73.000	„	= 331
„	1850—60	„	133 000	„	= 601
„	1860 - 70	„	152.000	„	= 690
„	1870—78	„	133.000	„	= 605

В великім князївстві Гессенї оцїнювано чистий дохід із землї 1826 р. на 10 мілїонів марок, 1877 р. на 32,9 мілїонів марок. Середня купча вартість виносила 1857 р. 1.368 марок за гектар, 1877 р. 2.166 марок за гектар.

Аренда старо-пруських домен виносила пересїчно:

Рік	Марок					
1849	13,90	за	гектар	ужитк.	поверхнї	= 100
1864	20,23	„	„	„	„	= 145
1869	26,41	„	„	„	„	= 190
1879	35,53	„	„	„	„	= 256
1884	38,30	„	„	„	„	= 275
1889—90	39,10	„	„	„	„	= 281
1896—97	38,30	„	„	„	„	= 275

§. 28.

Цїна хлїборобських продуктів.

Tooke i Newmarch, op. cit.

Rogers, History of agriculture and prices in England. Oxford. 1882.

Statistische Monatsschrift. III. Jahrg. Heft. 8. B. Weisz. Die Getreidepreise im XIX. Jahrhundert.

Kramp, Ueber den Einfluss des Ernteausfalls auf die Getreidepreise. Jena, 1879. Jahrb. f. N. N. F. IX. 561.

Там-же 1895, XI, 278.

Хлїбороб у наших обставинах не має сили, щоб сам підносив і знижував ціну звичайного збіжа відповідно до коштів продукції. Він мусить дану собі землю і звязаний з нею капітал уживати по хлібороб ськи, як довго земля загалом дає ще чистий дохід. Він обмежений у виборі плодів до управи. Ціна найбільшої части з них означує ся тепер у міжнароднім руху. А означують її ті околиці, які продукують серед найбільше некорисних умов або найбільше віддалені, а які конечно ще треба брати в рахубу для заосмотреня сьвітового ринку. Ті околиці лежать по найбільшій части в дуже віддалених краях, їх народньо-господарські відносини дуже неоднакові, значно відмінні від наших.

Ціни ріжних хлїборобських продуктів стоять взаїмно в певнім відношеню, яке підлягає тільки обмеженим змінам, бо ті продукти можуть до певної міри заступати себе взаїмно. Коли приняти, що пересічна ціна жита на вагу в Нїмеччинї від 1821—50 р. = 100, то ціна пшениці в тім часї = 134, від 1851—90 р. = 123, ціна ячменю = 93, вівса = 90, гороху = 112.

Зі зростом населеня треба для покритя запотребованя управляти що-раз меньше урожайну землю і брати в рахубу що-раз більше віддалені країни. Проте ціна хлїборобських продуктів у довших періодах мусить більше зростати, як населенє, коли сьому не противділає полїпшенє комунікаційних засобів, винаходи, загальний поступ у хлїборобстві, усуненє митових границь і т. д., що проявило ся в останніх часах і найбільше замітне в Англії.

Після Тука і Нюмарча та англ. „Економіста" розвиток цін в Англії і Франції був такий:

	Англія за метр. сот.			Франція за м. сот.			Англія	Франція
1401–50	7 шілінгів	1	пенсів	12 шілінгів	3	пенсів	100	100
1451–1500	6 „	2	„	6 „	7	„	87	54
1501–50	12 „	—	„	13 „	3	„	169	108
1551–80	17 „	9	„	28 „	6	„	252	232
Оксфорд								
1581–1600	26 „	8	„	52 „	3	„	377	424
1601–1700	39 „	1	„	39 „	8	„	551	324
1701–70	36 „	2	„	32 „	5	„	510	264
Англія								
1771–1800	52 „	5	„	38 „	—	„	740	308
1801–50	64 „	2	„	47 „	3	„	904	384
1850–80	52 „	5	„	50 „	9	„	737	401
1881–90	35 „	—	„	47 „	—	„	492	382
1891–94	29 „	3	„	40 „	7	„	412	321
1895	22 „	9	„	34 „	2	„	322	278

Ціна за бочку в марках:

В рр.	Франція пшениця	Англія пшениця	Пруси			
			пшениця	жито	ячмінь	овес
1816 - 20	267,0	364	206	152	131	130
1821 — 30	192,4	266	121	87	76	80
1831 — 40	200,6	254	138	100	87	91
1841 — 50	206,6	240	168	123	111	100
1851 — 60	231,4	251	211	165	150	144
1861—70	224,6	248	204	154	146	140
1871—75	248,8	246	235	179	170	163
1876 - 80	229,4	206	211	166	162	152
1881 - 85	193,8	180	189	160	155	146
1886—90	193,2	139	175	143	138	135
1891 — 94	184,4	124	172	156	132	149
1895	155	97	140	121	125	121

В рр.	горох	бараболя	масло	волове мясо	свиняче мясо
1816—20	162	38	1466	666	784
1821—30	97	25	1016	466	550
1831—40	107	26	1100	516	616
1841—50	130	34	1200	566	736
1851—60	176	47	1466	700	916
1861—70	168	45	1788	866	1050
1871—75	224	60	2313	1147	1260
1876—80	232	60	2240	1148	1240
1881—85	237	52	2236	1178	1248
1886—90	209	45	2115	1145	1218
1891—94	225	53	2282	1205	1236
1895	206	50	2070	1260	1260

Задля того, що чоловік не зовсїм опановує природу, що годї запобігти невдачним жнивам, а з другого боку задля того, що в коротких періодах розходить ся про більш однаковий попит, мусить результат жнив мати як найінтензивнїйший вплив на цїну, і то тим більше, чим більш обмежений і замкнений край продукції. Відношенє між запасом і запотребованєм має тут рішаючий вплив на цїну. Боязнь перед недостатком або надмір пересуває цїни ще поза відношенє результату жнив. Улїпшена культура, як учить досьвід, зменшує невдачні жнива, а більша ріжнородність управлюваних плодів (навіть помимо розвинену торговлю) слаблює їх наслїдки.

В Англії зміняли ся цїни пшениці в поодиноких роках в XIII ст. 56-кратно, в XIV ст. 40-кратно, в XV ст. 20 кратно, в XVI ст. $8^1/_2$ кратно, в XVII $3^1/_2$ кратно, в XVIII ст. $4^1/_2$ кратно, в XIX ст. одначе 6-кратно між поодинокими роками. В новійших часах результат жнив одного краю що-раз меньше має значіня для краєвої цїни збіжа. Але помимо розвинену міжнародну торговлю, місцеві вплови на поодиноких ринках усе ще мають деяке значіне. Звідти ті великі ріжниці в цїнах між ріжними частями Німеччини, які залежать іще також від ріжниці в якости збіжа.

§. 39.

Розвиток цїн ріжних продуктів.

Jahrbücher für Nationalökonomie. N. F. Bd. V. 177; 3 F. Bd. X. 286

В великих відступах часу найспільнїйше підносять ся цїни продуктів лїсової культури, а далї цїни хлїборобських продуктів. За те де помноженя предметів лежить у людських руках, чим успішнїйше пильністю та інтелїґенцією можна побороти перепони природи, тим більше цїни тих предметів остають по заду цїн вище названих продуктів. Тому роки якийсь нарід розвиваєть ся, промислові вироби в порівнаню з сирівцями в більших відступах часу дешевші. Продукти гірництва йдуть за продуктами промислу.

В чеських доменах Тльоскові відповідно до даних барона фон Штайґера коштували:

	1670 р.		1770 р.		1870 р.	
	К		К.		К.	
1 австрійський корець пшениці	2·00 =	100	4·50 =	225	9·60 =	480
1 „ „ жита .	1·40 =	100	3·00 =	210	7·20 =	510
1 фунт хлїба	0·03 =	100	0·04 =	133	0·14 =	470
1 „ волового мяса	0·08 =	100	0·12 =	150	0·46 =	572
1 „ масла	0·22 =	100	0·32 =	144	0·70 =	320
1000 цегол	8·80 =	100	11·50 =	130	24·00 =	270
1 фунт мила	0·30 =	100			0·46 =	150
1 риза канцелярійного паперу	2·60 =	100			5·00 =	196
1 локоть полотна	0·38 =	100			1·00 =	258
1 сотнар ковальського зеліза .	11·40 =	100	15·00 =	130	18·60 =	168
1 „ середньої вовни . .	44·00 =	100	88·00 =	200	150·00 =	340
1 сяжень дров	0·44 =	100	2·70 =	610	12·60 =	2·900

Полїпшене комунїкацийних засобів, розвиток міжнародної торговлї вирівнане цїн що до місця й часу, отже в новійших часах проти повисшого правила. Зріст спекуляції заострює знов сильно зміни цїн у коротших відступах часу.

В Гамбурзї пересїчно піднесли ся цїни:

	від 1847—67 до 1868—80	від 1847-80 до 1881—85	від 1847-80 до 1886	від 1847—80 до 1881-90	від 1847-80 до 1891—95
6 кольонїяльних товарів, як	100 : 116,02	: 78,64	: 59,82	: 100,46	: 124,11
бавовни і шовку . . . „	100 : 93,53	: 71,77	: 71,69	: 66,27	: 51,83 [1])
індіґо, салїтри, рибячого трану і пальмового олїю „	100 : 114,83	: 89,30	: 72,17	: 78,86	: 63,67
5 металїв . . . . . „	100 : 110,10	: 75,05	: 57,05	: 72,97	: 68,96
камяного вугля . . . „	100 : 106,17	: 75,90	: 67,42	: 75,90	: 84,12
4 головних родів збіжа „	100 : 105,19	: 89,21	: 70,97	: 78,00	: 66,92
всїх предметів пересїчно „	100 : 105,85	: 84,18	: 68,66	: 77,42	: 71,08

від 1847 67 до 1868-72 як 100 : 109,17
„ „ „ 1872—74 „ 100 : 117,21
„ „ „ 1875—77 „ 100 : 110,17
„ „ „ 1878-80 „ 100 : 93,76

Пересїчна зміна цїн 163 предметів:

від 1847—67 до 1871—80 як 100 : 111,31
„ 1847—80 „ 1881—90 „ 100 : 91,85
„ 1847-80 „ 1881—95 „ 100 : 88,28
„ 1847—80 „ 1895 „ 100 : 84,40

[1]) Тільки сама бавовна.

Уступ VI.

Банкове дїло.

O. Hübner, Die Banken. Leipzig 1854.

A. Wagner, System der Zettelbankpolitik. 2. Aufl. Freiburg 1873.

Macleod. On Banking. 2. вид. London 1866.

M. Wirth, Handbuch des Bankwesens. 2. Aufl. Köln 1874.

Bagehot, Lombardstreet. Der Weitmarkt des Geldes in den Londoner Bankhäusern. Nach der 4. Aufl. übers. v. Beta. Leipzig 1874.

Soetbeer, Deutsche Bankverfassung. Erlangen 1875.

Knies, Kredit I. i II.

Handwörterbuch der Staatsw., статя Nacce: Banken.

§. 18.

Давні жірові банки і жірове підприємство.

Вже в початках XIV. столїтя контори виміни в Венецїї розвинули ся в банки, які рівночасно вели виміну гроший і депозитові дїла. Пізнїйше обі сї чинности роздїлено і з банків витворив ся найпростїйший рід так званих жірових банків, які в Венецїї та Ґенуї, як доказано, вже в початках XV. столїтя грали визначну ролю, коли тимчасом в Амстердамі 1609 р., в Гамбурзї 1619 р., в Норимберзї 1621 р. заложено по одному такому банкови. Ті жірові банки були утворені більше купцями тим способом, що вони в склепах банку складали постійно гроші (або зичили їх державі), на підставі тих гроший закладали конта і вирівнювали свої рахунки в контових книгах че-

рез відписуванє і дописуванє (жірованє). Характеристичне при тім, що тільки члени банку стояли з ним у дїлових зносинах, а банк зложеними грішми не провадив нїяких інтересів, тільки держав їх ненарушеними в своїх склепах.

Користь лежить: 1) в заощадженю всїх заходів і коштів виплати, опакованя і перевозу гроший; 2) в зменьшеню зуживаня й иньших страт металю при виплатах; 3) в можности виеманципувати ся від ріжних монет, які є в обігу в даних краях і вживати рахункової монети, яка стоїть понад усїми змінами монетарних відношень („Mark Banco" в Гамбурзї), що дає користь, яка в часах хронїчного погіршуваня монети і загального монетарного заколоту мала особлившу вагу і була головною причиною заснованя перших банків. Жірові дїла ведуть нинїшнї банки тільки як побічний інтерес, але все-таки в Анґлїї на великі розміри, а в найновійшим часї і нїмецький державний банк висунув їх більше наперед. В 1896 р. жіровий оборот нїмецького державного банку виносив 98 мілїярдів марок. Число жірових контів виносило в головнім державнім банку 1.355, в філїях державного банку 10.937. Пересїчний Habet, винявши державні каси, виносив 239 мілїонів марок.

§. 41.

Розвиток депозитового банку і депозитове підприємство.

Значний розвиток банкової дїяльности полягав у приниманю вальорів також від

ширшої публики, отже в усуненю обмеженя зносин тільки на членів банку. Отсе принимане вальорів відбуваєть ся тепер: 1) для переховання за оплатою (депозит), що вже було головним інтересом золотників, а потім міняйлів у середніх віках, при чім звороту зложених предметів жадаєть ся in natura; 2) для завідування. З кінцем 1896 р. мав нїмецький державний банк у переховану в зарядї вартісних паперів на 2.798 мілїонів марок. 3) Для довільного уживания, при чім банк не зобовязуєть ся до звороту зложених предметів, тільки до сплати вартости, і то відповідно до умови або через вимовленє, або без попереднього вимовленя на кожде жаданє.

Особливе значінє має тут дїловодство біжучого рахунку, де банк вступає з клїентами в постійний дїловий звязок, приймає їхні свобідні а невжиткані гроші, платні претенсії і т. д., і все те записує їм як прихід в окремім рахунку, далї виконує за них виплати, які в иньшім рахунку записують ся як їхній розхід, і полагоджує за них усякі грошеві інтереси. За віддані гроші банк або дає якийсь процент, або тільки полагоджує за те даром грошеві інтереси. або за виплачені гроші рахує собі більший процент, нїж дає за зложені.

§. 42.

Користи з правильного депозитового підприємства.

Користи для депонента: 1) забезпечене перед стратами від огню і крадїжи у власнім домі, через переховане вартісних предметів у

банках; 2) заощадженє праці і коштів, яких вимагає власний заряд каси; 3) опроцентованє всіх гроший, не потрібних на разі, чи то в одній, чи в другій формі; 4) запевненє кредиту без жадних заходів, бо банк завдяки постійним діловим зносинам учить ся докладно оцінювати, в якій мірі клієнт гідний кредиту.

Небезпека для депонента наступає тоді коли банк пускаєть ся з депозитами на непевні спекуляції.

Користи для банку: уживанє чужих гроший на власну користь, бо на підставі досьвіду можна меньше більше обрахувати, яка часть депозитів вистане на покритє потреб депонентів, а яка лишить ся банкови до свобідної розпорядимости. Ся остатня часть тим меньша, чим швидший оборот і тим меньша також нагорода, яку банк може дати за зложені гроші. Небезпека для банку лежить у тім, що при наглих крізах наступає загальнійше відбиранє депозитів, як банк був обчислив. Певність буде тим більша, чим ширший діловий круг, чим ріжнороднійші інтереси клієнтів, а далі чим більше вирівнанє між вплатами і виплатами.

Народньо-господарська користь лежить у тім: 1) що монети удержують ся постійно в обігу і через те лїпше вихісновують ся; 2) що ті самі суми сповняють подвійні функції, бо для депонента творять касу, на якій він опирає свої ділові диспозиції, а рівночасно служать банкови за оборотовий капітал і в обігу заплоднюють постійно народньо-господарські зносини; 3) що депонента заставляєть ся держати більшу касу, а се в часах кріз має велике значінє; 4) що взаїмна контроля учас-

ників веде до більшого порядку і солїдности в дїлових зносинах загалом.

Депозити банку Анґлії виносили в 1893 р.:

в банку Анґлії	34	мілїонів	фунтів	штерлїнґів,
в 98 анґлїйських приват. банках	412	„	„	„
в 10 шотляндських банках	93	„	„	„
в 9 ірляндських банках	41,7	„	„	„
	580,7	„	„	„

В Нїмеччинї в тім самім роцї обчислювано всї претенсії вірителїв і депозити всїх більших банків на 1740 мілїонів марок.

Розширене правильного депозитового руху єсть отже в високій мірі пожадане. Аби причинити ся до нього, треба як найбільшого улекшеня вкладок, а саме: *а*) через загальне розширене по цїлім краю найріжнороднїйших безпечних банків; *б*) через приниманє також малих сум; *в*) через даванє відповідних процентів і удїлюванє широкого кредиту для депонентів; *г*) через безумовну солїдність банків, а передовсїм через униканє в дїловій дїяльности всякої власної спекуляції; *ґ*) через як найбільше улекшеня в розпоряджуваню вкладками. Останнє доконує ся найлїпше через уживанє чеків.

§. 43.

Чекова система і Clearinghouse.

Jahrbücher für Nationalökonomie, Jahrg. 1867. Bd. VIII. R. Hildebrand, Chequesystem und Clearinghouse.

Seyd, London banks and the bankers. London 1871.

Jevons, Geld und Geldverkehr. Leipzig 1876.

Georg Cohn, Ueber den Entwurf der Grundsätze eines deutschen Chequegesetzes. Jahrbücher Conrad-a 1879, m. 33.

Koch, Vorträge 1882. Ignaz Funk in Wien. Koch, Zeitschrift f. Handelsrecht 1884. N. F. Bd. 14.

Hartung, Der Cheque- und Giroverkehr der deutschen Reichsbank. Holzendorffs Zeit- und Streitfragen, Heft IX.

Bayerdörffer, Chequesystem. Jena 1881.

Ed. Tobisch, Der Cheque- und Clearingverkehr des österreichischen Postsparkassenamts, Jahrb. f. N. 1892.

В Англії кождий маетнійший чоловік стоїть у зносинах з банком, в якім складає свої свобідні гроші і який доконує за нього виплати. Кождий депонент дістає в тій цїли від банку чекову книжку з остемпльованими блянкетами, які він випливає відповідно до потреби і вживає яко перекази виплати до банку, що зобовязаний на підставі тих переказів доконувати виплати аж до висоти вложеного депонентом капіталу. Се поступування приняло ся постепенно і в Німеччині, хоч тільки поволи і ще за мало.

Відбиратель в Англії має предложити чек до заплати через банкира, коли чек перечеркнений навхрест, а в державнім банку, коли він виставлений на папері окремої барви. Перенесене чека відбуваєть ся через індоссамент. Чековий оборот тим лїпший від обговореного жірового обороту, що при його помочи можна доконувати виплати також для клієнтів иньших банків. Перед простим довжним записом або переказом має чек першенство задля біль-

шої певности, а перед банкнотом задля того, що одна посьвідка вистарчає для найріжнороднійших виплат, а в невластивих руках не має ніякої вартости. Але заведенє чеків вимагає дуже розвиненого обороту і то великими засобами. В Австрії 1883 р. з почтовою щадницею заведено оборот чековий і клірінговий. Отсе заведенє могло-б без сумніву як-раз у Німеччині дійти до великого значіня.

Чековий оборот стає ще тоді дійсно корисний, коли його уживають ся так загально, що настає спромога вирівнання претенсій в контах банків. Більші льондонські банки злучили ся вже в XVIII ст. в товариство і що-дня в так званім клірінгавзі роблять обрахунки з одержаних чеків, векслїв і т. д. Надвишка записує ся знов у книгах банку Анґлії, де всї члени клірінгавза мають свої конта. Користь із сього, се концентрація виплат в однім місцї і означенім часі, а тим самим значна редукція платы готівкою. Але те уряджене тільки там можливе, де велике число значних інституцій стоїть у постійних платничих зносинах. Також в иньших головних містах уряджено подібні місця вирівнаня. В Анґлії задля незвичайної концентрації всього обороту в банку Анґлії металева підстава стала за малою для величезного кредитового руху, так що вже меньші редукції запасу металю викликають сильні дисконтові зміни. Клірінговий оборот виносив в Анґлії 1894 р. 6,3 мілїярдів фунтів штерлїнґів при 35 мілїонах фунтів штерлїнґів готівки, в 1893 р. при такім самім оборотї було лиш 25,8 мілїонів фунтів штерлїнґів готівки в банку Анґлії.

§. 44.

Заставничє підприємство

Особливий розвиток першого рода депозиту лежить у тім, що на підставі відданих банкови вартісних предметів давано на коротший час позичку. Се діловодство дійшло вже до певного розцьвіту у золотників і міняйлів у середніх віках. Розріжняємо: 1) застав благородних металїв; 2) застав товарів і 3) застав цїнних паперів або ефектів. В другім випадку заставлюваня товарів відбуваєть ся in natura, або тільки через передачу посьвідки, що товари зложено в магазинї (складовий лист, варрант). Тепер найважнїйшим есть третїй рід заставу. Одначе се діловодство в початках 70-тих років XIX ст. через значні зміни курсу цїнних паперів виказало велику хиткість. Через надужитє заставу цїнних паперів улекшено над міру тзв. ґріндерства, а саме тим способом, що на що йно видані акції можна було дістати значні позички, і се опісля спричинило великі страти. Нїмецький державний банк видав 1896 р. заставничих позичок на 1.428 мілїонів марок.

§. 45.

Історичний розвиток векселя.

W. Endemann, Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre bis gegen Ende des 16. Jahrh. Bd. I. Berlin 1874.

I. E. Kuntze, Deutsches Wechselrecht. III. Exkurse über Geschichte, Gesetzgebung und Theorie des Wechselrechtes. Leipzig 1862.

Lastig. Entwickelungswege und Quellen des Handelsrechtes. Stuttgart 1877.

Дальше підприємство, перейняте вже дуже вчасно банками, се виміна гроший і торговля благородними металями. Та перша була первісно застережена campsor-ам і вони вели її на велику скалю.

Трудність у доконуваню виплати в віддалених місцях з иньшими монетарними системами довела вже в другій половинї середніх віків до постепенного витвореня векселя, який первісно був простим припорученєм заплати міняйла, виданим його приятелеви по фаху в другім краю, аби той на підставі доконаної вже виставником виплати виплатив означеній в листї особі певну суму. Векслевий оборот був уже в XIII. в. дуже оживлений, беручи свій початок в італїйських торговельних містах, а далї особливо на великих товарових ярмарках, від яких опісля віддїлились окремі векслеві торги (в Шампанїї, Провансії в XIII. і XIV. ст., в XV. ст. в Лїонї, в XVI. ст. в Безансонї і Пяченцї), де відбувала ся значна концентрація і виміна тих припоручень.

Для улекшеня того обороту дано тим ярмарковим претенсіям ріжні привілеї, особливо прискорене і заострене екзекуційне поступуванє, з чого постепенно витворило ся окреме векслеве право. Особливого значіня набрав вексель у XVIII. ст. через заведенє векслевого жіра та індоссамента, завдяки чому можна його легко переносити і він став найлїпшим загальним міжнародним способом виплати.

§. 46.

Суть векселя.

Oskar Wächter, Wechsellehre, Stuttgart 1861.

Goldschmidt und Thöl, Handelsrecht: Renaud, Lehrbuch des gemeinen, wie des Wechselrechts.

Georg Cohn, Beiträge zur Lehre von einh. Wechseln. Heidelberg 1880.

Lexis, стаття Wechsel в Handwörterbuch der Staatsw.

Векслем називаєть ся тепер у векслево-правній формі виготовлена грамота, в якій виставник або наказує иньшій особі виплатити третьому означену там грошеву суму в виразно поданім місці і в означенім часі (тратка, наказний вексель), або таким самим способом зобовязуєть ся сам заплатити (сухий або власний вексель), якою з поминенєм усіх замітів проти важности заключеної умови вірителеви забезпечуєть ся законом прискорена екзекуція (після векслевої строгости) против довжника, коли той не виповнює своїх зобовязань.

Виставник векселя називаєть ся трассант; той, що має доконати виплату, називаєть ся трассат; той, що одержує вексель, що в його руки має бути доконана виплата, називаєть ся реміттент. Се векслевий відбиратель або вірітель.

Вимоги векселя:

1) В грамотї мусить бути по нїмецькому й австрійському праву виразно уміщене слово „вексель“ (по англїйському і французькому векслевому праву ні);

2) зізнанє, що вартість одержано (зізнанє валюти), в Нїмеччинї вправдї не по закону, але по звичаю;

3) сума, яка має бути виплачена, і то в Німеччині тільки в грошах ;

4) місце і час виставлення, а також де й коли має наступити виплата;

5) зобовязанє до виплати крім на означений день може звучати: *а)* на оказанє або на означений час по оказаню; *б)* dato або a dato, т. є. означений час після дня виставлення; *в)* на ярмарок;

6) імя реміттента з додатком „і його припорученє“ або без того додатку, далї місце побуту трассата і підпис трассанта,

6) остемпльованє.

Векселъ переноситъ ся через індоссамент (жіро). Реміттент стає через те індоссантом або жірантом і як кождий дальшій індоссант відповідає в повній мірі перед індоссатором, на якого переходитъ векселъ наслїдком індоссаменту.

Трассат відповідно до векслевого права аж тоді зобовязаний до виплати, коли письменно заосмотрив векселъ акцептом, і через те приступає до векслевої умови.

Коли-ж він відмовляє акцептації, властитель векселя має заложити протест, т. є. дати грамотний доказ, що всї приписані формальности сповнені, а акцептації відмовлено Тепер властителевi векселя прислугує регрес до всїх жірантів і трассанта, т. є. жаданє векслевої суми з процентом, зглядно коштами і провізією і т. д., а коли-б зобовязані відмовили заплати, то належитъ ся йому судова поміч із векслевою строгістю.

Векслї, платні за границею, називають ся девізи, в противенстві до місцевого векселя.

§. 47.

Дісконтове підприємство.

Walter Bagehot, Lombardstreet. London 1873 (нїмецький переклад Бети, Липськ 1874).

Jahrbücher f. Nationalökonomie. Bd. XIX. v. Sievers. Beitrag zur Geschichte der Theorie des Diskontos.— 3 F. Bd. XI. 282: Die Schwankungen des Diskontosatzes in den letzten Decennien.

Головним занятєм банків єсть тепер дісконтованє (есконтованє) векслїв, т. є. куповань векслїв перед часом платности, зглядно удїлованє позичок на векслї, перенесені на банк, із відшибкою проценту до терміну платности, званою дісконтом, наслїдком чого той, кому мав бути виплачений вексель, дістає готівку.

Удїлованє кредиту в векслевій формі наступає дальше на власний вексель, у такім разї коли хтось для зміцненя кредиту виставника виступає як індоссатар, отже рівночасно зі свого боку приймає повну відповідальність, або коли банк позволяє своєму клїєнтови затягнути на імя банку вексель, коли клїєнт зобовяжеть ся вистарати на час платности потрібну готівку. При величині векслевого обороту в банках певність векслїв в їхніх портфелях єсть рішаючою для їх солїдности і майже всї банкротства банків спричинені накопиченєм непевних векслїв.

По обчисленям у Нїмеччині кождої хвилї бував в обігу коло $1^1/_2$ мілїярда векслїв. Нїмецький державний банк купив 1896 р. за 2.491 мілїони марок місцевих векслїв платних за границею.

Висота дісконта залежить від скількости ріжних свобідних капіталів, які шукають уміщення на короткий час, і від попиту за ними. Вона далеко більше змінна, як висота звичайної процентової стопи, бо того рода капітали незвичайно швидко зростають і зменьшають ся, хоч через те цїлий запас капіталу не потребував зминити ся. Хвилева охота до підприємств зменьшає швидко капітали, застій в купецтві спричинює їх наглий зріст, а відповідно до того зростає і обнижаєть ся дісконт. В підвишуваню і обнижуваню дісконта банки мають найлїпший спосіб ставлені їм вимоги держати в границях відповідних до їх запасу готівки, не потребуючи відмовляти дісконтованя.

Табличка на стор. 83 подає образ хитаня дісконта на найважнїйших грошевих торговицях Европи. Від р. 1891 до 1896 показано тут для кождого року і для кождої місцевости найвишший і найнизший стан дісконта.

Пересїчний стан векслїв нїмецького державного банку виносив 1894 р. 547,6 мілїонів марок, 1896 р. 728,9 мілїонів марок, в иньших нїмецьких нотових банках при кінці 1893 р. 206,5 мілїонів марок.

Хитання дісконта:

		1871—75	1876—80	1881—85	1886—90	1891			1892		
						Діск.	найв.	найн.	Діск.	найв.	найн
Льондон	банк	3,53	2,88	3,3	3,6	3,33	5	2,5	2,5	3	2
	торг	3,50	2,40	2,75	2,87	1,50	3,5	0,75	1,3	2,75	0,75
Парнж	банк	4,78	2,6	3,32	3,02	3,00	3	3,44	2,66	3	2.5
	торг	—	2,15	3,0	2,6	2,62	2,8	2,1	1,75	2,6	1
Берлїн	банк	4,46	4,06	4,3	3,74	3,75	4	3	3.25	4	3
	торг	3,48	3,14	3,3	2,61	2,80	3,6	2,5	1,75	2,9	1,25
Відень	банк	5,18	4,35	4,06	4,24	4,72	5	4	4	4	4
Петербург	банк	6,18	6,03	6	5.5	5.5	5,5	5,5	5.5	5.5	5,5

		1893			1894			1895			1896		
		Діск.	найв.	найн.	Діск.	найв	найн	Діск.	найв	найн	Діск.	найв.	найн.
Льондон	банк	3	5	2 55	2	2,5	2	2	2	2	$2\frac{7}{12}$	4	1
	торг	1,66	3,75	1	1,7	2,1	0,56	$\frac{13}{16}$	$1\frac{4}{16}$	$\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{6}$	$3\frac{5}{8}$	$\frac{11}{16}$
Парнж	банк	2,5	2,5	2,5	2,5	2 5	2,5	$2\frac{1}{12}$	2	$\frac{1}{2}$	2	2	2
	торг	2,25	2,5	1,8	1,62	2,4	0,75	$1\frac{4}{12}$	3	2	$1\frac{3}{4}$	2	$1\frac{1}{4}$
Берлїн	банк	4	5	3	3	4	3	$3\frac{1}{6}$	4	3	$3\frac{3}{8}$	5	3
	торг	3,5	4,9	1,5	1,45	2,1	1,4	1,7	2,7	$1\frac{1}{4}$	$2\frac{7}{8}$	$4\frac{5}{8}$	$2\frac{1}{8}$
Відень	банк	4,25	5	4	4	4,5	4	$4\frac{1}{3}$	5	4	$4\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{2}$	4
Петербург	банк	4,8	6	4,5	5,75	6	5,5	$6\frac{1}{12}$	$6\frac{1}{2}$	6	$6\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{2}$	6

§. 48.

Векслевий курс.

G. J. Göschen, Theorie der auswärtigen Wechselkurse. Frankfurt 1875.

Schraut, Die Lehre von den auswärtigen Wechselkursen. Berlin 1881.

Seyd, Bullion and foreign exchanges. London 1873.

Вексель як окремий рід способів виплати підлягає, як усякий товар, змінам ціни (векслевий курс), на які впливають отсі моменти: 1) дісконт; 2) вартість валюти, на яку вексель виставлено, супроти способу платн на векслевім торзї, особливо при неоднаковости валюти (золота, срібна, паперова), але також при неоднаковости монет відповідно до грошевого і товарового обороту; 3) ризико купна і продажі векслів, чи зобовязані окажуть ся здібними до заплати; 4) головно скількість векслїв, попукуваних і предложених на однім місці, що залежить від дуже ріжнородних народньо-господарських обставин, особливож від торговельних зносин, через які один край переважно остає в довзї у другого.

До вирівнання курсів у ріжних місцях причиняють ся арбітраж на біржі через те, що купують ся векслї, де їх курс низький, а продають ся, де курс високий, аби присвоїти собі зиск із діференції.

§. 49.

Міжнародний біляне виплати.

Arendt. Die internationale Zahlungsbilanz. Berlin 1878.

A. Fellmeth. Zur Lehre von der internationalen Zahlungsbilanz. Heidelberg 1877.

Меркантилїсти, так як тепер іще скрайні прихильники охоронного мита, вважають пекорисний торговельний біляне, т. є. більший вивіз, як вивіз, оцінюючи по вартости, абсолютно симптомом процесу убожіня краю. Що край консумує заграничних товарів більше, як може заплатити своїми продуктами, се без сумніву можливе, як також наслїдки сього, а власне покрите з капіталу, особливо через вивіз благородного металю, і тим самим зменьшене запасу монети, або через задовжене у заграниці. Сю небезпеку меркантилїсти занадто перецїнювали, як знов Смітова школа недоцїнювала.

Міжнародня торговельна статистика не може подати докладно бїлянсових відносин. Через принятє домашнїх цїн для вивозу і ввозу мусить вартість вивозу в порівнаню з вартістю ввозу оказати ся занадто малою, коли не вчисляють ся в те коштів перевозу до місця призначеня (як се робить ся тепер у Нїмеччинї) і торговельного зиску.

Претенсії заграниці, що повстають через посилку товарів, спадки, позички, подорожних, або віддані услуги, і т. д., можуть бути покриті: 1) товарами; 2) посилкою готівки; 3) векслями, платними в краю, виставленими в краю або за границею; 4) девізами, виста-

вленими в краю або за границею, платними в краю вірителя або якімсь иньшім, отже претенсіями, які має побрати заграниця; 5) паперами, що несуть процент, як державними облїґаціями, заставними листами, акціями і т. п., отже відступленєм капіталу; 6) купонами і т. д.; 7) услугами відданими заграниці, а саме в морській плавбі, будівничих підприємствах, перенятєм обезпечень і т. п. Таким чином білянс по статистиці може видавати ся некорисним, а на правду не бути таким. Богатий край, що вложив за границею багато капіталів, мусить виказувати некорисний білянс, бо він дістає і ввозить товари за процент.

Джіфен обчислює, що британська держава вложила за границею 773 міліони фунтів штерлїнґів. Хрістіянс обчислює, що за 10 лїт (1883—92) уміщено в Нїмеччинї 5 мілїярдів марок на заграничних паперах. Шмоллєр оцінює, що в Нїмеччинї ощаджують ся річно 2—2½ мілїярди марок, із чого 1 мілїярд укладають ся в цінні папери.

Вартість ввозу британської держави в 1895 р. виносила 474 мілїонів фунтів штерлїнґів, вартість вивозу 328 мілїонів фунтів штерлїнґів, надвишка ввозу 146 мілїонів фунтів штерлїнґів.

Вартість ввозу в Нїмеччинї в 1896 р. виносила 4.573 мілїони марок, вартість вивозу з Німеччини 3.631 мілїон марок, надвишка ввозу 942 міліони марок.

§. 50.

Нотові банки.

Так само важним кроком у розвитку банковости, як ужите депозитів на закупно векслїв, було витворене нотових банків, а то так, що безпроцентові перекази (ноти), які властитель кождої хвилї може предложити банкови до викупу за готівку, дають ся яко позичку замість монети, евентуально в сумі вищій від запасу готівки, коли для тої надвишки є в депозитах тільки банкове покрите (в векслях або иньших певних претенсіях із коротким терміном). Через видане нот одержує банк безпроцентові позички на саме приречене точного викупу оказаних нот. Досьвід, що нїколи не вимагають рівночасно всї ноти, уможливлює ужити часть готівки на банкові ціли.

Те поступуване наражає нотові банки на особливу небезпеку, бо в часах грошевої кризи або захитання кредиту банк рівночасно з численним відбиранем депозитів дістає також значну скількість нот до викупу, через що запас готівки легко редукуєть ся надмірно.

Пересічний обіг нот нїмецького державного банку:

	обіг нот	запас готівки
1892 р.	1017,0 міл. марок	938,0 міл. марок
1893 „	984,8 „	841,7 „
1894 „	1000,4 „	934,3 „

иньших нїмецьких банків:

з кінцем	обіг нот	депозити в готівці
1891 р.	191,4 міл. марок	111,8 міл. марок
1892 „	187,7 „	109,6 „
1893 „	187,4 „	103,1 „

В 1896 р. найвищий обіг нот був:

1 сїчня 1227 мілїонів марок
31 грудня 1257 „

найнижчий:

23 лютого 973 мілїони марок
7 жовтня 804 „

В тім роцї шість разів перевищено вільну від оподаткованя суму, 31 грудня о 134 мілїони марок. Загалом заплачено 464.000 марок податку.

Обіг нот банку Анґлії виносив із кінцем 1893 р. 25,7 мілїонів фунтів штерлїнґів, запас готівки 25,8 мілїонів, депозити 34,2 мілїонів, забезпеченя 35,5 мілїонів. В червнї 1895 запас готівки виносив 37 мілїонів фунтів штерлїнґів, а обіг нот тільки 26,2 мілїонів. З кінцем 1893 р. мали инші анґлїйські банки на 15 2 мілїонів фунтів штерлїнґів нот в обігу.

§. 51.

Банкова нота.

Нота повинна бути способом до удїлюваня позичок, а меньше способом виплати. Приймати її нїхто не обовязаний. Таким чином нота не є грошем, тільки грошевим сурогатом. В можности значно побільшити удїлюваня позичок при наглім запотребованю через видаваня нот лежить найголовнїйший народньогосподарський пожиток із ноти, який в часах кріз може мати незвичайно важне значінє для цїлого торговельного сьвіта. Так само при великих виплатах готівкою за границю видаваня нот може найлекше і найвідповіднїйше зарадити недостачі обігових средств. При помочи

нот загалом заощаджуєть ся монета і розширенем або обмеженем видавання нот лекше приспособити запас обігових средств до запотребованя, яке відповідно до стану інтересів зміняєть ся. Публика має при тім кождої хвилї нагоду через віданє нот до банку усунути надмір обігових средств.

Але привілей видаваня нот доводить часто приватні банки до надмірного удїлюваня кредиту в часах, коли уживаєть ся мало обігових средств, а се підкопує солїдність кредитового господарства, а рівночасно певність самих нотових банків, від якої залежить певність великого числа підприємств.

§. 52.

Паперові гроші.

Bluntsch i und Brater, Staatswörterbuch: A. Wagner, статя Papiergeld.

Ad. Wagner, Staatspapiergeld, Reichskassenscheine und Banknoten. Berlin 1874.

Hirths, Annalen des deutschen Reichs, 1873: W. Endemann, Rechtsgutachten in der Papiergeld- und Banknotenfrage.

Jahrbücher für Nationalökonomie. N. F. Bd. IV: Földes, Beiträge zur Frage über die Ursache und Wirkungen des Agios und Beiträge zur Statistik des Agios.

Там же Menger, Beiträge zur Währungsfrage in Oesterreich-Ungarn, 1892.

Gruber, Statistische Beiträge zur Frage der Währung in Oesterreich. Jena 1890.

У властивім значінню слова треба під паперовими грішми розуміти лиш безпроцентові довжні листи, які видає держава як спосіб заплати з приреченем викупу або без того

приречення, отже з примусовим курсом (прусські Tresorschein-и з 1806 і 1807 р.; асигнати французької революції; „грінбаки“ Злучених Держав до 1879 р, які потім були державою викуплювані, але все таки вважали ся законним способом виплати; австрійські листи державного скарбу (Reichsschatzschein) від 1849—54 р. і ноти австрійського національного банку від 1848 р.; ноти банку Англії від 1797—1821 р.). Але в звичайній мові під паперовими грішми розуміють ся загалом безпроцентові довжні листи держави, що до яких нема зобовязаня викупу, але їх принимане державними касами запоручене (німецькі Reichs-Kassenschein-и), які, як і ноти банків, що стоять у ділових зносинах із державою, в часах більших кріз через примусовий курс часто можуть бути перемінені на дійсні паперові гроші. Сюди зачисляють ся невластиво також американські срібні цертифікати (1878 р.), що мають покрите в готівці і можуть бути викуплені. Паперові гроші тим ріжнять ся від металевих, що, як усї грошеві сурогати, самі в собі не мають ніякої вартости, а стають ся здібними до обігу тільки завдяки кредитови виставника, зглядно завдяки довірю, що на підставі того кредиту можна вживати паперу до виплати. Означена на них сума не означає, як на монеті, гарантії за зміст, тільки посьвідку приречення акцептації за означену суму, а не приречення заплати.

Паперові гроші повинні бути виразно способом виплати. Вони призначені для постійного обігу. Противно, банкова нота повинна бути способом до удїлюваня кредиту. Її стягнене в обігу принимають ся, коли вона послужить до сеї цїли і до кількох виплат, а її поворот,

коли кредит банку банку захитаний, як також коли запотребованє обігових средств зменьшаєть ся. За те сума циркулюючих паперових гроший повинна остати постійною довгий час.

При нормальних обставинах банкові ноти не можуть на довгий час назбирати ся надмірно і тим самим вести постійно до обниженя вартости і загального піднесеня цін, коли не настануть виїмкові обставини. Їх запас управильнюєть ся сам собою і пристособляють ся до народньо-господарських відносин. Не так із паперовими гришми, які при захитаню державного кредиту, при надмірнім зрості витискають металеві гроші, а самі що-раз більше тратять на вартости, бо за металь платить ся ажіо.

Векслевий курс у Злучених Державах на Льондон супротив курсу на рівні (al pari) поіменної вартости: липень 1861 : 106, липень 1862 : 118½, липень 1863 : 156½, липень 1864 : 257; ажіо золота в липні 1864 : 185%, 10 серпня 1865 : 144, 1867 : 133, 1871 : 110%, 1878 : 102.

В Росії хитав ся курс рубля в 1891 р. між 194 і 245 маркамн, в 1892 р. між 197 і 216 мар., в 1895 р. між 217 і 220 мар.

Австрійських 100 гульденів коштувало 1890 р. в однім місяцї 170 марок, у другім 182,7 марок; в 1892 р. курс хитав ся між 168,8 і 172,8; в 1895 р. між 164,6 і 169,7.

При паперовій валютї курс паперових гроший при однаковім запасї їх відповідно до політичних обставин, до запотребованя обігових средств підлягав безнастанним змінам, що неможливе при металевих грошах, які стоять у постійній комунікації з заграницею. Ті зміни

курсу значно шкодять торговлї і промислови, вносять непевність у цїле народне господарство і побуджують надмірно до спекуляцій. Мала вартість паперових гроший збільшає штучно вивіз, а ставить перешкоди ввозови. Висока вартість має відворотний вплив. Низькі курси викликають охоронне мито і вивозову премію, які одначе зменьшають ся з кождим піднесенем курсу.

§. 53.

Централїзація і децентралїзація в підприємстві нотових банків.

V. Philippovich, Die Bank von England im Dienste der Finanz-Verwaltung des Staates. Wien 885.

Ad. Wagner в Handbuch Schönberg-a, стор. 35.

Небезпекам із видаваня нот що повстають наслїдком надужитя зі сторони банків і безкритичности публики, може держава запобігати: 1) через видане острих нормуючих приписів для нотових банків, даючи натомість свободу закладаня їх (Америка); 2) через виключне упривілєйованє великого центрального банку під доглядом держави (Франція, Австрія); 3) посередня між сими двома системами м'шана система, де побіч центрального банку дозволені під обмежаючими приписами також меньші нотові банки (Нїмеччина, Англїя).

З початком 1873 р. були в Нїмеччинї 33 нотові банки. В 1889 р. побіч нїмецького державного банку було ще 15 нотових банків, 6 у Прусії, а 9 в иньших союзних державах. З початком 1895 р. тільки ще 7 нотових банків заховало свій привілей крім державного банку.

Вільний від оподаткованя контінґент нот державного банку підніс ся наслїдком того з 250 на 293 мілїони марок. Тойже контінґент всїх инъших банків разом виносить лиш 91,6 мілїонів марок. В 1894 р. істнувало 268 філїй державного банку.

В Анґлії Jointstock-банки мають тепер право видавати непокритих нот на 2,1 мілїонів фунтів штерлінґів, приватні банки 3,17 мілїонів, разом 5.28 мілїонів супротив 8,6 мілїонів в 1844 р. Банк Анґлії може тепер мати в обігу непокритих нот на 16,2 мілїонів, первісно тільки на 14 мілїонів фунтів штерлїнґів.

В Злучених Державах було в 1894 р. 3.755 банків, які мали нот в обігу на 172,5 мілїонів долярів, а 1728 мілїонів долярів приватних депозитів.

За централїзацією промовляє ось що: Тільки великі центральні банки, за якими стоїть держава зі своїми могучими засобами, дають також у часах економічних кріз повну забезпеку, а торговельному сьвітови через удїлюванє великих позичок сильну підпору, коли малі приватні банки в таких часах самі загрожені і мусять обмежити удїлюванє кредиту, через що кріза може ще заострити ся.

Чисто державний банк може ще в більшій мірі, як банк приватний, що стоїть під контролею держави, не вважати на фінансові результати, а мати лиш загальні інтереси на оцїї. За те кредит державного банку залежить занадто від фінансового положеня держави і все стоїть під впливом політичних обставин. Дальше державні урядники, що мають у своїх руках заряд, як учить досьвід, замало числять

ся в деталях із потребами публики. Загалом дїяльність банку в зарядї держави найбільше відповідає інтересам загалу, але недостаточно інтересам особистим і місцевим.

Централїзація містить у собі ту небезпеку, що при великій перевазї упривілейованого нотового банку місце його головного осїдку висуваєть ся занадто на перший плян, а правлячі особи впливають односторонно на торговельне житє, пр. через фальшиву дісконтову политику (аґітація за і против державного банку в Швайцарії в 1884 і 95 р.).

Мішана система стараєть ся злучити в собі користи централїзації і децентралїзації, але мусять у нїй бути також недогоди обох систем. Зрештою залежить се зовсїм від народньо-господарських і политичних відносин, якій системі в данім краю дати першенство.

§. 54.

Нормуючі постанови для нотових банків.

Для забезпеки нот видавано отсї постанови:

1) Жаданє покритя третинн (в Нїмеччинї).

2) Обмеженє обігу нот відповідно до основного капіталу або до нього і до депозитів. По закону з 1862 р. вільно американським банкам відповідно до їх величини видавати нотами лиш 60—90% їх основного капіталу.

3) Нормованє векслїв на короткий термін (найбільше 3 місяцї) із що-найменьше 2, зглядно 3 підписами як банковим покритєм.

Контінґентованє непокритих нот (банковий акт Піля з 1844 р.), і то абсолютне або через високий податок при переступленю означеної їх суми (в Нїмеччинї 5%).

5) Депонованє певних паперів, що процентують ся, понад квоту виданих нот. В Ню-Йоркській державі вже в 1829 р. почало правительство добивати ся таким робом законної забезпеки нот. Тамошнє законодавство стало міродайним для закона Злучених Держав із 1862 року.

6) Нормованє високої мінїмальної стопи для поодиноких нот (у Нїмеччинї 100 марок). Чим висша квота ноти, тим швидше, як учить досьвід, буде вона запрезентована банкови до викупу, а тим самим сама публика тим лекше може себе хоронити від занадто великого накопиченя нот в обігу.

7) Безумовне зобовязанє до викупу презентованих нот, при центральних банках через велике число філїй. При мішаній системі зобовязанє кождого банку -- приймати всї циркулюючі ноти, а приняті ноти иньших банків презентувати все до викупу (Нїмеччина).

8) Точне означенє дїлової дїяльности і обниженє її на властиві банкові дїла.

9) Що-тижнева публїкація справоздання.

10) Контроля справоздання державними властями (Америка).

11) Утворенє відповідного резервового фонду.

12) Солїдарна запорука властителїв банкових удїлів (у нїмецькім державнім банку нї), чого одначе не можна рекомендувати.

Безумовного забезпеченя для викупу нот і цїлого становища банків годї сотворити при помочи тих постанов, бо воно залежить головно від заряду, особливо-ж від контролї певности векслїв, які мають бути дісконтовані.

Уступ VII.

Біржеве дїло.

Kautsch, Allgemeines Börsenbuch. Stuttgart 1874.

G. Cohn, Die Börse. Virchov u. Holtzendorff, Sammlung, Jahrg. II.

E. Struck, Die Effektenbörse. Leipzig 1881.

Стаття Börse в Handwörterbuch der Staatswissenschatten.

§. 55.

Біржа.

Біржею називаєть ся місце більшого торгового міста, де в означенім часї збирають ся правильно підприємцї означених галузий і торговельні посередники, щоб відповідно до принятого біржевого порядку заключати інтереси і відповідно до заплачених цїн означати пересічні денні цїни. Біржі є або приватними спілками, як в Англії й Америцї, або публичними, концесіонованими державою, під державним доглядом, із затвердженими державою статутами, біржевими порядками, як по найбільшій части на европейськім континентї. В противенстві до торгового руху на біржі заключають ся інтереси про означені скількости озна-

ченого р о д а, не про існуючі товари. Таким чином на біржі можна торгувати лиш товарами здібними до функціонування або замінними.

Відповідно до предмету розріжняємо біржу товарову або продуктову (біржа збіжева, зелїзна, мучна, цукрова) і біржу ефектову або фондову. Концентрація інтересів на біржі заострює конкуренцію. Біржа ефектова улекшує уживанє кредитових паперів в цїли уміщеня капіталів і розпоряджуванє тими капіталами, але наклоиює також публику до непевного уміщування капіталів, яке після представлень спекулянтів запевнює зиск.

Уже в старинним Римі істнували правильні біржеві сходини купців. В середнїх віках маємо їх уже в XIII. ст. В XIV. ст. витворились окремі векслеві біржі. В XVI. і XVII. ст. в ріжних торговельних центрах повстали біржі з офіціяльним характером. Паріська біржа істнувала вже 1304 р., льондонська заложена 1556 р., гамбурська 1558 р. Виказ курсу льондонської біржі обіймав 1815 р. тільки 30 паперів, 1889 р. 1.630. Берлїнський виказ курсу обіймав 1820 р. лиш 11 ефектів, 1880 р. 613, 1889 р. 1.137 побіч 33 заграничних векслїв, нот, ріжних сортів паперових гроший і монет.

Тільки через концентрацію грошевих сил на такім торзї став можливим зреалїзованє великих позичок для держави, на зелїзничі будови і т. п. Біржа дає також більшим потентатам грошевим особливу нагоду використати свою перевагу, як також нагоду до гри на широку скалю.

В найважнїйших інтересах на біржі посередничать заприсяжлі посередники (маклери

або сензалї), які про заключені умови виставляють кінцеві посьвідки з правною силою, одержуючи за се провізію (Curtage).

Відповідно до записаних у їх посередницьких книгах припоручень і заключених інтересів усталюєть ся виказ курсу.

Папери, торговані на берлїнській біржі, мають курсову вартість 55 мілїярдів марок.

Мікель оцїнював 1889 р. пруський приватний маєток у капіталах на 73,8 мілїярдів марок. З того 6 мілїярдів пруської державної позички, половина нїмецької державної позички з 620 мілїонами, комунальні позички 1.200 мілїонів; заграничні цїнні папери в пруськім посїданю 1.500 мілїонів, пруські акції 3.350 мілїонів, належитости з гіпотек і заставничих листів 17.000 мілїонів марок. Отже майже 30 мілїярдів марок позичкового капіталу, з чого 16—20 мілїярдів в ефектах.

На трьох нїмецьких біржах видано:

	мілїонів марок		мілїонів марок
нїмецьких державних паперів 1892 р. .	482,	від 1882—92 р.	2128
заставничих листів	202	—	1051
зелїзничих акцій	0,5	(1883 р. на 18 міл. марок) від 1882—92 р.	57,8
банкових акцій та облїґацій	51,7,	від 1882—92 р.	807
гірничих, гутничих і промислових акцій	26	—	1286
облїґацій промислових товариств . . .	28.9	-	401
заграничних товарів 1892 р.	469,	від 1882—92 р.	23.726

§. 56.

Найважнїйші біржові підприємства.

C. Cohn, Zeit- und Differenzgeschäfte. Jahrb. f. Nat. Bd. VIII. u. IX. Bericht der Börsen-Enquete-Kommission nebst Anlagen, Berlin 1892.

Conrad, Die Monatspreise des Getreides. Jahrb. 1893.

Handwörterbuch der Staatsw., Supplementband, стаття Börsenwesen.

Біржеві підприємства дїлять ся на 1) касові, звані також місцевими або дїйсними, які мають бути полагоджені безпосередно або по кількох днях, і на 2) часові або термінові, звані також доставничими, де достава сторгованого товару наступає по означених загальних нормах, аж по означенім із гори часї. Ті останнї відносять ся до замінного товару, який усе можна дістати в великих масах, а служать до запевненя запасу на пізнїйший речинець так у торговлї товарів, як і ефектів.

Продавець (Baissier, Fixer, Contremineur) сподївається обниженя курсу і думає в часї достави дешевше купити, а купець (Haussier) спекулює на піднесенє курсу, щоб доставлений товар у речинци достави можна дорожше продати.

Дальше розріжняємо сталі й умовні доставничі підприємства, при яких одній части контрагентів полишають ся до вибору або доставити або заплатити диференцію чи таки виразно умовлену премію. Останнє, се підприємство премійне, а перше, се підприємство диференційне.

Таких підприємств уживають ся дуже загально до чистої біржевої гри, де зовсім не мають ся на думці достави, а тільки розходить ся про заклад на піднесенє або обниженє цїни (збіжа, зелїза, цукру або ефектів), при чім стремлїня учасників обернені на те, аби довести штучно до хвилевого піднесеня або обниженя (біржева спекуляція). Але термінові підприємства впливають рівночасно незвичайно інтензивно на вирівнанє цїн що-до місця і часу і в тім їх рація істнованя. Крім того служать вони до зворотного покритя при великих інтересах, коли купець великої позиції з пізнїйшою доставою продає знов якусь часть скількости в дорозї договору на ріжницю курсу, щоб вирівнати вплив змін цїни. Таким чином підприємства на ріжницю курсу причиняють ся до розділу ризика і до більшої солїдности дїйсних підприємств. Вони улекшують розширенє дїлової дїяльности і творять підпору для розвитку великих ринків.

Репортовим підприємством зоветь ся позичкове підприємство біржевими паперами, коли купець (Haussier), аби через недостачу грошей не мусїв продати некорисно закуплених паперів, відступає їх по курсї другому на певний час, по якім приріка я їх знов забрати з деяким зиском.

При депортовім підприємстві продавець (Baissier) позичає собі папери, приріка ючи їх за якийсь час віддати по низшім курсї. Дальше розширило ся незвичайно на біржі підприємство арбітражі, т. є. закуплюванє векслів і спекуляційних паперів, де їх курс низький, щоб їх продати там, де їх курс високий.

Надужитя біржі найлїпше поборювати при помочи заостреного біржевого порядку, щоб виключити звідси особи, які своїм занятєм і мавтком сюди не належать; а щоб учасники термінової торговлї були публично звісні, на се есть реєстровий примус, нагляд торговельних норм (пр. якости достави) окремою властю, як також обмеженє і вибір паперів, які мають бути допущені до виданя, і акцій, які мають бути торговані на біржі. В кінцї остає кримінальна кара за втяганє до біржевої грн.

§. 57.

Рїжниця між банковими і біржевими підприємствами.

Рїжниця між властивими банковими і біржевими підприємствами дуже значна. Банки дісконтують у загалї лише векслї платні на місцї або в краю, щоб побрати за них гроші. Біржевики купують головно девізи (отже векслї платні за границею), і то на те, щоб їх відпродати. Вони вважають не так на певність векселя, як на корисність купна і шанси продажі. Вони хотять заробити на курсї, коли банки хотять лише дістати дісконт.

Банки обертають свобідними грішми (оборот біжучого рахунку), біржа головно стало вложеними капіталами (кредитові папери рїжного рода, що несуть процент, акцїї і т. п.).

Банки повинні купувати лиш певні ефекти і лише для резерви, отже виїмково. Вони числять при тім на постійність курсу. Біржевики спекулюють як-раз на зміни курсу і тому ви-

бирають радо папери сумнівної певности, які підпадають сильним змінам. Але дуже велика часть сучасних банків у Німеччині займаєть ся також біржевими спекуляціями, через що втратили багато на певности і народньо-господарській користности.

Уступ VIII.

Акції.

Renaud, Das Recht der Aktiengesellschaft. 2 Aufl. Leipzig 1874.

Molle, Die Lehre von der Aktiengesellschaft. Berlin 1874.

Auerbach, Das Aktienwesen. Frankfurt 1873.

Gutachten im Auftrag des Vereins für Socialpolitik. Leipzig 1873. Zur Reform des Aktiengesellschaftswesens.

Van der Borght, Statistische Studien über die Bewährung der Aktiengesellschaften. Jena 1883.

§. 58.

Ріжні заробкові товариства.

Для піднесеня видатности праці і капіталу завязують ся в торговлі і промислі ріжнородні асоціяції:

1) Явне або коллєктивне товариство: два або більше спільників ведуть підприємство спільне, уживаючи спільного імени (фірми). Кождий з них відповідає за дїлові зобовязаня необмежено і записаний у торговельний реєстр під своїм іменем. Ся форма уживана особливо в торговлї, де помноженє особистости підприємця являєть ся відповідним.

2) Командитове товариство: один або більше управителїв виступають з необмеженою порукою як явні спільники, а крім того одна або більше осіб приступають до товариства як тихі спільники (командитисти) з означеною вкладкою капіталу, відповідаючи лиш до її висоти.

Коли капітал командитового товариства розложений на акції і акційні уділи, через що командитове товариство засновуєть ся на акціях, тоді маємо перехід до дальшої форми:

3) Акційне або анонімне товариство: підприємство ведуть на рахунок товариства означені наставлені особи (директори, рада управляюча і надзираюча) по статутам, так що поодинокі члени не виступають супроти третіх осіб як спільники. Вони відповідають не особисто, лиш по мірі вкладок до капіталу товариства, що розложений на акції та акційні уділи, виставлені на властителя (в Німеччині се норма, але не в Англії) або на імя посїдача, і відповідно до вкладок беруть участь у зиску.

Коли розходить ся про зібрань більшого оборотового капіталу, то найвідповідніїші роди 2-ий і 3-тій (вкладкові товариства). За командитовим товариством промовляє можливість більше суцільної управи заінтересованими в підприємстві і невідповідальними управителями, які довільно розпоряджають капіталом, але вони своєю нездарністю і нечесністю можуть також заподіяти найбільш шкоди, коли натомість в акційнім товаристві директор звязаний контрактом і евентуально може бути зложений з уряду без втягання цїлого товариства як такого в ту справу.

4) Товариство з обмеженою порукою по закону з 20 цьвітня 1892 р. для Німеччини. Се також торговельне товариство з правами і обовязками купців і займає середину між явним і акційним товариством. Воно може бути покликане до житя вже двома членами, виступає як юридична особа, репрезентують ся управителями, які не потребують бути спільниками, і відповідає виключно своїм маєтком. Члени відповідають солїдарно лиш за повну вплату закладового капіталу, як також за його неуправнене зменьшенє. Перенесенє уділів може наступити лиш на підставі судової або нотаріяльної умови. Закладовий капітал мусить виносити найменьше 20.000 марок, одна вкладка 500 марок. Лише по вплаті четвертої части закладового капіталу і що найменьше 250 марок на кождy вкладку може товариство бути записане до торговельного реєстру і тим самим стати здібним до веденя інтересів. Товариство може істнувати в трьох формах: 1) без обовязку доплати для членів; 2) з необмеженим обовязком доплати; 3) з статутово обмеженим обовязком доплати. При першій формі член через пожертвуванє в повнї вплаченого закладоного уділу може увільнити ся від обовязку доплати. Орґанїзація свобідна. З кінцем 1894 р. істнували в Нїмеччині 494 товариства з обмеженою порукою з закладовим капіталом 214 міліонів марок.

5) Копальняна спілка повстає, коли одна копальня має більше властителїв. Вона має права корпорації. Члени супроти третіх осіб загалом не відповідають. Вони можуть бути заанґажовані лише через фаховий союз (ґва-

рецтво), і то відповідно до вкладок (Zubusse), розписаних союзом за ухвалою його більшости. Спільники можуть виступити зі спілки, зрікаючись участи в підприємстві. Спільник не потребує безумовно (як акціонер) при вступі щось платити, а платить постійно відповідно до потреби. Копальняна спілка розложена на ідеальні уділи (куксн), яких число ріжно обмежене законами (100 або 1000 в Прусах). Копальняну спілку заступає на-зверх один репрезентант або копальняне начальство, зложене з одної або й більше осіб.

6) Зареєстроване товариство по закону з 4 липня 1868 р. для північно-німецького Союза (задаткові і кредитові товариства по принципу Шульце з Делїча, товариства сирівцеві і магазинові, консумційні і продукційні). Се товариство з необмеженим числом членів, при чім по закону з 1889 р., як і первісно, всї члени солїдарно відповідають за дїлові зобовязання товариства, або лиш обмежено. Товариство мусить принятн фірму, яку заступає вибраний видїл записаний у торговельний реєстр.

Товариство по закону з 1868 р. отвирає також маломаючим, а навіть немаючим, а особисто продуктивним членам через солїдарну поруку визначний кредит. В Нїмеччині мало воно дуже благодатний вплив у народніх банках і консумційних спілках.

§. 59.

Користи акційних товариств і по части товариств з обмеженою порукою.

Schäffle, Anwendbarkeit der verschiedenen Unternehmungsformen. Z. f. Sd. St.-W. XX /.

Van der Borght, стаття Aktiengesellschaften в Handwörterbuch der Staatsw.

Користи попереду усього для капіталістів:

1) Свобідне розпоряджуване вложеним капіталом, бо акції можна відпродувати на біржі.

2) Можливість брати участь малою частиною маєтку в підприємствах, що заповідають зиск, але ризиковних, або корисних для загалу, але не зисковних, не кладучи більше на карту, як ту малу частину.

Для попирання продукції, отже для цілого народнього господарства, випливають із товариства отсї користи:

1) Воно скуплює малі капітали і роздроблені части маєтку і надає їм продукційну силу великих сум, уможливлюючи таким чином великий оборот без концентрації зиску в руках нечисленних одиниць.

2) Завдяки обмеженій поруці лекше, а часто навіть тільки єдино можливо зібрати значні капітали, потрібні для богатьох підприємств із великим ризиком (зелїзниці, морські каблї, викопане суезкого каналу, музеї, театри і т. п.

3) Також немаєтна інтелїґенція має нагоду до визначної дїяльности в характері управителїв товариства.

4) Справоздання про стан підприємств подаєть ся постійно до відомости загалу.

§. 60.

Хиби акційних товариств.

Oechelhäuser, Die Nachteile des Aktienwesens. Berlin 1876.

1) Вони побуджують до участи в ризиковних, а навіть шахрайських підприємствах, підпирають, як учить досьвід, стремлінє до зиску без праці і ослаблюють дбалість про певність уміщеня каніталу. Вони улекшують спекуляційним головам визиск широкої публики, яка не вміє зорієнтувати ся в обставинах.

2) Біржевій грі достарчуєть ся значного матеріялу найчутливійшої вдачі, з найбільшими змінами в курсї.

3) Великий оборот може легко дійти до занадто великих розмірів, доводячи до надпродукції, а також до шкідливого змонополїзованя поодиноких галузий промислу.

4) Ведень інтересу утрудненє неповоротністю і коштовністю адмінїстраційного апарату, так що акційні товариства абсолютно не відповідні для всїх галузий промислу, тільки там, де хід інтересу більше рівномірний, а велика скількість каніталу особливо важна для успіху, як пр. при товариствах убезпечень, копальнях і т. п. При труднім до контрольованя ході інтересу, при сильно змінних конюнктурах акційні товариства, загально беручи, оказали ся невідповідними. Дїяльність при помочи настановленых на якийсь час управите-

лїв, вибраних по части не розуміючими дїла акціонерами і залежних від тих акціонерів, мусить, загалом беручи, остати по заду дїяльности самостійних підприємців, які можуть поступати свобідно відповідно до свого розуміня.

В Прусах заложено акційних товариств: перед 1800 р. 5 з 1,4 мілїонами марок, від 1800—25 р. 16 з 38,2 міл. мар., від 1826—50 р. 102 з 638 міл. мар., від 1851—70 р. I. к. 295 з 240 міл. мар., до 1874 р. включно 66 з 105 міл. мар., в 1870 р. II. к. 41 з 177 міл. мар., в 1871 р. 225 з 1018,1 міл. мар., в 1872 р. 500 з 1495,8 міл. мар., в 1873 р.: 72 з 538 міл. мар., в 1874 р. 19 з 77,5 міл. мар.

В цїлій Нїмеччинї засновано:

1884 р.	153	товариств з	111,24	мілїон. марок
1885 „	70	„	53,47	„
1886 „	113	„	103,44	„
1887 „	168	„	128,41	„
1888 „	184	„	193,68	„
1889 „	360	„	402,54	„
1890 „	236	„	270,99	„
1891 „	160	„	90,24	„
1892 „	127	„	79,20	„
1893 „	97	„	77,30	„
1894 „	92	„	88,33	„

В 1891/92 було в Нїмеччинї 3244 акційних товариств з 5771 мілїонами марок:

з того товариств убезпечень .	119	„	„	109 3	мілї. мар.
„ банків та иньших кредитових інституцій . . .	390	„	„	1635,8	„
„ зелїзниць	87	„	„	593,2	„
„ корабельних товариств .	127	„	„	193,4	„
„ товариств кінних трамваїв та омнїбусів . . .	44	„	„	71,3	„
„ купелїв, готелїв і т. п. .	153	„	„	53,0	„
„ копалень, гут, салїн . .	237	„	„	919,4	„
„ хемічних фабрик . . .	89	„	„	202,4	„
„ фабр. машин, інструментів, апаратів.	183	„	„	309,3	„
„ консумційних інституцій	665	„	„	582,7	„
„ иньших промислових товариств	1030	„	„	1101,2	„

Всї товариства мали в тім роцї 521,4 мілїонів марок чистого зиску; білянсовий недобір виносив 59,2 мілїонів марок, а решта в квотї 462,2 мілїонів марок відповідала опроцентованю на 8,6%.

Промислові товариства мали 8,1% чистого доходу і платили 5,65% дівіденди.

Банки мали 8,9% чистого доходу і платили 6,4% дівіденди.

Товариства убезпечень мали 30,8% чистого доходу і платили 16,1% дівіденди.

Від 1881—85 р. платили промислові товариства 3,44 - 5,01%.

§. 61.

Crédit-mobilier або промислові банки.

Aysord, Histoire du Crédit mobilier. Paris 1867.

Є се акційні банки, які побіч звичайних банкових справ займають ся біржевими справами, роблять спекуляційні закупна всякого рода (земля, фабрики і т. п.), а передовсїм мають за задачу покликати до житя акційні товариства. Бо до закладаня таких товариств треба: 1) інтелїґенції, щоб зладити проект; 2) розуміня справи; 3) гроший, щоб покрити перші видатки і евентуально перенятн на себе решту непокритого публикою акційного капіталу; 4) авторітету супроти публики.

Crédit-mobilier повинні бути концентраційними осередками для тих умов. Вони або самі покликають підприємство до житя, а потім при помочи біржі відступають акції

публицї, або підпомагають позичкою інтелїґентного підприємця, зглядно беруть на себе розпродажу або розпозичуванє акцій.

Тим способом можуть вони з успіхом помагати продукції. За те небезпека так для самих інституцій як і для цїлого народнього господарства лежить у тім, що коли вони головну вагу своєї дїяльности покладуть на промислові підприємства, а спеціяльно на закладанє їх і на біржеву спекуляцію, то тратять через те потрібну безпечність, а тим самим загрожена публика, яка полагоджує з ними банкові справи.

Через те, що закладанє підприємств можливе лише деколи, пропадає вся рівномірність дїяльности, а їхня безпечність наражена при кождій некорисній конюнктурі. При надмірі гроший вони легко хапають ся за ризиковні підприємства і за ґріндерства, що-до яких нема народньо-господарського запотребованя і від яких годї дожидати рентовности.

§. 62.

Держава і акційні товариства.

Zur Reform des Aktienwesens. Drei Gutachten von Wiener. Goldschmidt, Behrend. Schriften d. V. f. Socialpolitik 1873.

Wiener, Kritik des Gesetzentwurfes betreffend die Aktiengesellschaften. Leipzig 1883.

Обмежене закладанє акційних товариств з висше поданих причин дуже пожадане. Се можна осягнути через розширенє державних і громадських підприємств, що одначе має дуже

вузку границю і можливе майже лиш при таких підприємствах, при яких хиби акційної форми не виступають сильно, як зелїзниці, трамваї, газові фабрики. Далї через концесійну систему, яка показала ся невідповідною, а в кінцї через острі нормуючі постанови для закладання і ведення товариств. Такими суть:

1) Жаданє виставленя акцій на імя, по крайній мірі в деяких галузях промислу.

2) Примус публичности акту заложеня через поданє змісту всїх умов і договорів, заключених основателями в справі товариства, при зголошеню товариства до впису в торговельний реєстр.

3) Публичність заряду, чим одначе, як учить досьвід, нїчого не осягаєть ся.

4) Довша (по нїмецькому закону з 1884 р. 5-лїтня) солїдарна порука основателїв за акт основаня, як також за оголошеня і т. д.

5) Крім того жадано повної виплати закладового капіталу перед вписом у торговельний реєстр (закон з 1884 р. жадає ¼ суми), але се, як і саме жаданє високої виплати, веде до найширшого обходженя закона, хоч за позірні виплати наложена кара.

6) Також постанова що-до окремої надзираючої ради (§. 209 f. закона з 1884 р.) не служить до більшої безпечности, бо та рада бував звичайно зовсїм в руках основателїв, а в деяких галузях не в силї дїйсно наглядати дїловодство.

7) Загальним зборам мусять прислугувати найдальше йдучі права що-до вибору і усуваня виділу і надзираючої ради. Вони мусять по

правилу відбувати ся в певних відступах часу. Право голосованя акціонера повинно зростати лише в обмеженій спосіб у відношеню до числа акцій, які є в його руках.

8) Акціонери, коли репрезентують певну часть загалу акціонерів, мусять мати право постарати ся про скликанє надзвичайних загальних зборів, як також про урядове розслїдженє справ товариства на власний кошт (по нїмецькому закону може краєвий суд взяти ся за розслїдженє на внесенє $^1/_{10}$ акцій).

9) Утворенє державної надзираючої власти не є вказане, бо вона удержувала-б публику в безжурности, не можучи дати дїйсної певности, якої загалом нїяк не можна дати.

§. 63.

Картелї.

Kleinwächter, Die Kartelle. Innsbruck 1883.

Steinmann und Bucher, Die Nährstände und ihre zukünftige Stellung im Staat. Berlin 1888.

Schriften des Vereins für Socialpolitik. Ueber wirtschaftliche Kartelle. Leipzig 1894.

Jenks, Die Trusts in den V. St. Jahrb. f. Nat., 1891. Bd. I.

Картелї, се союзи підприємцїв одної бранжі для спільного впливаня на цїни і загалом для опанованя ринку, як також на те, аби через побільшенє обороту зменьшити кошти продукції. Вони викликані безплановою конкуренцією між підприємствами, яка обнижувала цїни в спосіб руйнуючий для всїх інтересованих. Тому, загально беручи, їх істнованє може бути оправ-

дане. До більшого значіня можуть вони дійти лиш там, де число підприємств і без того мале. Небезпека лежить очевидно в можливости надужитя здобутого монополю, яке може довести до інтервенції держави для охорони публики.

Картелї треба відріжнити від рінґа, корнера і т. п., які є хвилевими союзами для піднесеня цїн. Трести, се дальше йдучі американські союзи, фузії поодиноких підприємств під спільний заряд, условлені властивостями американського законодавства. Заки можна буде пізнати їх народньо-господарські користи і небезпеки, треба ждати дальших досьвідів що-до їх розвитку. Треба внстерігати ся перецїнювання в обох напрямах.

Уступ IX.

Народньо-господарські кризи.

Max Wirth, Die Geschichte der Handelskrisen. Frankfurt 1882.

Neuwirth, Die Spekulationskrisis von 1873. Leipzig 1874.

Tübinger Zeitschrift für die gesammten Staatswissenschaften. Jahrg. 1874. Schäffle, Der Wiener Krach.

Wasserab, Preise und Krisen. Stuttgart 1889.

J. Wolf, Die gegenwärtige Wirtschaftskrisis. Tübingen 1888.

Herkner, стаття Krisen в Handwörterbuch der Staatsw.

Rodbertus, Kleine Schriften. Berlin 1890. (Die Handelskrise und die Hypothekennot der Grundbanken 1858).

Von Bergmann, Die Wirtschaftskrisen : Geschichte der nat.-ök. Krisentheorien. Stuttgart 1895.

§. 64.

Економічні кріси, се проминаючі, загальнійші застої в народньо-господарській дїяльности.

Можуть се бути: 1) чисто біржеві кріси, спричинені надмірними біржевими спекуляціями, при помочи яких штучно і пересадно піднесено курс акцій та иньших цїнних паперів, по чім наступає нагло відповідна до рентовности підприємства або загальна паніка і ще дальше йдуча редукція курсу. При тім поносить ся незвичайні страти, через які найперше велике число біржевиків стає нездібними до виплати, а тим самим і иньші підприємцї попадають у круговорот страт. За примір можуть послужити кріси наслїдком туліпанової манії в Нідерляндах 1634–38 р., після шахрайства Льоу'а у Франції 1715–20 р., віденський крах з 3 мая 1873 р.

Біржеві кріси доводять легко до: 2) загальних кредитових кріз, коли довірє при широко розгалуженій спекуляції загалом зникло. Кредитові кріси можуть також повстати наслїдком занадто сильного помноженя обігових средств і наглого обниженя їх вартости, пр. після обниженя вартости асигнат у Франції підчас революції; дальше наслїдом упадку великих банків, пр. в Злучених Державах 1837 і 39 р., в Льондонї 1866 р., в Гамбурзї 1763, 1799 р. Наслїдком кредитової кріси може бути легко: 3) торговельна кріза, коли торговля і промисл через зменьшене або подорожінє позичок дізнають у своїй дїяльности надмірних перешкод. Одначе торговельні кріси повстають

по найбільшій части наслїдком застою в продажі, наслїдком занадто збільшеної продукції, пр. задля занадто обильних ґріндерств, як в 1857 і 1873—78 р., або наслїдком наглого зменьшення запотребованя. Їх наслїдком бувають знов по найбільшій части кредитові кріси.

Торговельні кріси можуть дальше повстати через війни, застій в руху і невдатні жнива (1847). (В 1889 р. зібрано чотирох головних родів збіжа 13,8 мілїонів бочок, в 1892 р. 17,1 мілїонів бочок. в 1891 р. 14,9 мілїонів бочок: ріжницю 2,2 і 3 3 мілїонів бочок оцінювано на 3—500 мілїонів марок). Далї повстають торговельні кріси наслїдком занадто розширеного закладаня промислових підприємств. Вони тим частїйші і глибше діймаючі, чим більший простір обіймає міжнародна торговля і чим більше розширений поділ працї. В остатнїх 100 лїтах повертали вони періодично, але від 1873 р. більше з характером довшої депресії (від 1873—78 р., 1887/88, 1890—94 р.) в порівнаню з остром застоєм давнїйших часів.

Аґрарна кріза 20 их років XIX. ст. була спричинена занадто сильним розширенєм управи рілї і рядом незвичайно богатих жнив. Аґрарна кріза початку 90-их років XIX. ст. була наслїдком упадку цїн збіжа, викликаним конкуренцією ново загосподарованих країв.

Наслїдки біржевих кріз занадто перецїнюють і занадто недоцїнюють. Страти абсолютно не такі значні для цїлого народнього господарства, як можна-б ожидати по упадку курсу. Виступаючи остро, мають вони добродїйний вплив, бо ослаблюють на довгий час спекуляційну горячку і вбивають у зародї неодну лихварську ростину.

Все таки рани, завдані кризами, звязані з ослабленєм краю, бо страти переносять ся на реальних продуцентів, підприємців і робітників, а застій звичайно істнує довше і сягає глибше, як се відповідає обставинам.

Рівномірнійший розділ доходу через підвисшенє заробної платы вчинив би, що правда, кризи лагіднійшими, але не зміг би їх усунути (Родбертус, Фліршайм). Бо головна причина тих застоїв у продажі лежить у неможливости бачити, пізнати запотребованє і обчислити та обмежити будучу продукцію. Кредитове господарство, машини і великий оборот уможливлюють тепер у найкоротшім часї в найбільше галузях розширити продукцію понад запотребованє, а в кождім разї понад хвилеву здібність консумента до заплаты. А тої здібности до заплаты не можна загалом для всїх галузий удержати в відповіднім відношеню до продукції. Вона могла-б бути установлена через участь у чистім зиску в відношеню до чистого доходу, але не в відношеню до валового доходу.

Держава і громади можуть багато причинити ся до злагодженя наслїдків кріз для робітників, коли, о скільки можна, свої підприємства для загального ужитку, як будови доріг та инші, мелїорацій і т. п., відложать на часи застою в приватних підприємствах і безробітя низших верстов населеня.

Щоб дати підставу для оцїнки змін курсу, наведемо отсї приміри:

Diskonto-Gesellschaft 1870 : 138, 1871 : 225, 1872 : 335, 1873 : 179, 1877 : 100

Bochumer Gussstahl „ : 115, „ : 161, „ : 230, 1875 : 44, „ : 23,6

Harpener Bergbau 1869 : 88, „ : 230, „ : 408, „ : 123, „ : 73

Курси в Парижі	7 сїчня	31 сїчня	1 червня 1882
Soc. générale	889	680	630
Union générale	3090	500	375
Canal mar. de Suez	3450	1920	2710
Oesterr. Kreditanstalt	346	281	330
Berliner Diskonto-Gesellschaft .	211	180	209

РОЗДІЛ II.

Роздїл доходу з народнього господарства.

§. 65.

Дохід і його роздїл.

H. v. Treitschke, Der Socialismus und seine Gonner*). Preuss. Jahrbücher 1875.

G. Schmoller, Ueber einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft. Jahrb. f. Nat. 1875 і 76. Той-же, Lehre vom Einkommen, Zeitschr. für die ges. Staatsw., Bd. XIX.

Weiss, Das Einkommen. Zeitschr. für die ges. Staatsw. 1877. Guth, Lehre vom Einkommen. 1878.

Доходом називаєть ся сума дібр, яка протягом якогось періода (по найбільшій части одного року) входить на ново до маєтку якоїсь особи і може бути нею зужита, не погіршаючи її економічного положеня. Се поняте в щоденнім уживаню припускає крім того певну правильність повороту. Дохід стоїть у противенстві до зросту маєтку через спадок, виграну на льотерії, дарунок і до иньших надзвичайних одноразових поборів.

Занадто велика нерівність доходових відносин так само шкідлива для розвитку культури, як і їх рівність.

---

*) Се простий памфлет на соціялїзм і його дїячів.— *М. Л.*

Лиш невелика відносно частина населеня може осягнути лїпше образованє і значнїйші засоби для підпираня більших підприємств. Та частина визначною дїяльністю випереджує час і постепенно тягне за собою решту населеня. Певна рівність посїданя як і доходу унеможливлює одиницям той похід наперед і держить загал у застою. Занадто велика нерівність роздїлу веде знов до крайнього люксусу, який зводить продукцію легко на шлях, що нїкому не помагає, але відтягає силу праці і капіталу від корисного ужитя З народньо-господарського становища пожаданий високий дохід особистої працї, а низький процент від капіталу і низька земельна рента.

Загальне, штучне управильненє роздїлу доходів знесло-б індівідуальну свободу, а справедливости, безумовного веденя до цїли і задоволеня таки не осягнуло-б. Свобідний роздїл доходів спричиняє багато несправедливости і прикрости, але що він наслїдок припадку (конюнктур), то його лекше знести, як самоволю людської власти. Держава через управильненє спадкового права, фабричне законодавство, спосіб удержаня власних урядників, як також дорогою оподаткованя може вправдї впливати корисно на роздїл доходів, але той вплив без повної переміни нашого народнього господарства і культури не може бути радикальний.

Необмежене рівне спадкове право дїтий і звичай рівного подїлу спадку між синами і і дочками; дух часу, який в добуваню маєтку не бачить уживаня життя; класичне образованє,

що тягне маючих як-раз до занять, при яких не можна довести маєтку до зросту; мала продуктивність „золотої молодіжи“; ризико, з яким тепер звязані промислові підприємства, хліборобство і торговля, — все те само собою веде до поновного розділу сконцентрованого в одних руках маєтку, а тим самим до розділу доходів, на скільки не заходять штучні перешкоди, так що небезпека постійно зростаючої нерівности доходів дуже невелика, а нагальна інтервенція державної власти абсолютно непотрібна і шкідлива. В Анґлії протягом XIX. ст. середня кляса з достаточним доходом значно зросла. В Злучених Державах Північної Америки вона більша, як у Німеччині, в Німеччині знов більша, як у Румунії, Росії та иньших більше відсталих країнах.

Дохід народу рівний доходови з народнього господарства. Він складаєть ся з ренти від землї, ренти з капіталу і ренти з працї.

§. 66.

Земельна рента.

Berens, Versuch einer kritischen Dogmengeschichte der Grundrente. Leipzig 1866.

Trunk, Geschichte und Kritik der Lehre von der Grundrente. Jahrbücher für Nationalökonomie 1866 i 68.

Rodbertus, Sociale Briefe an Kirchmann. Berlin 1851.

Schäffle, Die nat.-ökon. Theorie der ausschliessenden Absatzverhältnisse. Tübingen 1867.

Та часть чистого доходу з землї, яка остає по відтягненю проценту і амортизаційної премії від звязаного з землею капіталу і по

відтягненю зиску підприємця, називаєть ся в народнїм господарстві „земельною рентою". Вона дістаєть ся властителеви землї без окремого накладу праці й капіталу наслїдком неможливости помножуваня землї і випливаючого звідси монополю завдяки загальним економічним конюнктурам.

Вона осягаєть ся :

1) завдяки корисному положеню супротив иньших кусків поля (що можна завважати при будівляних площах і в Ізольованій Державі Тінена) ;

2) завдяки більшій видатности землї, через що дає вона надвишку понад відшкодоване за працю і капітал, бо ціна плодів мусить бути ще досить висока, аби покрити кошти продукції на гіршій землї, яка ще мусить бути управлювана для заспокоєня запотребованя. Зріст населеня при розцьвіті народнього господарства, а через те при зростї запотребованя поживи доводить остаточно до управи гірших і дальше положених родів землї, бо: 3) швидше чи пізнїйше наступає момент, коли дальший наклад праці і капіталу на тій самій землї вже не підносить відповідно продукції. Полїпшене комунікаційних засобів для отвореня краю через получене зі сьвітовим ринком підносить відповідно земельну ренту. Отворене иньших країв і піднесене їх конкуренційної здібности може навпаки спричинити обниженє ренти в поборюваним краю.

Істноване земельної ренти для довших періодів дасть ся доказати статистично сильнїйшим піднесенем цїн хлїборобських продуктів, як цїн мануфактури.

Капітал, звязаний з землею в будинках або в мелїорациях, приймає характер землї і бере участь у змінах земельної ренти, на скільки одержана таким чином безпосередно надвишка не єсть сама земельною рентою (дім на більше поверхів).

Але земельна рента в краях на вищім ступнї культури не має нїякого значіня. Вона підносить ся лиш поволи і може бути довгий час зовсїм здержана, а навіть, як саме в теперішніх часах, обнижати ся. Швидка зміна посїдання і поділ земельної посїлости позволяють лиш вимково на більший зиск. При значнім сполученю капіталів і праці з рілею висоти земельної ренти не можна точно означити. За те при зрості населеня тим більше набирає значіня піднесенє земельної ренти по містах. Властитель землї може стягати даннину з цїлого міського населеня, яке винаймає мешкання, і через підвищуване цїни винайму присвоювати собі що-раз більший процент зарібку продуктивних кляс, доки поліпшенє комунїкаційних засобів не зломить сього монополю.

Також капітал може приносити безплатно подібний зиск, а то завдяки корисним конюнктурам, піднесеню курсу або спеціяльному монополеви. Ріжниця та, що земельна рента стоїть у найтїснїйшім звязку з цїлим розвитком народнього господарства, діставть ся рівночасно цїлій великій клясї населеня і в більших періодах при розцьвітї народнього господарства постійно підносить ся, коли зиски промисловцїв, капіталїстів на курсї і т. п. є лиш відокремлені, проминаючі і без загального народньо-господарського значіня, бо конкуренція

швидше чи пізнїйше доводить до вирівнаня і обниженя зиску, що при земельній посїлости неможливо в такій мірі.

§. 67.

Рента і процент від капіталу.

V. Böhm-Bawerk, Zur Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien. Innsbruck 1884.

Тойже, стаття Zins в Handwörterbuch der Staatsw.

Kahn. Geschichte des Zinsfusses in Deutschland. Stuttgart 1884.

Задля того, що капітал, як загально завважано, може піднести дохід людської дїяльности понад власне зменьшуваня вартости (зуживаня машин, будинків, пожиточних звірят), можна часть чистого доходу з підприємства, яку треба приписати працї самого капіталу, назвати окремою рентою від капіталу. Її можна лишь рідко зізолювати і означити її висоту.

Вона не ідентична з процентом, заплаченим за позичку, який повинен бути заплачений з ренти, який отже пересїчно, при продукційнім кредитї, мусить бути низший від ренти. При консумційнім кредитї уживаня цїнить ся вище, як процент, що має бути заплачений за кредит. Процент, се загалом еквівалент за удїлене позички. Крім еквівалента за уживане процент містить у собі часто ще заплату за працю позичкового підприємства й обезпечуючу премію, яка відповідно до ризика може бути ріжна, часто дуже висока.

Пересїчний або краєвий процент має отже в пересїчній продуктивности уміщеня капіталу

природну границю, якої не може переступити, але низше якої може значно впасти відповідно до відношення між подачею і попитом, аж доки не перестане бути заохотою до ощадности і побудженем до позичування капіталу.

Подача капіталу залежить від добробуту народа, далі від числа осіб, що мають капітал і не хотять його самі ужити. Зменьшає її відплив капіталу за границю.

Попит залежить від густоти населеня, т. є. від величини робучої сили, від народнього духа підприємчивости і винахідчивости, і від богатства природних сил, як вільна земля, підземні металеві скарби і т. д.

Де уділена позичка має бути продуктивно уміщена, там являєть ся оправданим, щоб вірітель у формі проценту дістав часть доходу з уміщеня, бо йому так само належить ся еквівалєнт за те, що він тратить, не вживаючи сам капіталу. Коли капіталови признаєть ся силу творити вартість, то мусимо також признати оправданим процент, як аренду, ціну винаймy і т. п.

Низький краєвий процент, який іще достаточно заохочув до твореня капіталу, єсть так з народньо-господарського, як із соціяльного становища корисний, бо через дешеву позичку улекшув немаючим підприяв їхньої робучої сили, що лиш корисно може впливати на дух підприємчивости.

Ріжні роди уміщеня капіталу, як також краї, що стоять у взаїмних звоєзинах, стремлять постійно до вирівнаня процентової стопи. Чим низший ступінь культури, тим висший процент, так наслідком меньшої певности, яка

вимагає вищої обезпечуючої премії, як також наслідком недостачі капіталу супроти невикористаних природних сил. Чим вищий ступінь культури, чим більше розвинуло ся кредитове господарство, а законна обезпека стала загальною, тим меньшої треба обезпечуючої премії, тим швидше творить ся капітал і росте число осіб, які самі хотять використати його.

§. 68.

Рента від праці і роди заробної плати.

Рента від праці виступає ясно в пенсії і в заробній платі.

Заробна плата, се відшкодованє за робучу силу, присьвячену інтересам другого. Кождий, хто сам працює у своїм підприємстві, мусить собі порахувати таку плату з доходу підприємства. Пенсія урядника підлягає тим самим народньо-господарським правилам, як і денна плата звичайного робітника. Висоту плати можна ріжно оцінювати:

1) Зі становища робітника відповідно до принесеної ним жертви; вона буде дуже ріжна відповідно до фізичного і духового напруженя, до сполучених із нею неприємностий або особливих приємностий. Відповідно до того і відшкодованє мусить бути дуже неоднакове. Отже духова, артистична праця може жадати лиш меньшої плати, як праця чисто механічна. Так само з природи річи суспільне становище і т. и. вигоди обмежувати-муть грошеву плату. За пожертвованє особистої свободи (домашня служба), принятє великої відпові-

дальности, як також за шкідливу здоровлю дїяльність являєть ся оправданою висша плата.

2) Відповідно до видатности, отже зі становища роботодавця, для якого високою може бути плата, що для робітника есть низькою, і навпаки, відповідно до продуктивности робітника. Висока плата найбільше причиняєть ся до пильности і солїдности робітника, як також до витворення і використаня робучих сил.

3) Відповідно до житевих потреб робітника зі становища народнього господаря. Висока плата з того становища дуже пожадана, бо вона причиняєть ся до здоровля і продуктивности низших кляс, як також до піднесеня умового і морального рівня, бо ніщо так не деморалїзує, як біда і нужда, ніщо так не спиняє культурного поступу, як постійна бідність великої маси населеня.

Високий заробок і сполучена з ним велика консумційна здібність низших кляс, се підстава процвитаня всякого народнього господарства; найлїпший спосіб до піднесеня народнього господарства, се підвищеня зарібної плати, на скільки на се позволяє міжнародня конкуренція.

Виплата зарібку може відбувати ся в натуралїях або в грошах, відповідно до часу або відповідно до працї (плата за штуку, акорд). Акордова плата побуджує до незвичайного напруженя, але має в собі ту небезпеку, що скількість підносить ся коштом якости, а рівночасно дїяльність робітника більше неправильна. Крім того акордову плату можна лиш там пристосувати, де працю можна розложити на ряд са-

мостійних робіт. Де се не зовсім можливе, там може ще істнувати акорд по групам. Судячи по задачах великої маси робітників, вимір плати відповідно до видатности праці (плата за штуку, акорд) есть одинако вірний, а тим самим також віддїлене робітника від його продукта, який остав до дальшої розпорядимости підприємця, що бере на себе зиск, але також ризико.

Інтерес робітника побуджуєть ся відповідно в кождім напрямі евентуально виплатою премій за спеціяльні роботи, загалом через його участь у зиску з підприємства (в формі дівіденд, коли робітники є самі акціонерами, в формі бона або простої тантієми). Простий робітник без сумнїву не має до сього правної претенсії, бо він не має особливого впливу на висоту зиску з підприємства. При зовсім рівній праці робітників низшої категорії чистий дохід із підприємства (земельного маєтку, варстату, фабрики) може бути при однаковій конюнктурі дуже високий і нїякий, відповідно до того, чи заряд добрий, чи нездарний. Добрих наслїдків від участи в чистім доході можна лиш ожидати при високій інтелїґенції, розуминю обставин і дбайливости робітників, як також при авторітеті підприємця, чого тепер по найбільшій части ще зовсім нема, отже лиш вимковно. Крім того заходить тут небезпека звалення ризика підприємства на плечі робітників.

§. 69.

Регуляція зарібної платн.

W. Th. Thornton, Die Arbeit. 1870.

Brentano, Die Lehre von den Lohnsteigerungen. Jahrbücher Bd. XVI.

Strassburger, Kritik der Lehre vom Arbeitslohn, Jahrb. f. Nat. XII. 298.

Brentano, Das Arbeitsverhältniss gemäss dem heutigen Recht. Leipzig 1877.

Мінімальну границю зарібної платн творить для робітника загально принятий спосіб удержаня, під яким розуміємо не лише прокормленя робітника з його сім'єю, але також відповідне вихованє його дітий. Зарібна плата може бути аж тоді признана вистарчаючою, коли ї стає не тільки на згаданє удержанє, але також на відповідне убезпеченє на випадок нездібности до працї і незавиненого хвилевого безробітя. Спосіб удержаня, а тим самим життєві вимоги (standard of life) в ріжних околицях, як і в ріжних фахах бувають відповідно до образованя і ступня культури дуже нерівні.

Чим більші життєві вимоги, тим пізнїйше при дотеперішніх незмінених заробкових відносинах приступають ся до утвореня сім'ї, і помноженє людности, зглядно наплив до даного фаху спиняють ся, доки не піднесеть ся зарібна плата. Тому до певної міри робітницький стан держить полїпшенє заробкових відносин у своїх руках. Але при тім не може він поступати самовільно, бо життєві вимоги, се результат культурного розвитку всього народа.

За те державна власть може впливати на піднесенє зарібної плати через розширенє шкільного обовязку, через законодавство для охорони робітників і асекураційний примус і т. в., далї через відповідно високе оплачуванє власних функціонерів. Великий вплив на висоту зарібної плати мають робітницькі коалїції, страйкові рухи і т. п.

Тривке піднесенє цїн засобів удержаня мусить остаточно піднести також зарібну плату, але аж по довшім часї, по довгих боротьбах і терпінях. Проминаюча дорожнеча, коли з нею сполучений застій в інтересах, може навіть обнизити зарібну плату. Ще меньше впливу на обниженє зарібної плати має в нинїшнїх часах зниженє цїн.

Горішню границю для піднесеня зарібної плати творить цїна вироблюваних робітниками продуктів, понад яку не можна осягнути достаточного збуту, потрібного для покритя коштів виробу (в ширшім розуміню). Збутова здібність продуктів залежить від покупної сили консументів або від конкуренції.

Подача і попит мають також очевидно великий вплив на означенє зарібної плати і серед поданих границь викликають великі зміни. Але силу тих обставин загалом значно переціюють, бо й моральні впливи проявляють тут часто як-раз більше значіня, як зміна в відношеню між подачею і попитом.

Чи осягнене піднесенє цїн доводить, як се приймає Мальтус, до наглого помноженя населеня, до надмірної подачі працї, а навіть до зменшеня потягу до працї, отже до зменшеня продуктивности, чи до постійного збіль-

шування життєвих вимогів, а тим самим до поліпшеня стану робітницької кляси, се залежить тільки від моральної зрілости і образованя народа. Зелїзний закон плати Ляссаля, по якому зарібна плата при економічній свободї мусить бути все редукована до стопи, конечної для нужденної екзистенції, очевидно невірний, бо також при зростї населеня ще значнїйше може зростати попит за робучою силою, а то наслїдком розмаху духа підприємчивости, помноженя і лїпшої орґанїзації капіталу, зросту потреб, а тим самим і вимогів краю, далї наслїдком розширеня працї задля вивозу, чому годї назначити границю. Так само невірна стара теорія фонду зарібної плати. З розвитком культури може дуже добре положенє робучих кляс постійно полїпшувати ся, що й фактично в остатнїх 50 роках наступило в надзвичайний спосіб.

§. 70.

Зиск підприємця.

Pierstorff, Der Unternehmergewinn. Göttingen 1876.

Wirminghaus, Das Unternehmen, der Unternehmergewinn etc. Jena 1886.

Mataja, Der Unternehmergewinn. Wien 1884.

G. Gross, Der Unternehmergewinn, Wien 1884.

H. Frommer, Die Gewinnbeteiligung, Leipzig 1886.

Böhmert, Die Gewinnbeteiligung. 2. Teile. Leipzig 1878.

Franz Amasa Walker, The soucre of business profits. New York 1887.

Особливо зисковне підприємство дає крім земельної ренти, проценту від капіталу і за-

рібної плати ще надвишку, яку називаємо зиском підприємця. Се заплата за орґанїзацію і визначне ведене підприємства, помиваючи зарібну плату, зглядно пенсію, яку підприємець мусить собі відрахувати так само, як коли-б на своїм місцї держав урядника. Крім того се відшкодованє за тягар і клопоти, сполучені з ризиком підприємства. Зиск підприємця складаєть ся до певної міри з зиску з капіталу (дівіденда акційного товариства), із зарібної плати (тантієма), але ріжнить ся від них тим, що не може бути на стало запевненнй, тільки відповідно до конюнктур підлягає значним змінам. Він проявляєть ся там, де і на скільки дїяльність підприємця підносить ся понад мірноту, через що доходить ся до лїпших результатів, як пересїчно в иньших підприємствах того самого рода, які дають тільки процент від капіталу і зарібну плату так для самого підприємця, як і для його помічників. Зиск підприємця треба признати абсолютно управненим, бо однаковий капітал і однакова праця в таких самих підприємствах при однакових обставинах приносять зовсїм неоднаковий зиск, відповідно до інтелїґенцїї і вдатности заряду, так само, як хоробрість вояка без доброї команди не може довести до побіди, а бравість поодиноких вояків із огляду на загальний успіх може мати лиш підрядне значінє. Визначна духова дїяльність підприємця, що попровадив робучу силу в відповіднім напрямі і через те довів до висшої економічної продуктивности, а не більша вдатність простих робітників спричинила головно розвиток добробуту в XIX. столїтю.

РОЗДІЛ III.

Історія політичної економії.

Robert von Mohl, Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften. Erlangen 1855/58.

Br. Hildebrand, Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft. I. Frankfurt 1847.

Kautz, Die Theorie und Geschichte der Nationalökonomik. Leipzig 1858 i 60.

W. Roscher, Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland. München 1874.

Eisenbart, Geschichte der Nationalökonomik. 2 Aufl. Jena 1891.

Дж. К. Інґрем, Історія політичної економії. Переклав Михайло Ловинський. Накладом Видавничої Спілки. Львів 1903.

§. 71.

Меркантильна система.

Bidermann, Ueber den Merkantilismus. Innsbruck 1870.

Cohn, Colbert, в Zeitschr. f. ges. Staatsw. 1867, 1870.

Held, Carey's Socialwissenschaft und das Merkantilsystem.

В кляспчній старині народне господарство було вправді вже дуже розвинене, але тоді, як і в середніх віках, не було майже зовсім теоретичних дослідів на тім полі. Аж великі державні і господарські переміни XVI ст.

викликали наукові праці про народньо-господарські квестії великого значіня, які протягом XVII ст. розвинули ся в народньо-господарську систему, звісну під назвою меркантилїзму. Меркантилїзму не заступав всесторонно ніякий письменник, так само не держав ся його консеквентно жаден державний муж, але все таки треба його вважати основним поглядом часу, який одначе набрав більше значіня через практичне пристосованє, як через теоретичний розбір. До національно-економічних студій дали привід отсї господарські і державні переміни: 1) витворенє абсолютної монархії і урядничої держави: 2) загальне запанованє грошевого господарства; 3) що-раз більша потреба державної каси, особливо наслїдком витвореня наємних військ; 4) переворот у відносинах цїн наслїдком наглого приливу благородних металїв після відкритя Америки.

Основні погляди меркантильної системи отсї: 1) Правительство може і мусить мати провід у народньо-господарськім житю і реґулювати його. 2) Державна власть повинна гроші як конечний спосіб вимінн й ощадности евентуально штучно помножувати або задержувати в краю. 3) Найлїпший спосіб до сього, се заграничня торговля з корисним білянсом, т. є. аби в більшій скількости і дорожші товари вивозити, як привозити, а за те більше грошій привозити, як вивозити. 4) Для осягненя корисного торговельного білянсу потрібне піднесенє промислу, а знов для сеї цїли, як також для збільшеня політичної сили потрібне помноженє населеня. 5) Острі промислові приписи, доповнені і підперті премієми і привілеями. 6) Замкненє краю митовою границею, аби

регулювати вивіз і ввіз, утруднювати або й зовсім унеможливлювати вніз фабрикатів і вивіз сирівцю.

Меркантилїсти стреміли особливо до витворення національного почутя і виходили з того, що зиск одного краю опертий на відповідній шкоді другого. На скільки люксус, спричинений заграничними продуктами, вважали дуже шкідливим, на стільки корисним уважали всякий наклад, який побільшував обіг грошевий у краю.

§. 72.

Репрезентанти меркантилїзму.

Eugen Daire. Economistes financiers du XVIII siècle. Paris 1843.

Scrittori classici di economia politica. Milano 1803.

Перші національно-економічні письменники меркантилістичного періода виступають в Італії, передовсім Antonio Serra, Breve trattato delle cause, che possono far abondare gli regni d'oro e d'argento, dove non sono miniere (Коротка розвідка про причини, які можуть придбати багато золота і срібла державам, що не мають копалень), Napoli 1613. Він розсліджує условини народнього добробуту, значінє промислу і торговлї і як вони можуть принести до краю золото і срібло, при чім до вироблювання артистичних товарів привязує ся найбільше значінє. Але він розуміє як слїд значінє людської працї і заявляєть ся проти заборони вивозу гроший і тим подібних обмежень, що спинюють зносини. Крім того заслугують на згадку: Antonia Broggia (Броджія),

Trattati dei tributi e delle monete (Розвідка про податки і гроші), 1743; Antonio Genovesi (Дженовезі), Lezioni di Commerzio e di Economia civile (Виклади про торговлю і політичну економію) 1760.

В Анґлії крім Бекона з Веруляму, прихильника меркантилістичної науки про торговельний білянс і репрезентанта широкої державної дїяльности на народньо господарськім полї заслугує головно на увагу Thomas Mun (Мон), A discourse of trade from England into the East Indes (Розвідка про торговлю Анґлії зі Східними Індіями) 1609, 2. видане 1621 і Englands treasure by foreign trade or the balance of our foreign trade is the rule of our treasure (Скарб Анґлії в заграничній торговлї або білянс нашої заграничної торговлї, се міра нашого богацтва), 1664. Він став в оборонї Східно-індійської торговельної Компанії і старавть ся виказати, що вона спричинила для Анґлії корисний торговельний білянс. Він оправдує statutes of employment Генрика VIII, який змушує купців вивозити за продані в краю предмети лиш краєві товари, а не гроші. За те в пізнїйшім творі Мон осуджує острий поліційний догляд поодиноких актів купна. Крім того заслугують на згадку: Josiah Child (Чайльд), Observations concerning trade and interest of Money (Замітки про торговлю і грошевий процент), 1688 і A new discourse of trade (Нова розвідка про торговлю), 1690; William Temple (Темпль), Considerations sur le Commerce et l'argent (Замітки про торговлю і гроші), 1672. У Франції виступають: François Mélon, Essais polit. sur le commerce (Політичні студії про торговлю), 1731; L. Forbonnaies (Форбонне), Elements du

commerce (Елєменти торговлї) 1754; Principes et observations économiques (Економічні пріпціпи і досліди) 1767. В Нїмеччинї заслугують на згадку: Kaspar Klock, Tractatus oeconomico-politicus de contributionibus 1632, r. II De aerario; Veit Ludwig von Seckendorff, Der teutsche Fürstenstaat, 1655, в-останнє 1754; Johann Joachim Becher, Politischer Discurs von den eigentlichen Ursachen des Auf- und Abnehmens der Städte, Länder etc. 1668; W. von Schröder, Fürstliche Schatz- und Rentkammer, 1686.

Меркантилїстичну практику стрічаємо в цїлім XVII. і XVIII. ст., без односторонности особливо за Кольберта (1619—87), дуже виразну за Кромвеля, але також у Фрідріха Вільгельма I., Фрідріха Великого та инъших князїв.

§. 73.

Фізіократична система.

Eug. Daire, Les Physiocrates. I. II. Paris 1848.

Kellner, Zur Geschichte des Physiokratismus, Göttingen 1847.

H. v. Scheel, Turgot, Zeitschrift für die gesammten Staatswissenschaften. Bd. XXIV.

V. Sievers, Turgots Stellung in der Geschichte der Nationalökonomie. Jahrbücher für Nationalökonomie 1874.

A. Oncken, Oeuvres économiques et philosophiques de F. Quesnay. Frankfurt a. M. 1888.

H. Bauer, Zur Entstehung der Physiokratie. Jahrb. Conrad-a. Bd. XXI. N. F.

Односторонність меркантилїзму, особливо в практицї довела протягом XVIII ст. до радикального ідейного перевороту. Пізнано, що односторонне підпираня торговлї і промислу виходило

на користь лиш одиницям, що особливо через заборону вивозу сирівця терпіло хліборобство, хоч се не причиняло ся відповідно до піднесеня промислу. Вмішуваня правительственної власти в народнє і приватне господарство доводило до як найчисленнійших помилок, яких шкідливість що-раз більше виступала на верх. Наслідком того проти меркантилістичної науки проголошено зовсім нову, фізіократичну.

Фізіократи або економісти, передовсім прибічний лікар Людвіка XV. Кене (François Quesnay) в своїм творі „Tableau économique Versailles 1756“ репрезентували отсі принціпи: 1) Лиш управа землі може помножити народній маєток. 2) Торговля і промисл підвисшують вартість матеріялів лиш на стільки, скільки коштує ужита на се праця; вони не витворюють надвишки, є отже непродуктивні. 3) Задля того, що лише хліборобство витворює надвишку, мусить спадати на нього всякий податок, тому вказаний одинокий земельний доходовий податок. 4) Штучне, надмірне помноженє грошей у краю веде лиш до обниженя їх вартости і не приносить ніякої народньо-господарської користи. 5) Народнє господарство підчинене загальним, незмінним природним законам. Всяке вмішуваня правительства, щоб супротивити ся тим законам, може бути лише шкідливе, і тому фізіократ Гурнé (Gournay) поклав девізу: Laissez faire, laissez passer (свобода праці, свобода руху). Дїяльність правительства повинна обмежити ся виключно на заведенє безпечности, на усуненє економічних перешкод. Фізіократи домагали ся усуненя всїх митових границь і монополїв, усїх панщин та инших феодальних тягарів, щоб витворити

в нутрі економічну свободу. Домагали ся також усуненя замкненя поодиноких країв. Таким чином вони почали епоху свобідної працї і старали ся злагодити антаґонїзми народів.

Репрезентантами того напряму у Франції були старший Мірабо, Дінон із Немура, Ґурне і инші; в Німеччині Шльоттвайн, Фульда, Шмальц, Швайцарець Ізаак Ізелїн; в Англії Токер.

Найвизначнїйшим прихильником тої науки, який одначе виходив далеко поза неї і не поділював скрайних її односторонностий, був Тірго, особливо в своїх „Замітках про повстане і роздїл богатства“ (Turgot, Reflexions sur la formation et la distribution des richesses, 1766).

§. 74.

Адам Сміт.

Ad. Held, Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands. Leipzig 1881.

E. Leser, Der Begriff des Reichtums bei Ad. Smith Heidelberg 1874.

Rössler, Ueber die Grundlehre der von Ad. Smith begründeten Volkswirtschaftstheorie. Erlangen 1871.

Hasbach, Untersuchungen über Ad. Smith und die Entwicklung der politischen Oekonomie. Leipzig 1891.

Zeyss, Ad Smith und der Eigennutz. Tübingen 1889.

Haldane. Life of Ad. Smith. London 1887.

Незвичайний розцьвіт англїйської торговлї і промислу в другій половинї XVIII. ст. і викликавний ним очевидний зріст добробуту краю довели знов до зміни економічних поглядів. Шотляндець Адам Сміт (ур. 1723 в Kirkaldy, ум. 1790) в своїм епохальнім творі, виданім 1776 р. п. з. „Дослїд про суть і причину на-

роднього богатства" утворив нову викінчену систему, в якій операв ся головно на Давида Юма [Hume, Political discourses (політичні розвідки) і Essays and treatises on several subjects (Студії і розвідки про різні предмети)] і Тірго.

Сміт перейняв від фізіократів ідею загальних економічних природних законів і як перший закон поклав те, що загалом економічна діяльність у приватнім інтересї причиняєть ся рівночасно найліпше до загального добра, бо вважаючи народне господарство лиш сумою приватних господарств, задивляв ся він на нього в головнім як на приватне господарство. Він зазначував інтереси консумента в противенстві до інтересу продуцента, що було поступом. Загалом висував він добро одиниці в противенстві до держави і загалу з найбільшим натиском на перший плян, домагаючи ся від держави лиш усунення всіх перешкод і охорони, щоб кожда одиниця могла найліпше розвинути свої сили. Тому справедливо вважають його систему індівідуалістичною. Він домагав ся, як і фізіократи, усунення монополів, фідеікомісів і т. д. і привернення торговельної та промислової свободи. Допускав виїмки, як хосенність навігаційних актів, охорону для воєнних цілий, репресалії з політичних причин і т. д. Він виступав як противник фізіократів, признаючи, що також торговля і промисл можуть побільшити народне богатство, бо одинока ціль економічної діяльности, яку можна осягнути у всіх галузях промислу, але лиш при помочи людської праці, се підвищене вартости. Тільки надвишка продукції над консумцією може причинити ся до народнього богатства. Тому його

можна піднести лише через побільшуванє і удосконалюванє праці (через поділ працї) або через зменьшуванє потреб і непродуктивного населеня. По його думцї людська праця єсть також найлїпшою мірою вартости дібр, бо їх властитель оцїнює вартість по скількости працї, яку може купити за ту вартість. Первісно цїна товару і була лиш така висока, як праця ужита на його виріб. З витворенєм приватної власности цїна товарів містить у собі ще надто звичайно ренту від капіталу і землї. Таким чином Адама Сміта треба вважати батьком нашої науки.

§. 75.

Школа Адама Сміта.

A. Песімісти.

Robert von Mohl, Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften, Bd. III. Erlangen 1858.

G. Cohn, Arbeit und Armut у Шмоллєрових Jahrbuch 1891, H. 4.

Knapp, Darwin und die Socialwissenschaften. Jahrb. für Nat.-Oek. XVIII.

V. John, Malthus' Bevölkerungsgesetz. Jahrb. f. Nat. N. F. II.

Frank Vetter, Malthus' Lehre. Jena 1895.

Анґлїчанин Роберт Мальтус (ур. 1766 р., ум. 1834 р.), первісно духовний, що став 1801 р. професором історії і полїтичної економії, проголосив особливо в творі „Студія про условини і наслїдки помноженя людности“ зовсїм противну тогочасним міродатним поглядам науку про населенє, якої провідна думка така: 1) Люди як і звірі мають тенденцію, т. є.

стремлїнє і здібність множити ся швидше від засобів, потрібних до удержаня життя. 2) Тому відповідно до природного закона істнує постійна небезпека перелюдненя (боротьба за істнованє), доки чоловік даватиме волю звірячим похотям, не пізнає тої небезпеки і не зарадить їй розумною повдержністю і відповідним відсуваннм одруженя до пізнїйшого віку; та небезпека істнує ще й на нашім ступні культури. 3) Епідемії, війни та иньші насильні перепони помноженя людности являють ся отже конечним результатом таких обставин.

На підставі сих тез Мальтус заключав: Всяке штучне підпираннє множеня населенія зайве і може бути тільки шкідливе. Так само шкідлива широка, дуже гуманна опіка над убогими, яка звільняє нарід від старань про будучність. Тільки повна, сьвідома відповідальність кождого за його поступки, ясне розуміннє відносин і моральна сила народа можуть усунути той злий стан. Але Мальтус має мало надії, щоб се колись осягнено.

Мальтус не бере достаточно на увагу культурного розвитку, тому переціннює вплив запасу засобів поживи на рух населенія, а недоціннює засобів розвиненого народнього господарства для побільшеня попиту за працею і для піднесеня продуктивности праці.

Не сам Мальтус, але його ученики домагали ся інтервенції державної власти, аби запобігти штучним способом множеню населенія (обмеженя що-до подружя, орґанїзація еміґрації і т. д.), через що теорія Мальтуса попала в непопулярність. Його основні погляди треба одначе признати справедливими.

Давид Рікардо (ур. 1772 р., ум. 1823 р.) виступив у своїм творі „Прінціпи політичної економії“ самостійно, головно з отсими трьома тезами: 1) Вимінна вартість якогось добра не оцінюється відповідно до праці, яку за ту вартість можна купити, як думав Сміт, але по части відповідно до рідкости добра, а по части і головно відповідно до праці, потрібної для виробу добра. Капітал, се нагромаджена праця. 2) Не кожда земля дає земельну ренту, яка отже не єсть конечною частиною цїни засобів поживи. Земельна рента розвиває ся лиш наслїдком витворення земельної посїлости і при такій скількости населеня, що для заспокоєня запотребованя треба брати в поміч гірші сорти землї і вищі кошти продукції. Цїну продуктів означують кошти продукції на полях, управлюваних при некорисних умовах. Що по відтягненю коштів продукції і відшкодованя за вложений капітал лишає ся з доходу корисно положених піль, те й єсть земельна рента.

Навязуючи до Мальтуса вчить Рікардо, що 3) робучу силу треба вважати товаром, а її цїну реґулює також попит і подача. Вона має проте природну і торгову цїну. Торгова цїна, се зарібна плата, яку фактично платить ся, а природна цїна та, що вистарчає на удержанє робітника з сїмєю відповідно до ступня культури. По природному закону істнує постійне стремлїнє, аби фактичну зарібну плату приблизити до природної. Фактична плата не може удержати ся довго анї вище природної, — бо тоді викликав вона надмірний приріст робітників, а тим самим занадто велику подачу робучої сили і обниженє зарібної плати, — анї

низше неї, бо тодї робітники ледви в пізнім вїцї можуть приступити до заснованя сїм'ї, зле відживляють ся з сїм'єю і перед часом умирають, через що їх число, а тим самим і подача робучої сили зменьшуєть ся, аж доки зарібна плата не піднесеть ся відповідно. Отже Рікардо признав, що клясова боротьба між капіталїстами і робітниками, се природний закон, бо зарібна плата реґулюєть ся в постійній боротьбі сих двох елєментів. Але він сам на те звернув увагу, що робуча кляса може піднести свої життєві вимоги, а через те і зарібну плату. Та він ігнорує той факт, що чоловік як властитель робучої сили на висшім ступнї не позволяє вважати себе за товар і тим самим нївечить закон реґуляції зарібної плати.

§. 76.

Б. Оптімісти.

H. C. Carey, Principles of social sciene, 3. томи, Philadelphia 1863. нїм. перекл. Адлєра, Lehrbuch der Volkswirtschaft und Socialwissenschaft. München 1866.

Jenks, Henry C. Carey als Nationalökonom. Jena 1886.

Frédéric Bastiat, Oeuvres complétes. Paris 1862. T. VI. Harmonies économiques 1864.

В повнім противенстві до обох висше названих письменників виступили Американець Кері (Carey, 1793—1879) і Француз Бастія (Bastiat, 1810—1850), хоч обох їх треба ще вважати учениками Адама Сміта. Оба виходять від признання загальних народньо-господарських природних законів, означеного божеського сьвітового порядку, який по думцї Бастія полише-

ний сам собі веде до загальної гармонії. Вартість по думці Бастія се нїщо инше, як відношенє між обмінянними услугами. Вона міриться напруженєм, яке заощаджує одержуючий через одержанє предмету або через услугу. Так само по думці Кері праця, се одинока і скрізь замітна причина означеня вартости, при чім міродатні не кошти продукції, а кошти репродукції. А що останнї зі зростом культури стають усе меньші, то й ціна товарів мусить обнижувати ся. Зі зростом культури зростає також участь робітника в продукті, і то не лиш абсолютно, але також супротив капіталу релятивно.

Оба в противенстві до Рікарда заперечують істнованє земельної ренти і принціпіяльну ріжницю між землею і капіталом, а в противенстві до Мальтуса небезпеку перелюдненя, бо розвиток культури (Кері) веде від лекшої землї до лїпшої, а кошти репродукції також при земельних плодах зменьшують ся. Зріст населеня веде до улекшеня асоціяції, а тим самим до більшої продуктивности робучої сили одиниць. При помочи капіталу зможе тодї чоловік лекше і лїпше опанувати природу, так що можна буде добувати що раз більше засобів удержаня і помножувати народнє богатство в безконечність. Істнуюче зло спричинене тільки нерозумом людий, які не вміють використати природу, або штучними перешкодами. Бастія поборює просто пессімістів і соціялістів і як духовий провідник менчестерської партії заявляєть ся за безумовною економічною свободою, коли Кері хоче довести до здорових відносин ріжними способами, особливо охоронними митами.

З опозиції против старих митових і промислових обмежень витворила ся в Англії в 30-их роках XIX. ст. так звана манчестерська партія (ліга свобідної торговлї, Кобден). Крім того в опозиції против поліційної опіки виступила в Німеччині в 40-ових і 50-их роках XIX. ст. партія свобідної торговлї (народньо-господарський конґрес, Пренс-Сміт, Фавхер, Міхаелїс, Вірт), яка приняла погляди Бастія, стараючи ся застосувати їх у практиці. Одиноке спасенє бачила вона в необмеженій промисловій свободі і в невтральности держави. Вона заперечувала істнованє соціяльного питаня і працювала без сумніву односторонно в інтересї маючої кляси, хоч її діяльність в напрямі усуненя анахронічних обмежень заслугувала безумовно на признанє і мала добродійний вплив.

Хиба сих оптімістів була лише в тім, що вони думали, буцїм то з усуненєм обмежень дійдуть до цїли, коли тимчасом промислова свобода виказала нові темні сторони, а тим самим перед наукою появили ся нові задачі. Піздїйші репрезентанти того напряму: Maurice Block, Le progrès de la science économique, Paris 1890; Leroy-Beaulieu, Traité théorique et pratique d' économie polit., Paris 1896; Ed. Pfeiffer, Staatseinnahmen, Stuttgart 1866; Max Wirth, Grundzüge der Nationalökonomie (4 томи), Köln 1856 (3-є виданє 1883); A. L. Perry, Political Economy, New York 1886.

§. 77.

Йоган Гайнріх фон Тінен.

Schuhmacher, Joh. H. v. Thünen. Ein Forscherleben. Rostock 1868.

Helferich, Zeitschr. f. ges. Staatsw. 1852.

Knapp, Zur Prüfung der Untersuchung Thünens über Lohn und Zinsfuss. Braunschweig 1865.

Найоріґінальнїйшим нїмецьким національним економістом і передовсїм першим нїмецьким точним досліґником на тім полї був Йоган Гайнріх фон Тінен (Thünen), мекленбурґський властитель посїлости Телльов (1783—1850). Його головний твір „Ізьована держава з огляду на хлїборобство і національну економію“ (Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, Rostock 1826, друге виданє 1842 і 1850). Перша часть: Дослїди про вплив цїн збіжа, богатства землї і податків на управу рілї. Друга часть: Природна зарібна плата і її відношенє до процентової стопи і земельної ренти.

Тінен, се ученик і прихильник Адама Сміта і Альбрехта Тера (Thaer), а Рікарда, з яким сходить ся в науцї про земельну ренту, пізнав аж пізнїйше. Особливе значінє мав його метода: він виходить від конкретних льокальних відносин і зужитковує знайдені там числа в абстракції, ізолюючи вплив поодиноких економічних чинників і роблячи його через те наглядним. Результати своїх досліґів стараєть ся він спрецізувати в кінцї в альґебраічних формулах.

Він приймає аґрарну державу, окружену пустинею, з усюди однаковими природними відносинами, з містом у середині, і розсліджує в ній вплив віддаленя від торгу на витворене хлїборобських господарських систем в ріжних округах, а також їх релятивну корисність. При тім студіює розвиток земельної ренти, творене цїн хлїборобських продуктів, вплив податків, закладаня фабрик, полїпшеня комунїкацїї і т. д.

Процент від капіталу означає ся по його думцї користю навпослїд вложеної части капіталу, а зарібна плата надвишкою виробу робітника, принятого найпізнїйше до підприємства. Вже в 1826 р. в „Снї поважного змісту“ осуджує він низьку зарібну плату і подає формулу, по якій природну зарібну плату можна обчислити в кождім підприємстві ($\sqrt{A\ \Pi}$; A = конечне запотребованє працї, П = продукт капіталу і працї), яка одначе не знайшла признаня.

§. 78.

Противники школи Адама Сміта.

L. Elster, J. Ch. L. Sim. de Sismondi, Jahrb. für Nat., N. F., Bd. XIV.

Fr. Lists gesammelte Schriften, herausgegeben v. Häusser. 3 Bde, Stuttgart u. Tübingen 1851.

Fr. List, Das nationale System der politischen Oekonomie. 7. Aufl. mit einer historischen und kritischen Einleitung v. Eheberg. Stuttgart 1883.

Найперше заслугує на увагу Сісмондї (Jean Charles L. Simonde de Sismondi, 1773—1842), що в своїх „Нових пріпципах політичної

економії" (Nouveaux principes d' économie politique, Paris 1827) і „Студіях про політичну економію" (Études sur l' économie politique, 1836 – 38) виступив проти принципу „laissez faire", зазначуючи, що задача держави охороняти слабших в економічній боротьбі, бо економічна свобода способом гідним пожалування видає робучі кляси на визиск підприємців і капіталістів.

Против атомістичної науки Смітіянїзму виступав особливо Адам Міллєр (Müller), перший репрезентант національного напряму, в своїх відчитах про основи державної штуки (1809). Се економічний реакціонер і романтик, що вважав державу метою для себе самої і признавав корисним антаґонїзм країв. Єдиним способом проти новочасної дезорґанїзації народнього господарства вважав він корпораційну орґанїзацію середніх віків.

Лїст (Friedrich List) поборював також антінаціональний напрям школи Сміта і в своїй „Національній системі політичної економії" (Stuttgart 1844) проголосив на першім місці, що кождий край мусить також економічно розвивати ся як самостійне тїло незалежно від иньших. Народне богатство залежить не від суми вимінних вартостий, але від ріжнородности і тривкої видатности продуктивних сил, які треба одначе довести в краю до всестороннього вибразування, щоб могли постійно продукувати, чим мусить заняти ся держава, бо одиниця не звертає на те належної уваги. Нація, се посередний член між одиницею і людськістю. Лїст бачить у розвитку промислу головну підойму економічної культури, а в ви-

твореню промислово-торговельної держави її завершенє. Щоб осягнути його, вважав він (у чім доповняє його Кері) на третім ступні розвитку краю, в переході від держави аґрарної до аґрарно-мануфактурної, потрібними уміркованї охоронні мита, щоб галузи промислу в їх зародї охоронити від пригнїтаючої конкуренції розвинених підприємств иньших країв і дати їм змогти ся в силу. Одначе охоронне мито вважає він тільки способом і переходовою стадією. Лїст поборював із успіхом односторонну науку Адама Сміта про свободу торговлї і сотворив нову торговельно-полїтичну теорію. Його теза, що продуктивність хлїборобства, як і всїх первісних промислів, зростає в міру близькости ринку збуту для своїх продуктів, сходить ся з теорією Тінена. Консеквентно до тої тези домагав ся він у границях краю як найбільшої свободи, а далї особливо розвитку комунїкацій для піднесеня внутрішної торговлї, яку вважав найбільше корисною для внутрішної продукції. Таким чином був він предтечею німецького митового союза і витвореня загальної зелїзничої сїти.

§. 79.

Соціялїстичний напрям*).

Em. de Laveley, Le socialisme contemporain. Paris 1882 (по нїмецьки: Tübingen 1884). Тойже, Der Socialismus der Gegenwart. Halée 1895.

*) Треба завважати, що §§. 79. і 80. вовсїм не дають ясного понятя анї про теорії соціялїзму, анї про соціялїстичну лїтературу, анї врешті про соціялїстичний рух. Виклад теорій (§. 79.) поплутаний і неясний, реєстр лїтератури дуже неповний, а новїйша лїтература (ревізіонїзм,

Schäffle, Die Quintessenz des Socialismus. Gotha 1878.

Kleinwächter. Die Grundlage und Ziele des sogenannten wissenschaftlichen Socialismus. Innsbruck 1885.

Cathrein, Des Socialismus. Freiburg 1892.

Kautsky, Das Erfurter Programm. Stuttgart 1892.

Mackay, Die Anarchisten. Zürich 1893.

Stammler, Die Theorie des Anarchismus. Berlin 1894.

Zenker, Der Anarchismus. Jena 1895.

M. Stirner. Der Einzige und sein Eigentum 1845.

Diehl, Proudhon, seine Lehre und sein Leben. Jena 1888—96.

Соціялїсти виступають у діяметральнім противенстві до науки Адама Сміта. 1) Старші

аґрарне питанє і багато иньших) таки зовсім поминена. Коли судити з праць, випогуваних перед кождим §-ом, то автор опираєть са головно на інформаціях із другої руки, користуючись дуже мало працями соціялїстичних письменників, особливо новійшими.

Ще гірше обійшов ся автор з анархізмом. Він не стараєть ся показати, як із соціялїстичних і анархістичних теорій кінци XVIII. і початку XIX. ст. витворюєть ся з одного боку „науковий соціялїзм" соціяльної демократії, з другого комунїстичний анархізм і врешті анархізм індівідуалїстичний, а причепивши анархізм до „соціялістичного напряму", не показує зовсім, що для соціялізму і (комунїстичного) анархізму спільне, а чим сї два напрями ріжнять ся. Автор не подає також нїчого з анархістичної літератури, а свої інформації про анархізм — коли вірити реєстрови літератури в §. 79. — черпає виключно з другої руки та від двох анархістів індівідуалїстів: Макая і Штірнера. Коли шан. професор з величезної анархістичної літератури на правду знає лише р о м а н Макая (що за помисл, опирати виклад теорій на романї!) і фільософічну працю Штірнера, а не знає Бакунина, Крапоткіна, Ґрава (Grave), Фора (Faure), Меляхо (Melaxo) і багато иньших, то мусимо сього дуже пожалкувати.

Очевидно не тут місце доповнювати недокладности автора, але ми вважали за відповідне звернути на них увагу. *М. Л.*

репрезентанти перед Марксом заперечують істнованє природних законів у народньо-господарськім житю. Соціяльні та економічні відносини нашого ступня культури витворені тільки штучно на користь поодиноких кляс і тільки при теперішній орґанізації держави і суспільности неможливо зарадити злому. Тому належить стреміти до радикальної переміни теперішніх відносин. 2) Приватний інтерес, загально беручи, стоїть у противенстві до загального добра і мусить бути зовсім підпорядкований остатньому. 3) Безумовна економічна свобода веде до нерівности, до постійної боротьби одного против усіх, а всіх против одного, в якій немаючий, меньше уздібнений як слабший програє і підпадає визискови сильнійшого. Тому вплив тої свободи на чоловіка як найбільше шкідливий. 4) Поділ праці робить чоловіка машиною, причиняють ся до отуманюваня його і тому в інтересї загального розвитку мусить бути обмежений, хоч-би й зі шкодою для продукції. 5) Чоловік з природи має право на працю і на відповідне уживанє житя (Сен-Сімон, Роберт Оуен). Тільки праця продукує вартости (Родбертус) і тому тільки їй належить ся її результат як заплата (Карль Маркс). Соціялісти стремлять до ідеального суспільного устрою, або по матеріялістичному розуміню історії (Карль Маркс) припускають повільний, неминучий розвиток нового суспільного устрою, який має бути в принціпіяльнім противенстві до істнуючого індівідуалістичного устрою і відзначати ся отсими рисами: Замість приватної власности засобів продукції (у комуністів також засобів консумції) настає в меньшій чи більшій мірі коллєктивна власність, яка

становить правило *). Продукція, зорґанїзована державою, з усуненєм свобідної конкуренції, настає переважно замість приватних підприємств. Суспільність, зорґанїзована найвищою державною властю, буде ведена в тім напрямі, аби штучно осягнути як найбільшу рівність в уживаню життя для всїх членів населеня при повнім підчиненю інтересів одиниць інтересам загалу. Такий суспільний устрій, а також наука про нього називаєть ся соціялїзмом.

Анархізм ділить ся на комуністичний, який репрезентують Бакунін, Крапоткін, і на індівідуалїстичний, який репрезентують Макс Штірнер, Макай. Комуністичний анархізм бере за підставу загальне братерство і стремить до необмеженої свободи, яка на підставі високо розвиненої моральности має вести до загальної праці відповідно до здібности кождого і до рівности уживаня, при чім підставою орґанізації має бути продукційна спілка. Індівідуалістичний анархізм, се доведений до крайности індівідуалїзм, який відкидає всякий примус, ізолюючи одиницю та полишаючи їй власному еґоізмови. Основу для обох напрямів дав Прудон **) (Idée générale

*) Для ліпшого зрозуміня завважимо, що в сучаснім науці під колєктивізмом розуміють ся спільна (державна) власність засобів продукції при приватній власности засобів консумції; під комунізмом — спільна (громадська) власність продукції і консумції при свободі уживання в міру особистих потреб. За колєктивізмом стоїть соціяльна демократія, за комунізмом комуністичні анархісти. *М. Л.*

**) Свою теорію сотворив Прудон незалежно від Англичанина Уіліяма Ґодвіна, який ще в 1797 р. в творі „Досліди про справедливість у політиці і її вплив на публичну мораль" 1791 р. дав основу для сучасного анархізму. Сього твору не знав Прудон. — *М. Л.*

de la révolution, 18.0 p. і Qu' est ce que le propriété?).

§. 80.

Історія і література соціялізму.

Lorenz Stein. Der Socialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs. Leipzig 1842; Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich. Leipzig 1850.

Louis Reybaud, Études sur les réformateurs contemporains ou socialistes modernes. 3 т. Paris 1841.

Alfred Sudre, Geschichte des Kommunismus. Berlin 1882.

Franz Mehring, Die deutsche Socialdemokratie. Ihre Geschichte und ihre Lehre. Bremen 1879 *).

Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaften 1844. Staatsromane von Rob. Mohl.

Kleinwächter, Die Staatsromane. Wien 1891.

Stammhammer, Bibliographie des Socialismus und Kommunismus. Jena 1893.

Pöhlmann. Geschichte des antiken Kommunismus und Socialismus. München 1893.

Державні романи: Держава Платона. — Thomas Morus, De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia, 1516. — Campanella, Civitas solis vel de reipublicae idea dialogus poëticus, 1620. — Vairasse, Histoire des Sevarambes, 1677. — Cabet, Voyage en Icarie, 1740.

---

*) Се простий пасквіль на німецьку соціяльну демократію, якого автор mutatis mutandis опинив ся в кінці в рядах німецької соціяльної демократії, де завдяки своєму визначному літературному талантови дійшов до великого значіня, а його пізнійша двотомова „Geschichte der deutschen Socialdemokratie“ вважаєть ся одною з найліпших науковых публікацій партії. — *М. Л.*

Jean Jaques Rousseau, Про початок нерівности між людьми, 1753. — Babeuf, 1795/96. — Claude Henry de Saint-Simon, Reorganisation de la société Européenne, 1814; Nouveau Christianisme, 1823. — Fourier, Théorie des quatre mouvements, 1808. — Bazard, Doctrine de Saint-Simon, 1828—30. — Enfantin. — Considerant. — Robert Owen, New views of society or essays upon the formation of human character, 1812. — Johann Gottlieb Fichte, Der geschlossene Handelsstaat, 1801. — Louis Blanc, Organisation du travail, 1848.

Rodbertus-Jagetzow. Zur Erkenntnis unserer tatsächlichen Zustände, 1842. Sociale Briefe an J. v. Kirchmann, 1850/51. — Rodbertus' socialökonomische Ansichten, dargestellt von Th. Kozak, Jena 1882. — Karl Marx, Das Kapital, Hamburg 1865, 85 i 90. — Lassalle, Offenes Antwortschreiben an den deutschen Arbeiterverein 1863; Bastiat-Schulze, 1864. — Fr. Engels, Die Entwickelung des Socialismus *). Zürich 1883, Berlin 1891.

§. 81.

Посередний реалїстичний або соціяльно-полїтичний напрям.

B. Hildebrand, Die gegenwärtige Aufgabe der Nationalökonomie. Jahrb. f. Nat. Bd. I.

Verhandlungen des Vereins für Socialpolitik im Oktober 1872. Leipzig 1873.

---

*) Фрідріх Енгельс. Розвиток соціялїзму від утопії до науки. Переклав Михайло Ловинський. Чернівці 1903. Видане „Бібліотеки суспільних наук“ (Льва Когута).

G. Schmoller, Ueber einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft. Jena 1875.

H. Rösler, Ueber der Grundlehre des Ad. Smith. Erlangen 1871.

Ad. Held, Die Partei der Socialpolitiker. Preuss Jahrbücher 1875.

Bärenbach, Die Socialwissenschaften. Leipzig 1882.

C. Menger, Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaft. Leipzig 1883.

H. Dietzel, Theoretische Socialökonomie. Leipzig 1885.

E. Sax, Das Wesen und die Aufgaben der Nationalökonomie. Wien 1884.

Соціяльно-політичний напрям приймає загалом отсї прінціпи: Дотеперішні теорії політичної економії, се тільки результати досліду даного ступня економічного розвитку. Де в чому, але не ві всїм, заключають вони основні правди, важні для всїх часів і країв. Предмет досліду національної економії — чоловік, зі своїми потребами, своїм розумінєм права і моральности підлягає постійним змінам. Сила почутя чести, розуміня для загальних справ, стараня про будучність, особливо про будучність сїм'ї, опанованє природних похотий, все те зі зростом культури що-раз більше виробляє ся. З тим також економічна дїяльність чоловіка став иньша. Зміняють ся причини (природа еґоізму), отже зміняють ся й наслїдки. Кожде народньо-господарське явище далеко більше скомплїковане і залежить від далеко більшого числа змінних чинників, як се думали давнїйше, а через те не можна признати більшої части проголошених давнїйше економічних законів, бо заключеня, побудовані на них, оказують ся для иньших часів хибними. Тому чоловіка треба дослїджувати в його роз-

витку, а народнє господарство брати з історичного становища. Дослїд мусить пїти більше індуктивною дорогою, щоб сотворити нові правди. Але вихідною точкою мусить бути студіованє сучасного народнього господарства, до чого найлїпшою підпорою признаєть ся статистика. До помочи треба конче взяти історію, щоб через пізнанє процесу твореня вірно зрозуміти минувшість. Але зі становища нашої науки історія не цїль, а тільки спосіб. Народньо-господарські відносини минулих віків занадто ріжнили ся від с у ч а с н и х і занадто недостаточно розслїджені, аби на підставі студіованя їх можна сотворити науку народнього господарства для наших часів. Історичний напрям мав особливе значінє для полїтики народнього господарства. Для національної економії на перший плян треба поставити дедуктивну методу і дорогу абстракцій. Яснїйше означенє і дальше викінченє дефініцій понять лишаєть ся задачею часу. Обох метод дослїду треба вживати для взаїмного доповненя.

Економічне житє годї вважати зовсїм відділеним від полїтичного і соціяльного. Чоловік у цїлім своїм поступованю, отже і в економічній дїяльности, повинен руководити ся моральними прінціпами і служити висшим культурним цїлям, які може осягнути тільки загал у державі і через державу. Тому все таки добро загалу треба класти вище добра одиниці.

Економічна свобода не веде ані до загальної гармонії, ані до видатного підпираня культурних цїлий і добра загалу, ані до щастя більшости одиниць. Тільки держава може дати тут охорону слабшому, служити за посередника

і всю дїяльність повести в відповіднім напрямі. Тому держава має також як найбільший обовязок мішати ся в народньо-господарські відносини, але лиш виїмково, коли покажеть ся виразна потреба. Особливо-ж може вона се робити при помочи законодавства, загальних норм, рівних для всїх. Дїло в тім, аби розвязати проблєм: довести індівідуальність одиниці до повного свобідного розвитку і дати їй проявляти свою дїяльність у як найбільшій свободї при почутю власної відповідальности, але все таки в першій лїнії підпирати загальну культуру і запобігати безоглядній самоволї одиниць.

ЗМІСТ.

Вступ.

		стор.
§. 1.	Суть полїтичної економії	3
§. 2.	Становище полїтичної економії супроти споріднених наук	5
§. 3.	Загальна лїтература	6
§. 4.	Основні поняття	7

РОЗДІЛ І.

Наука про продукцію.

Уступ І.

Основи продукції.

§. 5.	Потреба, се причина народньо-господарської дїяльности	11
§. 6.	Суть продукції	12
§. 7.	Суть консумції	14
§. 8.	Природа — чинник продукції	15
§. 9.	Людська робуча сила	16
§. 10.	Капітал	17
§. 11.	Роди капіталу	19
§. 12.	Злука трьох чинників у промислах	20
§. 13.	Власність	21
§. 14.	Вимiна	22
§. 15.	Конкуренція	23
§. 16.	Подїл працї	24
§. 17.	Злука працї і капіталу	26

стор.

Уступ II.

Гроші.

§. 18. Повстанє гроший 27
§. 19. Суть гроший 29
§. 20. Причини змін вартости благородних металів 30
§. 21. Зміни вартости гроший 32
§. 22. Народньо-господарські наслїдки змін вартости гроший 33
§. 23. Історія змін вартости благородних металїв 34
§. 24. До статистики благородних металів . 36
§. 25. Відношенє між золотом і сріблом . . 40
§. 26. Задачі держави з огляду на гроші . . 41
§. 27. Валюта 43

Уступ III.

Кредит.

§. 28. Суть кредиту 46
§. 29. Роди кредиту 47
§. 30. Народньо-господарське значінє кредиту 48

Уступ IV.

Роди народнього господарства.

§. 31. Природне господарство 50
§. 32. Грошеве господарство 51
§. 33. Кредитове господарство 52

Уступ V.

Цїна.

§. 34. Загальна міра цїни 54
§. 35. Регуляція цїни при свобідній конкуренції 55

стор.

§. 36. Реґуляція цїни при обмеженій конкуренції 56
§. 37. Ціна землї 58
§. 38. Ціна хлїборобських продуктів . . . 61
§. 39. Розвиток цїн ріжних продуктів . . . 67

Уступ VI.

Банковість.

§. 40. Давні жірові банки і жірове підприємство 70
§ 41. Розвиток депозитового банку і депозитове підприємство 71
§. 42. Користи з правильного депозитового підприємства 72
§. 43. Чекова система і Clearinghouse . . 74
§. 44. Заставниче підприємство 77
§. 45. Історичний розвиток векселя 77
§. 46. Суть векселя 79
§. 47. Дісконтове підприємство 81
§. 48. Вексельний курс 84
§. 49. Міжнародній бїлянс виплат 85
§. 50. Нотові банки 87
§. 51. Банкова нота 88
§. 52. Паперові гроші 89
§. 53 Централїзація і децентралїзація в підприємстві нотових банків 92
§. 54. Нормуючі постанови для нотових банків 94

Уступ VII.

Біржеве дїло.

§. 55. Біржа 96
§. 56. Найважнїйші біржеві підприємства . . 100
§. 57. Ріжниця між банковими і біржевими підприємствами 102

стор.

Уступ VIII.

Акції.

§. 58. Ріжні заробкові товариства 103
§. 59 Користи акційних товариств і по части товариств з обмеженою порукою . 107
§. 60. Хиби акційних товариств 108
§. 61. Crédit-mobilier або промислові банки 111
§. 62. Держава і акційні товариства . . . 112
§. 63. Картелї 114

Уступ IX.

Народньо-господарські кріви.

§. 64. 116

РОЗДІЛ II.

Роздїл доходу з народнього господарства.

§. 65. Дохід і його роздїл 120
§. 66. Земельна рента 122
§. 67. Рента і процент від каніталу . . . 125
§. 68. Рента від працї і роди зарібної платн 127
§. 69. Регуляція зарібної платн 130
§. 70. Зиск підприємця 132

РОЗДІЛ III.

Історія політичної економії.

§. 71. Меркантильна система 134
§. 72. Репрезентанти меркантилїзму . . . 136
§. 73. Фізіократична система 138
§. 74. Адам Сміт 140
§. 75. Школа Адама Сміта. А. Пессімісти 142
§. 76. Б. Оптімісти 145

стор.
§. 77. Йоган Гайнріх фон Тінен 148
§. 78. Противники школи Адама Сміта . . 149
§. 79. Соціялїстичний напрям 151
§. 80. Історія і лїтература соціялїзму . . . 155
§. 81. Посередній реалїстичний або соціяльно-політичний напрям 156

Оповістка.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки:

В першій серії „Белєтристичній Бібліотеці“ вийшли:

		Ціна в короновій вал.
1.	**С. Ковалів.** Дезертир і инші оповідання . . .	1·60 К.
2.	**Іван Франко.** Поезиі.	1·60 „
3.	**О. Кобилянська.** Покора і инші оповідання .	1·40 „
4.	**Гіо де Монасан.** Дика пані і инші оповідання	1·30 „
5.	**І. Франко.** Полуйка і ин. борисл. оповідання	1·40 „
6.	**П. Кобринська.** Дух часу і инші оповідання .	1·60 „
7.	**Кнут Гамсун.** Голод, роман	2·20 „
8.	**Леся Українка.** Думи і мрії. Поезиі . . .	1·60 „
9.	**С. Ковалів.** Громадські промисловці, опов. .	1·60 „
10.	**Уілліям Шекспір.** Гамлет, принц данський	1·80 „
11.	**Генрик Понтоппідан.** Із хат. Оповідання .	1·40 „
12.	**Богдан Лепкий.** З життя. Оповідання. . . .	1·20 „
13.	**Ґергарт Гауптман.** Візник Геншель	1·60 „
14.	**М. Коцюбинський.** В путах шайтана. Оповід.	1·60 „
15.	**У. Шекспір.** Приборкана гоструха	1·40 „
16.	**Панас Мирний.** Лихі люди	1·40 „
17.	**В. Короленко.** Судний день	1·20 „
18.	**У. Шекспір.** Макбет	1·60 „
19	**К. Ґуцков.** Уріель Акоста	1·40 „
20.	**У. Шекспір.** Коріолян	1·80 „
21.	**М. Яцків.** В царстві сатани	1·60 „
22.	**Панас Мирний.** Моровенко	0·90 „
23.	**Лесь Мартович.** Нечитальник	1·60 „
24.	**М. Коцюбинський.** По людському, ...	2·00 „
25.	**В. Оркан.** Сказаний сьвіт, драма	1·00 „
26.	**Василь Стефаник.** Дорога, новелі	1·60 „
27.	**У. Шекспір.** Юлій Цезар	1·60 „
28.	**Л. Толстой.** Відроджене, (3 томи)	3·60 „
29.	**К. Гавлічек-Боровский.** Вибір поезий. . .	1·60 „
30.	**Ф. Заревич.** Хлопська дитина	1·80 „

31. **І. Франко.** Коваль Бассім . . . . . 1·60 К.
32. **У. Шекспір.** Антоній і Клеопатра . . . . . 1·80 „
33. **Е. Тимченко.** Калевала. . . . . 3·00 „
34. **О. Катренко.** Наш Природа і ин. оповідання . 1·40 „
35. **У. Шекспір.** Багато галасу в нечевля . . . 1·60 „
36. **Іван Франко.** Сім казок, новелі . . . . . 1·40 „
37. **Сидір Воробкевич.** Над Прутом, поезиї . . 1·60 „
38. **Уіллїям Шекспір.** Ромео і Джульєта. . . 1·80 „
39. **К. Сроковський.** Оповідання . . . . . 1·40 „
40. **А. Кримський.** Пальмове гилля, (3·00) . . 2·00 „
41. **О. Кониський.** Молодий вік Макс. Одинця . 2·00 „
42. **Гю де Монасан.** Горля і инъші оповідання . 1·30 „
43. **В. Кравченко.** Буденне житє. Оповідання . . 2·00 „
44. **Уіллїям Шекспір.** Король Лір . . . . . 1·80 „
45. **Д. Лукіянович.** За Кадильну, повість . . . 3·00 „
46. **Г. Гайне.** Подорож на Гарц . . . . . 1·20 „
47. **І. Франко.** Захар Беркут (брош. 1·20) К. опр. 1·60 „
48. **У. Шекспір.** Міра за міру. . . . . 1·40 „
49. **М. Коцюбинський.** Поєдинок і ин. опов. . . 2·00 „
50. **О. Стороженко.** Марко проклятий, поема . . 1·40 „
51. **С. Ковалів Рябодови.** . . . . . 2·00 „
52. **Марко Вовчок.** Народні оповідання. т. І. (1·60) 2·00 „
53. **П. Мирний.** Серед степів. Оповідання . . . . 3·00 „
54. **Е. Ярошинська.** Перекиньчики . . . . . 2·60 „
55. **В. Винниченко.** Повісти й оповід. . . . . 3·00 „
56. **Л. Мартович.** Хитрий Панько . . . . . 1·50 „
57. **В. Вересаєв.** Записки лїкаря . . . . . 3·00 „
58. **М. Вовчок.** Народні оповідання. Т. ІІ. (1·60) 2·00 „
59. **М. Горький.** Мальва і инші опов. . . . . 2·50 „
60. **М. Дерлиця,** Композитор і инші опов. . . . 2·00 „
61. **Ю. Заєр.** Легенди . . . . . 2·40 „
62. **А. Чехов.** Змора і инъ опов. . . . . 2·40 „
63. **Н. Кобринська.** Ядзя і Катруся та инъ. опов. 1·80 „
64. **Д. Лукіянович.** Від кривди, повість . . . . . 2·00 „
65. **А. Чайковський.** Оповідання . . . . . 2·00 „
66. **Марко Вовчок.** Народні оповідання, т. ІІІ. . . 3·80 „
67—68. **І. Левицький.** Хмари . . . . . 4·80 „

Друкують ся і вийдуть сього року: **Е. Золя,** Жерміналь; І. Франко, Boa Constrictor.

Ціни подані за оправні примірники

У другій серії „Науковій Бібліотеці" вийшли:

1. **Кароль Кавцкі.** Народність і її початки . 0·60 К.
2. **Фр. Енґельс.** Людвік Фаєрбах . . . . . 0·50 „
3. **Фр. Енґельс.** Початки родини, ... 1·50 „

4. **Ш. Сеньобо.** Австрия в XIX столітю . . . 0·80 К.
5. **В Будзиновський.** Хлопська посїлість (2·40) і 2·00 „
6. **К. Флямаріон.** Про небо . . . . . 2·00 „
7. **М. Драгоманів.** Переписка (вичерпано) . . 1·80 „
8. **С. Стешняк.** Підземна Росия . . . . . 3·00 „
9. **Адріян.** Аґрарний процес у Добростанах . 1·00 „
10. **Г. Тен.** Фільософія штуки . . . . . 1·00 „
11. **Дж. Інґрем.** Історія політ. економії . . . . 4·00 „
12. **Е. Ферріср.** Дарвінїзм. Брош. 1·30 К., в опр. 1·70 „
13. **Й. Конрад.** Національна економія . . . . . 2·30 „

Приготовляються до друку: Шіррр, Політична історія Жидів; Вайсмавр, Про туберкульозу; Фраас, Нарис геольоґії.

Можна набувати теж повість М. Яцкова: **Огнї горять** — по 2·50 кор.

☛ **Хто купує за готівку нараз усї книжки видані доси, дістає 25% рабату.**

АКОРДИ, антольоґія української поезиї від смерти Шевченка до найновїйших часів під ред. д-ра Ів. Франка, з ілюстраціями Ю. Панкевича, люксусове видане, по цїні 6, 7.50, 8, 8·50 і 10 кор.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

HB
175
C6719
1904a

Conrad, Johannes
Natsional'na ekonomiia

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 02 03 14 017 4